

JELENIKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

UTASSY JÓZSEF versei 97
ORAVECZ IMRE versei 98
KÁLNOKY LÁSZLÓ verse 100

*

ESTERHÁZY PÉTER: A hely, ahol most vagyunk (elbeszélés) 101
SPIRÓ GYÖRGY: Babilonban megdrágult a tej (elbeszélés) 105
NÁDAS PÉTER: Lányok (fejezet egy emlékiratból, III. rész) 120
PAPP LAJOS verse 131
HARS ERNŐ verse 132
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika 133
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei 137
MAKAY IDA versei 139
VADERNA JÓZSEF verse 140

*

TÜSKÉS TIBOR: Nagy László (tanulmány, II. rész) 141
POMOGÁTS BÉLA: Magyar költészet – ma 149
M. RÓNA JUDIT: A hungarológia régen és ma 157
GÖMÖRI GYÖRGY versei 161
THINSZ GÉZA versei 162
BROGYÁNYI JUDIT: „Az ember szüntelenül helyzetben van...”
(Pozsonyi beszélgetés Grendel Lajossal) 163

*

Versről versre

HAJNAL ANNA: Izzó nap (A versről Lator Lászlóval
Domokos Mátyás beszélget) 169

1982

FEBRUÁR

BÉLÁDI MIKLÓS: A szövegtől az értékelésig (*Lackó Miklós: Szerep és mű*) 175

CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond – kettős tükörben (*Móricz Virág: Tíz év*) 178

TATAY SÁNDOR: Thiery Árpád és Veszprém (*Jegyzetek a Királynék városa margójára*) 180

*

BALASSA PÉTER: Kis Pintér Imre: Helyzetjelentés 183

NAGY IMRE: Somogyi Tóth Sándor: Huszonegy korsó sör 184

CZÉRE BÉLA: Rákossy Gergely: Mennyből az oroszlán 186

D. MAGYARI IMRE: Tar Sándor: A 6714-es személy 188

CSENGEY DÉNES: Miskolczi Miklós: Város lesz csakazértis ... 189

TAMÁS ERVIN: Róbert László: Libanoni Tisztelendők 191

KÉPEK

FICZEK FERENC rajzai 119, 130, 138, 160, 177, 182

Műmellékleten

1. BARABÁS MIKLÓS: Galambposta, 1840.
(Fotó: Bertalan Vilmos)
2. LÓRÁNT ZSUZSA: Úszólecke, A művésznő
(Fotó: Makky György)

Zsuzsák helyett is lobog a hajam,
Öklök helyett is még a herem
Tóth György

JELENKOR

XXV. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

82-5751 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNICA

CSORBA GYÖZÖ hatvanötödik születésnapjára *Ritmus, rend, zene* címmel bibliofil verseskötetet készített a Pécsi Szikra Nyomda. A kötet a költő huszonnégy versét tartalmazza, tipográfiáját Szántó Tibor tervezte, s *Martyn Ferenc* hét rajza disziti. Háromszáz számozott példányban jelent meg, könyvárusi forgalomba nem kerül.

*

A XIV. MAGYAR JÁTEKFILM SZEMLE programja. A Szemlét február 5–9-ig rendezik Pécsen. A megnyitó díszelőadás *Fabri Zoltán: Requiem* c. új filmjét mutatják be. Ösbemutatón láthatja a közönség továbbá *Rózsa János: Kabala, Bacsó Péter: Tegnapelőtt, Böszörményi Géza: Szívzúr, Kézdi Kovács Zsolt: A remény joga, Gothár Péter: Megáll az idő, Moldován Domonkos: Rontás és reménység, Schiffer Pál: A pártfogolt, Gyöngyösi Imre-Kabai Barna: A pusztai emberek és Surányi András: Az aranycsapat* c. filmjét.

A versenyfilmek sorában szerepelnek a következők: *Koltai Gábor: A koncert, Szomjas György: Kopaszkutya, Dargay Attila: Vuk, Jankovics Marcell: Fehérlófia, Mészáros Márta: Anna, Sára Sándor: Néptanítók, Elátkozva a hatodik napot, Gazdag Gyula: Bankett, Szabó István: Mephisto, Palásthy György: Szeleburdi család, Jancsó Miklós, A zsarnok szíve, Bán Róbert: Fogadó az „Örök világosság-hoz”, Kovács András: Ideiglenes paradicsom.*

Huszárik Zoltán emlékezetére műsorra tűzik a szemlén a *Szindbád*ot.

A 20 éves *Balázs Béla Stúdió* négy előadásán mutatja be új filmjeit.

A szemle szakmai vitájának témája a *kritika szakszerűsége*.

*

PÁLINKÁS GYÖRGY ÉS CSORDÁS GÁBOR szerzői estjét rendezték meg január 11-én a Budapesti Művelődési Köz-

pontban. Bevezetőt mondott *Altöldy Jenő*, közreműködött *Kosztai Gabriella* színművész.

*

BARANYAI ÚTIKÖNYV. Új, átdolgozott kiadásban jelent meg *dr. Kolta János: Baranya megyei útikönyv* c. munkája a Medicina Könyvkiadó Panoráma-sorozatában.

*

A PÉCSI GALÉRIA kiállításai 1982-ben a Széchenyi téri teremben: Január 8–31.: GRAPUS (francia reklámgrafikus csoport). – Február 5–március 7.: *Grazi képzőművészek*. – Március 14–április 12.: *Nemes Endre* festőművész (Svédország). – Április 18–május 9.: *Kolbe Mihály* festőművész. – Május 16–június 6.: Design az NSZK-ból. – Június 13–július 11.: RAJZ/DRAWNING '82 (nemzetközi meghívásos kiállítás). – Július 13–augusztus 8.: *Baranya megyei tárlat*. – Augusztus 13–szeptember 5.: *Bartha László* festőművész. – Szeptember 12–október 17.: VII. Országos Kerámia Biennálé. – Október 22–november 14.: *A Mecseki Fotóklub 25 éve*. – November 19–december 12.: *Lantos Ferenc* festőművész. – December 17–január 9.: *Schrammel Imre* kerámikus.

*

E számunk rajzait FICZEK FERENC készítette, aki 1947. június 20-án Pécsen született. A Pécsi Művészeti Gimnáziumban érettségizett 1965-ben, majd a Tanárképző Főiskola földrajz-rajz szakán szerzett diplomát 1971-ben. Pécsen él, jelenleg a Pannónia Film Rajz és Animációs Stúdió műtermében tervezőként dolgozik. Tagja a Fiatal Képzőművészek Stúdiójának és a Pécsi Műhelynek. Számos hazai és külföldi csoportkiállításon vett részt, önálló bemutatója volt 1969-ben Pécsváradon, 1970-ben Budapesten, 1971-ben Mosonmagyaróváron, 1975-ben, 1977-ben és 1978-ban Pécsen és Budapesten.

UTASSY JÓZSEF

Mikor nekivágtam

*Már őrségváltásra sorakoztak lassan
az ötvenes évek,
mikor nekivágtam fényes tollammal a
szavak sűrűjének.*

*Augusztus fáradt-szép testére rátapadt
izzadt zubbonyzöldje,
s a zsendülő gondok az éveim ágát
lehúzták a földre.*

*És micsoda vágta volt, micsoda vágta!
Elnéztem, hogy rohan:
sisakos tollam s a sörényes gondolat
boldogan, boldogan.*

Mi történt?

*Mi történt veled, mondd, mi történt,
hogy mindenről lemondtál önként,
s mint egykedvű pálma a szélben:
legyintgetsz csak úton-útfélen?*

*Mi történt veled, jaj, mi történt,
hogy a halálhoz szegődtél önként,
s vagy remetéje a hallgatásnak,
kit az Isten is megaláz csak!*

*Hova tűnt himpora hitednek?
A hited, a hited hova lett?!
Oly árva maradtál nélküle,
mint halott mellén az amulett.*

Sziliomomo és Palaomauki kérese Taiovához

*urunk,
add,
hogy legyen még gyerekünk.
add,
hogy legyen még legalább öt gyerekünk,
még öt gyerek elég lenne,
mondjuk,
még négy fiú
meg még egy lány,
persze,
lehet több is,
de ha egy mód van rá
kevesebb ne legyen,
arra kérünk,
nem mintha nem szeretnénk
azt a kettőt,
Polipkoimát meg Hopaqát,
aki van,
szeretjük mi őket,
nagyon is szeretjük,
csak hát olyan nagy bennünk a szeretet,
hogy úgy érezzük,
túl sok két gyerekre,
még legalább ötre futná belőle,
olyan nagy,
kérünk,
teljesítsd a kérésünket,
hidd el,
mindnyájan jól járunk,
nekünk nagyobb lesz az örömünk,
neked meg nagyobb lesz a dicsőséged*

Sziliomomo és Palaomauki családjának növekedése

*Taiova meghallgatta és teljesítette Sziliomomo és Palaomauki kérését,
és egy évre rá fiúk született,
aki szép volt, mint a virágokkal ékes föld,
ezért beavatáskor a Tuvengiamsi nevet kapta,
mert Tuvengiamsi Virágokkal Ékes Földet jelent,
és három évre rá fiúk született,
aki fenséges volt, mint a kelő Nap,
ezért beavatáskor a Tuvaletsztiva nevet kapta,
mert Tuvaletsztiva Kelő Napot jelent,
és négy évre rá fiúk született,
aki tiszta volt, mint a látóhatáron úszó fehér felhő,
ezért beavatáskor a Qöcshangva nevet kapta,
mert Qöcshangva Látóhatáron Úszó Fehér Felhőt jelent,
és hat évre rá lányok született,
aki üde volt, mint az álló zöld kukorica,
ezért beavatáskor a Sakhongva nevet kapta,
mert Sakhongva Alló Zöld Kukoricát jelent,
és nyolc évre rá fiúk született,
aki alázatos volt, mint az oltár előtt álló férfi,
ezért beavatáskor a Pokunjesva nevet kapta,
mert Pokunjesva Oltár Előtt Alló Férfit jelent,*

*és nagyobb lett Sziliomomo és Palaomauki öröme,
és nagyobb lett Taiova dicsősége*

Keserű órán

*Mit tudja az öntudatlan világteremtés,
mit gondolunk felőle?
Istennek hisszük-e?
Mit tudjuk, mi haláltudók,
mit tartanak rólunk az állatok?
Mit éreznek? Hiszen szavakba az alig foglalható.*

*Allunk a máglya tetején
a fölfelé gomolygó füstben,
s nem tudjuk, áldozati nap vagy kivégzés hajnala-e ez?
Vánszorgunk a véletlen szemöldökszőrein,
a kockázatok körömfeketésén.
Egyetlen másodpercbe sűríthetünk
századokat, felrobbanthatjuk a világot,
előlhetjük a tenger virgonc életét,
megolvaszthatjuk a sarkkör havát,
túl tevékeny tökéletlenségünkre büszkén.*

*Egyre távolodóban
mindattól, mi eddig körülvelt,
egyre jobban megutálva
mindent, ami valaha vonzott,
nézem – már csak mint érzéketlen kődarab –
a nyüzsgést és a hemzseget,
a lázas okvetetlenkedést,
a rosszat sejtő kapkodást,
az okfejtő mellébeszélést,
az értékes és az értéktelen
azonos szintre erőszakolását,
a betűk ólmából felénk sugárzó
baljóslatot, a félelmes fontoskodást,
a megszállott önzés öntudatlan árulkodását.*

*Elég volt! Már csak arra a két
rég megszolgált rézpénzre várok,
mellyel szemhéjamat lezárják,
a golyocsra, mellyel állam felkötik.*

A hely, ahol most vagyunk

Városaink többnyire folyóparton terülnek el, kereskedelmi *góccok* voltak, gabonaszállító hajók jártak, szeszélyes tutajok, meg nagy gulyákat hajthattak errefelé, bár az is lehetséges, hogy csupán egy barokk úr kénye-kedve jelölte ki a helyet, a helyet, ahol most vagyunk.

Élt ebben a mi városunkban egy kopott ember: egy *fakó* férfi. Ne valami ágról szakadt figurára gondoljunk, akinek hosszú cérnaszálon lógálnak a kabátgombjai, ne egy „szocialista klosár”-ra, aki kedvenc hidja alatt azon dühöng, mért kalácsot lopott a gyulaihoz, *ütik* egymást. A helyzet nem romantikus, nem nagyon rossz és nem nagyon jó: *van*. Szegény ***! (Mert így hívták a fakó férfit.) Mint rendesen, ezen a napon is sietett haza a hivatalból, ahol a sok nemtelen indulatú *fél* mind csak egyet akar: néki kellemetlenkedni. De ez az érzése, dűhe nem volt erős, inkább *tartott* az ügyfelektől, tiszteletteljes gyűlölettel igyekezett elsimítani az állampolgárok simitani-valóját, és dehogyis mert volna türelmetlenül toppantva reájukripakodni, avagy tagadhatatlan hatalmával, úgymond, visszaélni, vagy csak játszadozni is, ahogy azt kollégái nem egyszer megtették; megjegyzés nélkül hallgatta az ebédlőben a hetvenkedő, ám, tudta, többnyire igaz történeteket, az aszszonyságról, kit gágogásra kényszerítve hajszoltak az íróasztal körül, vagy arról a férfiről, kivel újra meg újra új pecsétet hozattak a felettes szervektől, mert, fájdalom, éppen az új pecsét érvénytelenítette az előző pecsétet, és egy pecsét, mint ismeretes, nem elegendő pecsét. „Nem is tudjuk, hogyan lesz ennek vége”, sápitoztak nevetgélve az asztaltársak.

Ismerte ő a hivatali utak zeg-zugait, ennek az egész *képződménynek* a természetét, azt, amit a fiatal és energikus kollégák úgy mondtak, hogy a hivatal nincs, csak ők, ők vannak, ők itt a szabadság, a tér, a lehetőség, tőlük függ minden, az ő jóindulatuktól, s ők bizonyíthatóan jóindulatúak – egy-két, inkább mulatságos, mint *valóban* tragikus esetet kivéve; ***-t mindez nem érdekelt, félig levesébe hajolva szapult a szót.

Tévednénk azonban, ha csak valami csalódott, kielégítetlen embert látnánk ***-ben, aki mindenben a rosszat veszi észre, hivatalával ugyan nem volt megelégedve, de lehetne rosszabb is, mondogatta, bár annyi esze azért volt, hogy ezt ne tekintse vigasznak; *** viszonylag műveltnek számított, szerette a francia és az orosz regényeket, Flaubert-t és Turgenyevet, Joyceról is hallott, a Dublini emberek-et tehetséges írásnak tartotta; azt meg kell hagyni, izlése eléggé konzervatív volt, de hát istenem, kié nem az úgy igazán?! Szerette a dallamot, a csattanós történetet, Buxtehude-t hallgatott, és szűk körben bevallotta, hogy neki Bartók: magas. Elismeri, hogy egy zseni, de magas. Annál inkább kétségbevonta – kissé önmaga engeszteléséül – a kortárs szerzők illetékességét. *Ezek!*, mondta enyhe megvetéssel, mintha futballistákról beszélne. – Bár néha, kelletlenül ugyan, de megadta magát ezen új szerzők nemistudja-mijének, mintha megdobbant volna a szíve, mintha hangot hallana, mely nem okvetlenül az övé, mely azonban akárha átfűrná őt,

átszaladna rajta, mindenestre *közel* van, mindezt kicsit gusztustalannak is érezte, nem *finomnak*, amit pedig joggal várhatunk el a művésztől – de tény, hogy más auktorok által nem jött ilyen bizarr kapocs létre. Végül is ezt aztán úgy magyarázta, hogy nincs többről szó, csupán arról, hogy a kortárművek szerzői *élnek*, ez idő szerint is levegőt vesznek, esznek, sírnak, szeretkeznek és ez meghat, elkábit és elnézővé tesz, mert úgy hisszük, magunknak kedvezünk így.

*** gyáva se volt igazán, nem volt egészen megfélemlítve, mert akkor nem merte volna kis magánszámában főnöküket kifigurázni, „kitűnőséged felettébb bizonynyal”, suttogta s hajlongott ilyenkor, s mindenki dőlt a nevetéstől, „de jól eltaláltad, kedves barátom, a nemjót”, veregették a hátát kollégái, és mindehhez kellett valóban némi kurázsi, *** tudta, a gépirókissasszony abban a sanyarú helyzetben van, hogy mindezeket jelentenie kell, s tudta azt is, hogy a főnöke erősebb, vadabb és kiméletlenebb, mint ahogy mutatni kényszerül, nem volna egyébként a főnöke. – E játékok után oda szokott hajolni a gépirólányhoz. „Szeret maga engemet egyáltalán?!” „Igen”, válaszol a lány, és gyorsan ad egy puszit. „Jól van”, bólint ***, „pedig tudom, hogy maga hazudik”. A lány hallgat.

Sietett hát haza a hivatalból, megszokásból és nem reményből, hogy otthon tán jobb volna, házassága olyan volt, mint sokunké, célszerű szövetség, amely csak kicsit idegesítő, de ily mértékben kellemes is. Éles őszi szelek fújtak már, s ő valahogy mindig késve követte az évszakok változását, ilyenkor tehát állandóan fázott, nyűtt ballonában vacogott, és kevésbé kárpótolta, hogy majd márciusban... : kitalálható.

Mennyi ember!, gondolta dühödten, és szeretett volna mindegyikre személy szerint mérges lenni, és saját magára is, mert láthatóan ugyanolyan, mint amazok, nyilván ezeknek is okkal, ok nélkül korog a hasuk, dohogott tovább, de hallgatózáván ismét csak a sajátjáról győződhetett meg. Fázott, és arra gondolt, hogy ez rossz, hogy ez így rossz, hogy minden rossz, rossz a foga, a *korona* lötyög, az epéjével is *lehet* valami, a térde is rakoncátlankodik, *ez egy rossz test!*, kiáltott majdnem föl, és ami meg jó, az annyira, de annyira érdektelen.

Ahogy így állt nekikeseredetten, várva a jelzőlámpa színeváltozására – ez is micsoda! egy *micsodaság*, hogy csak úgy terelnek, mint a barmokat –, észrevette, hogy szemben véle, az út túloldalán egy lány merőn őt nézi. ***-t ez nem mozdította ki záp kedvéből, elő szokogatott ez fordulni, ilyen-olyan kimenetekkel, *passzé*; ám akkor a lány hirtelen ráöltötte a nyelvét, nevetve, kedveskedve, ki tudja, hogy – mindkettőjüket sodorta, ellenkezőleg, az emberár. Túlérve megállt, kereste a lányt, ott, ott tűnt el, haja lobbant. Én szavatolok a lady biztonságaért, szólt a derék indián, mondta *** magában.

Topogott a járdaszélen, lassan elindult... milyen váratlan volt mindez! mennyire kiszámíthatatlan... És hogy nyelvet ölteni... mennyire esetleges... Milyen sokféle ez itt, füzte a lassú séta közben gondolatait, milyen gazdag, milyen bőséges. Már egy ilyen, semmilyen utca is...! Kicsit szédült. Mindez az enyém, és e túlárado gondolatra valóban szédülni kell... akárhogysis, gazdag vagyok és előkelő. Az életet, melyet csempülni tudott csak megannyiszor rágondolt, most hirtelen magasztosnak látta és titkosnak, fénynyel teltnek, annak a szellős térnek, amelynek azok a francia és orosz regények állítják.

Igen, vannak ritka, kitüntetett pillanatok, midőn városunkra úgy gon-

dolunk: a miénk. A miénk, tehát szeretjük, ez nem elhatározás dolga. Szeretjük, de – ő be sokszor – *nem kultiváljuk*. Ellenséges utcákon iszkolunk ilyenkor, gonosz útfelbontások mentén, ahol lusta és trehány munkások dolgoznak a gazember művezetők irányítása alatt, s ha olyiknak a véletlen erőlködéstől elered az orra vére, a rosszarcú járókelők – mi – kárörömmel mutogatnak. Ilyenkor úgy érezzük, telefonjaink sajátosan kattognak, van is *vonal* meg nincs is, fiatal, csinoska és cinikus fiatalemberek hemzsegek a szabad ég alatt, és a mulatókban hosszú szárú poharakból színes leveket isznak, az asszonyok cekkerektől görbék, a férfiek meg gondterhelten rágicsálják a körműket. (Csak a gyerkőcök vidámak, az örök jövő, ha a tévé matinéja valami fordulatot történelmi-ifjúsági-feldolgozást kínál, kipirult arccal rohanganak és boldogan kurjantgatnak egymás felé, „de jó kis *izgi történelemhamisítás* volt”, így kurjongatnak. Azt hiszik a bolondok, ez műfaj.)

No, de nem minden nap ilyen – mert hol ilyen egy nap, hol nem.

Am, ha ilyen, akkor nem találjuk a helyünk. Szokás mai napság arról írni, hogy a világ bizony *kissé* lehetetlen, hogy mostanság *kevésbé elviselhető* – de nem *igazán* tisztességes dolog ilyenkor kizárólag a New York-i metró áldatlan állapotjára gondolni vagy a közbiztonság példátlan romlására *másutt*, nem: a világ nálunk is *kissé* lehetetlen és bizony mostanság *kevésbé* elviselhető itt is. Ez persze nem politikai gáncsoskodás; a politika az ... az olyan (Arany János szavával) izé, akár dicsérni is lehetne. Vagy szidni. (Egyik sem vezet sokra, vigyázni azonban az elhanyagolással: ha nem dicsérjük az államférfiakat, búskomorságba esnek, lógnak a fejüket, rosszkedvűen ödöngenek a konyha és a nappali közt, misz-ségüket általviszik a parlamentbe és más fontos fórumokra, a hozott döntések, törvények, a jogok és láncok kialakított aránya olyan ... gyomorhajos lesz, olyan *savanka*, a túlzó ajnározás viszont pöffetegekké és kevélyekké teszi a férfiakat, és akkor meg mindent összeszivarfüstöznek; nem *vonzó* sehogyse.)

Így vagy amúgy, városunk szépül, új áruházakat avatnak és könyvesboltokat, az autótutak sávósodnak, parkolók épülnek, szaporodnak a táncversek és nő azok színvonala, mindenünnét disco-zene szól, még az egészen furcsa, komor kis szobákból is, fini szuper, a színes televíziók immár szolidak, az adapter nem hiánycikk, és a Gelka, mondhatni, méltányos. *Dehát* ne legyünk elégedettek és elégedetlenek, evvel a fáradsággal éhezgethetnénk is valamelyest, konok tekintetű férfiak hivatgathatnának pökhendi hanghordozással hétvégenként magukhoz, lehetőleg éppen a legfincsibb tévé-műsor idejében, minden nyomorúságosabb is lehetne, anélkül, hogy a szegénység *kissé* hamis jó érzése tölthetné el minket, kóvályognánk az üres utcákon és jól fel-fogott érdekünkben félnénk a rendőröktől, anélkül, hogy a hajunkat cibáló szélről emelkedetten asszociálhatnánk ..., nem, ezt nem tennénk, fázósan bújnánk kopott irhánkba. Kopott irhánkba most is fázósan bújunk, tárgyilagosan elismerve, hogy minden valószínűség szerint jövőre ki tudjuk cserélni újra; nagy kedvre ez nem derít.

Kicsit elkalandoztunk.

*** betért a városunkra jellemző félfényes önkiszolgáló boltok egyikébe, vett egy butélia veresbort, hazatelefonozott a feleségének, hogy siet, és hogy vett egy butélia veresbort, amit majd este kettesben fognak meginni. A felesége hangja repesett az örömtől, de ***-t még ez sem tudta megzavarni.

Végigsétált az említett folyóparton, ott, ahol a gulyákat hajthatták; az idő ... *nos*, az idő nem jár különösen a kedvében, de azért hirtelen ki-kisüt

a nap, nem erővel, de ragyogón; mikor pedig meglát egy napfürdőző, idősebb hölgyet, maga sem tudja, miért, tenyerét a nap és a hölgy arca közé teszi, úgy, hogy árnyék röppen oda.

Az asszonyság felháborodottan felugrott, ***-ra meredt, majd némán, gyűlölködve elfutott, tipegve, mint egy megzavart madárka. ***-t félelem fogta el; e különös napon már-már ennek is tudott volna örülni, hogy milyen sokféle ez a rossz, bőfögő, porcgyanús teste, milyen sokminden elfér benne, öröm és rettegés, ilyen *gyorsan* egymás után.

*** félt.

A felesége fölkészülten fogadta, forró volt és jószagú, a bort gyorsan megitták, *** nem bírt semmi külső dologra figyelni, hol hálás volt a feleségének, mert hallgatott, hol gyűlölte, mert nem kérdezett semmit... és a fenébe is, ilyen a mai ember házassága, hivatalos, de nem törvényes, a meghittséget a megszokás helyettesíti, az őszinteséget a szemérmertlenség!

Az asszony sirva fakadt, mit akar tőle ***, egész megbolondítja őt, már azt sem tudja, mire *számíthat*, és így tovább. *** már túlságosan számított az együttálásra, gyorsan kibékítette hát az asszonyt; szeretkezésük nem volt olyan jó, mint szeretete volna, bár talán jobb, mint egyébként, hosszabb, csak valahogy nem találta a ritmust. – Csöndesen feküdtek a kettős ágyon, s mikor a felesége megkérdezte, „boldog vagy?“, ő azt válaszolta, „boldog“.

Pedig minden volt, csak az nem. Illetve éppen ezen kezdett tűnődni, hogy mi is az a boldogtalanság, minthogy úgy vélte, hazudott az asszonynak, ha pedig nem boldog, akkor boldogtalan... És egyre inkább az jött ki: hogy a boldogtalanság az egy szó.

Izgatottan felugrott, az ablakhoz lépett, sötétben boltozódtak a fák, ha busz ment, remegtek az ablakok, kemény éjszaka borult fölé, a szélseperre és szélcsiszoltra égbolton tiszta csillagok ragyogtak, s egy villódzó távoli fény pillanatonként tovatűnő hamut kevert belé, a szellő fűszer és kő szagát hozta, és a fakó férfi, szívében heves reménységgel ismételte: „egy szó, csak egy szó, de hát csak egy szó“.

Babilonban megdrágult a tej

Már ébren vagyok, amikor anyám bejön, rögtön látom az arcán, hogy baj van. Biztosan nem jött a takarítónő.

- Hét óra, tessék felkelni.
- Mért nem keltetted fel tornászni?

Otthon minden reggel fél órát tornásztam. Itt már erről is kezdek megszokni.

- Rakd szét az ágynád.
- A fürdőszobában apám borotválkozik.
- Légy ma figyelmes anyádhoz, nem érzi jól magát.
- Tudom, nem jött a takarítónő.

Apám nem szól semmit.

- Ne engedj sok vizet - mondja anyám, a fürdőszobába lépve. - Nekem nem marad melegvíz, és várhatok estig, mire megint lesz. Addig meg úgy nézek ki, mint a disznó.

Kimegy a konyhába, ott is beszél magában. Tegnap figyeltem meg először, hogy én is beszélek magamban. Mentem az utcán, és utánam fordultak az emberek. És mégcsak nem is magyarul beszéltem.

Az ebédlőben a viaszosvásznon a reggeli. Délben muszáj terítõn enni, ebből anyám nem enged, így nevelték, mert náluk otthon nem volt terítő. Reggel viszont valamiért a viaszosvászon is megteszi. Sonka, vajaskenyér, kakaó émelyítően sok cukorral, mert úgy tápláló, csak nem lehet meginni.

Anyám már befutott, érezni a szénmonoxidot, este megint fájni fog a fejünk. Rosszul szelel a kályha, a füstcsövet a másik szoba legvégében kötötték a kúrtóhoz, itt is tudnak építkezni. Minden héten hívjuk a kéményseprőt, általában nem jön. Apámnak nincs ideje utána szaladgálni. Hátha megfulladunk egyszer.

- Bakancsot vegyél - mondja anyám, miközben az előtérből keserves nyögések közepette becipeli a szeneskannát.

- Mért nem szóltál? - kérdem.

Apám is megjelenik az ebédlőben, már felöltözött.

- Bocikám, miért nem szólsz? - kérdezi.

Anyám nem felel, keserves képpel tapogatja a bal kezét, évek óta inhvagygyulladás van, most éppen kiújítja.

Apám elmegy, felöltözöm.

- Ne hagyd a cipődet a szoba közepén, kitöröm a nyakam - így anyám.

Nemsokára robbanni fog, ideje elpucolnom.

- Tedd a helyére a pizzamádat! Ne hagyd itt nekem disznóólat! Mindig nekem kell pakolnom utánatok!

Nézem, ahogy elrakja a pizzamámat.

- Mikor jössz? - kérdezi szórakozottan.

- Nem tudom. Amikor szoktam.

- Vigyázz az úton. Síkos.

Az ajtóban állok nagykabátban.

– Az uzsonnát eltetted?

– El.

– Igyekezz haza, be kell vásárolni. Este vendégek lesznek.

– Szervusz.

– Szervusz.

Nagy a hó, itt nem szokták eltakarítani. Elolvad majd magától tavasszal. Ha lesz itt tavasz egyáltalán. Az úttesten legalább tíz centis jég. Csúszkálók a járdán, jégbuckák meg hóbuckák, az utca is lejtős, hogy lehetett ilyen dombokra építkezni?

A troli nem jön, áramszünet. Gyakran van, főleg este, fél-másfél órára. Bejelentés nélkül kapcsolják ki a város kerületeit, a mozikban elmarad a vetítés. Szerencsétlen kerületben lakunk, máshol nincs ilyen gyakran. El fogok késni. Persze itt nem számít, beírnak hiányzónak, de nem kell igazolni. Mégse szeretek késni, otthon nem szoktam. Legalább ezt a szokásomat őrizzem meg.

Végre jön a troli, felszállok, jegyet kérek, a kaulauz ad, tömondatoknál nem tűnik fel, hogy nem vagyok bennszülött. Ilyenkor büszke vagyok és elfelejttem, hogy előzőleg a tömondatot is percekig forgattam a számban.

Leszállok a térnél, most kell vigyázni, harminc fokban lejt az utca, itt nagyot lehet esni. A tér végén valami templom áll, a múltkor tőlem kérdezték, mi az, és szégyelltem, hogy nem tudom.

Az idegen nyelvek intézete egy kis étterem mellett van, bent az udvarban. Itt minden bent van valahol az udvarban, sose tudni, mit rejt egy kívülről közönséges ház. Már csönd van, nyilván becsengettek. A földszinten beadom a kabátomat a ruhatárba, megköszönöm a számot, mert udvarias vagyok. A nő nem reagál, biztosan németnek néz, itt utálják a németeket. Nem fogom neki megmondani, hogy nem vagyok német.

Bekopogok az osztályba, benyitok, a tanárnő éppen a névsort olvassa. Az arabok nevetnek rajtam, Anmar azt mondja: megjött Dzsingisz-kán, valahol azt hallotta, hogy mi a mongoloktól származunk. Leülök. Az arabok hiányosan vannak, többnyire délig alszanak, egyesek egyáltalán nem járnak órára. Tehetik: ösztöndíjuk van, mi fizetünk. Natasa sincs még bent, isten tudja, hol csavargott az éjszaka.

Wasef olvas, ragadozó képe van, a szája is ragadozó, folyton mosolyog, tükör előtt gyakorolhatja, mert szépek a fogai. Rosszul olvas, nem ismeri teljesen a latin betűket. A tanárnő kijavítja, Wasef fensőbbiséggel vigyorog, abahagyja az olvasást, ökölbe szorítja a kezét, ma már nem olvas többet, a tanárnő nem erőlteti.

Olvasnak a többiek is, én is. Persze én elég jól olvasok, régebben ismerem a latin betűket. A tanárnő megdicsér, az arabok gúnyosan nevetnek: azért dicsér engem a nő, mert európai vagyok. Rajtam kívül egyetlen fehér srác van még a kezdők között, egy másik csoportban. Úgy hallotta, tudok németül, ezért kerülni szoktam.

Új anyag, a nő magyaráz, az arabok nem figyelnek, kibámulnak az ablakon. A nő magyaráz. Kérdezek valamit, a válasz:

– Ez nem fontos, a többiek nem értik, nincs is rá szükség.

– Nekem van.

– Nem fontos – ismétli a tanárnő, és újrakezdi az előbbi primitív szerkezetet, most már angolul. Lassan én is tudok annyit angolul, mint az arabjaim.

Kicsöngetnek, kimegyünk a folyosóra, rágyújtunk.

– Hogy vagy? – kérdi Anmar. Kedves, csintalan képe van.

– Jól. Hogy vagy?

– Jól.

Csönd.

– Tegnap... – kezdi Anmar –, tegnap... én... – keresi a szavakat.

– Tegnap, te – és várakozóan nézek rá.

– Tegnap, én – mondja folyékonyabban –, egy lány...

– Értem – mondom, nevetek, Anmar is nevet, a vállamra üt, a vállára ütök, a csoportban ő az egyetlen, akivel lehet beszélni. Anmar mond valamit a többieknek arabul, azok rámnevetnek, én is vigyorgok, barátságosan, egyenesen Wasefra. Megveregeti a vállamat.

A lépcsőfordulóban állunk, nagy a forgalom, arabok meg négerek, törzsfők trónörökösei arany leplekben meg toprongyos fiúk, néha sárgák is, köszöntik egymást, beszélgetnek kiabálva mindenféle nyelven, csak magyarul nem beszél senki. Fülelek, néhány arab mondatot már megtanultam, kefel-szahha, sakhran, chasszana, vigyorognak, vigyorgok.

Becsöngetnek, bemegyünk a nyelvi laboratóriumba, kis fülkébe ülünk, ahol fejhallgató van, a szöveget a magnószobából játsszák be. Fejemre teszem a hallgatót, közben az ajtót bámulom. A többiek elterpeszkednek, kiabálnak, valaki felüvölt: sadap, erre még nagyobb lárma, ököllel verik az asztalt, senki sem hallgatja a magnót. Én hallgatom, unalmas duruzsolás a fülemben, bámulom a terem hátsó falán, a „bal” és „jobb” feliratok között lógó, újságpapírra festett, bekeretezett absztrakt figurákat, valamiért hiányzik a szemük. Megint az ajtót figyelem, de csak a technikus jön be, kopasz, nálam talán tíz évvel idősebb, hülyén vigyorgó fickó. Hozzám lép, gyűlöli a színeseket. Megint ötvenhatról kérdez, megint közli, hogy ő mindent tud. Imre Nadzs, hajtogatja, mint mindig. Arra gondolok, hogy talán még ő is szűz. A technikus ácsorog egy darabig a fülkémnél, aztán kicsámborog. Néger és arab fejeket rajzolok a kalicka falára, meg az önarcképet. Hadd maradjon nyoma, hogy itt is jártam egyszer. Úgyis újra fogják mázolni.

Valaki a vállamra üt, fölnézek, végre. Megjött Samson, ugandai barátom. Már egész jól beszéli a nyelvet, négy hónappal korábban kezdte, mint én. Talán a jövő héten sikerül behoznom. Már nem emlékszem, mikor ismerkedtünk össze, azt hiszem, ő szólitott meg angolul. Valamit gagyogtam neki, tisztáztuk, hogy neki hét testvére van, nekem egy sincs, hogy ő Ugandából jött, én pedig Pestről. Így lettünk barátok.

Leteszem a fejhallgatót, kimegyünk a folyosóra, kölcsönösen cigarettával kínáljuk egymást, erősködünk, végül egymáséból veszünk, ezen lehet nevetni. Nagyon udvariasak vagyunk, kínosan félünk valamivel megsérteni a másikat. Törékeny dolog a barátság, óvni kell.

– Hogy vagy?

– Jól. Hogy vagy?

– Jól.

Boldogan nevetve nyugtázzuk.

– Ki volt nálatok első órán?

Megmondom a tanárnő nevét, elfintorítja az arcát.

– Nem jó – mondja.

– Mért nem? Jó bőr.

Káromkodni már mindenki tud, megtoldom hát állításomat. Samson kun-cogva, fejét kissé lesunyva nevet, szemérmesen.

- Nem jó – mondja.
- De jó.
- Nem – ingatja a fejét –, a fekete jobb.
- Magas – vetem ellent –, hozzád túl magas.
- De jó.

Nevetünk. Nevetünk, elfogyott a mondanivalónk. Már mindent tudunk egymásról, ami lényeges, de valamiről muszáj beszélgetni.

- Jössz ma a klubba? – kérdem.
- Nem tudok.

Ennek örülök, de nem mutatom, bánatosan bólogatok, azt mondom: c-c-c-c-c, ezt már a négerektől tanultam. A külföldiek klubja itt van nem meszsze, két parányi szoba, diák van vagy háromezer. A múltkor táncoltam egy lánnyal, szép keze volt, sikerült is megmondanom neki, meg is értette, aztán elment valakivel. Egész este ütem és magammal sakkoztam. Többé nem megyek a klubba.

- Gyere a resztoránba – javasolja Samson.

Lemegyünk a resztoránba, tele van a mieinkkel. Leülünk egy asztalhoz, Samson néger barátai ferde szemmel néznek ránk, nem veszik jónéven, hogy a földijüknek fehér barátja van. Rajtunk kívül még heten ülnek az asztalnál, köztük Natasa is karikás szemmel. A többi arab, van egy mongol is. Natasa nagyon csúnya, de nőnemű. Leningrádi, volt egy német fizikus férje Lipcsében, négy év után otthagyta, most itt van, és ha kérdezik, mit keres itt, a válást vonogatja. Azt se tudja, melyik egyetemre iratkozik be jövőre. Ezt itt csak a kiválasztottak tudják. Olyan mindegy. Keverék nyelven értekezünk, van benne angol, német, francia, olasz, orosz, minden.

Elénekeljük, hogy serizsötemm, még egyszer, aztán megint, Natasa kiejteli:

- We are the serizsötemm gruppa.

- Éljen a serizsötemm gruppa – kiáltja Ali. Erre inni kell, sört rendelünk. Jön a kis pincér, ősz, krumpliorrú, kacsázik, énekelve nyújtja az üvegeket:

- Tessééék, kééérem, vigyááázat, kééérem.

Mindig énekelve hozza a rendelést. Eltáncol, iszunk. Aztán jósolunk egymásnak a kávécsészék fenekéről. Fölfordítjuk a csészét, a zacc nagy része a kistányérra folyik, ujjunkat belenyomjuk a csésze alján maradt zaccba, az így kialakuló ábrát kell megfejteni.

- Levelet kapsz – mondja a csészét vizsgálva Sehhadeh. – Sok pénzt is kapsz.

- Jön egy férfi – mondja Ali, és angolul hozzáteszi: – Elvesz feleségül.

Natasa ért valamit angolul, csiklandósan nevet. Most még csúnyább, mint szokott lenni. Szeretem a csúnyaságát.

- Nagy szerencse ér...
- Hamarosan hazautazol...

Ez a legfőbb jó, a legtöbbjük hat évig egyáltalán nem látogathat haza, például Samson sem, nem engedi a saját államuk.

- Te is jósolj nekem – kér Natasa oroszul.

- Nem tudok – mondom szomorúan. – Én nem tudok jósolni.

Mennünk kell, valaki az egész ceppet fizeti, így szokás.

Ez ér a legtöbbet az egészben, ez a nemzetközi banda, ez a közös éneklés, ez a keveréknyelv, amelyen mindent ki lehet fejezni. Van itt minden-

féle nyelv, mindenféle náció, egyformák vagyunk, közös a bánatunk, örülünk egymásnak, és megöljük egymást, ha egyszer háborúzni kell.

Kimegyünk az utcára, hideg van, az intézettel szemben, a piacon, ahol télen is halat árulnak, és a hidegben is terjeng az olajszag, rongyos trógerék ülnek a hóbuckákon, a kézikocsikon, övükben szekerce, ülnek, ott is szoktak aludni. Egy görnyedt öregasszony éppen rőzsét cipel felfelé a lejtős utcán, ilyenek lehetnek a boszorkányok, csak nem ennyire összetörtek.

Samsonnak is órája lesz, állunk a lépcsőházban, ilyenkor búcsúzni kell és egyikünk se ért hozzá. Szombat van, csak hétfőn találkozhatunk, ő óra után hazamegy a kollégiumba, én még maradok egy kicsit a laboratóriumban. Rázzuk egymás kezét, a lépcsőn már jönnek fölfelé a tanárok, minden jót, minden jót, hétfőn találkozunk. De jó lenne, ha már hétfő lenne.

Hazaérek, csöngetek, anyám az előtér felé enged be, nehogy a havat bevigyem az előszobába.

– Ne vetkőzz le – mondja, és kezembe nyomja a cekkert meg a pénzt.

– Mit hozzak?

– Kenyeret, tejet, vaját, felvágottat, ha van nyelv, azt is hozz, húsz dekát, öt kiló banánt, narancsot is, tíz csomag cigarettát, két üveg kristályvizet, konyakot, pezsgőt, bort. És fél kiló tejszínhabot. Este vendégek lesznek. Én nem bírok ennyit cipelni, leszakad a derekam, ennyit még te is megtehetsz.

Fejembe száll a vér, dühöngve megyek le a lépcsőn, pedig szeretek bevásárolni, az is program, az is esemény, amit várni szoktam.

A kisöregnél cipőpertlitől kezdve rovarirtóig mindent lehet kapni. Ezt onnan tudom, hogy itt vettük, amikor azt hittük, hogy a svábokat ki lehet irtani. Anyám idegrohamot kap, ha mászik néhány a falon, olyankor apám leveri őket. Ha este együtt megyünk haza valahonnan, anyám a lépcsőházban vár, amíg mi meg nem állapítjuk, nincs-e sváb a láthatáron. Ha van, apám rájuk tapos, a svábok ropognak a lába alatt, én nevetek anyámon, de émiyeg mindenem, hozom a szeneslapátot, és a többnyire még mozgó dögöket kiviszem a szemétdöörbe.

– Jónapot – mondom határozottan, amikor belépek az üzletbe. A kisöreg, az üzletvezető, rámnevet, szervusz, öcskös, mondja, pedig sokan vannak az üzletben. Erre a pillanatra előre készülök és előre csámcsogok rajta. Kár, hogy elmúlik. Kérem a tételeket. Ha hibázom, az eladó nő türelmetlenül kijavít, ez jó, a hibát többé nem fogom elkövetni. Tej nincs, mehetek az önki-be. Örömmel megyek, az is öt perc, amit házon kívül tölthetek és céllal mehetek valahová. Az önki-ben még van tej, szerencse, mert mi lenne, ha tej nélkül mennék haza. Az egyik kasszájánál beállok a sorba, élvezem, hogy emberek vannak körülöttem, lehet bámulni őket, és a kasszájánál egy csinos lány ül, már többször megnéztem, egyszer ő is megnézett engem, mert otthoni sapka volt a fejemen, amelyet itt nem viselnek. Fizetés közben figyelem a lányt, de nem néz rám, el is keseredem. Most már biztos, hogy el van rontva a délutánom.

– A számla megvan? – fogad anyám. Kötényébe törli vizes kezét, a köténi otthoni, förtelmes minta van rajta, rosszul vagyok, ha ránézek. Anyám tanulmányozza a számlát, vesz egy régi számlát meg egy ceruzát, számol, közben az előtérben levetem a bakancsot és papucsba bujok.

– Fantasztikus – mondja anyám –, megint megdrágult a tej. Már megint. Húsz százalékkal. Elképesztő.

Óvatosan, nehogy észrevegye, vállat vonok. Mi a fészkes fenére gyűj-

tünk? Mi az isten haragjának kell élére raknunk a garast, éppen itt? Ha anyám észrevenné, hogy vállat vontam, jönne a prédikáció, hogy ő a lelkét kiteszi, hogy mindenünk meglegyen, hogy ne disznóólban éljünk, mert teljesen lerongyolódva jöttünk ki, nem volt egy rendes ágyneműnk, de minekünk az ő igyekevése semmi, ő hiába töri magát.

– Miért vetted le a bakancsot? – kérdi, amikor éppen bemennék a szobába. – Szenet kell felhozni. Azt már igazán nem kívánhatjátok, hogy még a szemet is én cipeljem.

– Nem kívánjuk – mondom élesen, és rögtön megbánom, mert anyám szemében megjelennek a könnyek. Felkapom magamra a bakancsot.

– Mennyit hozzak?

– Amennyit jónak látsz.

Ez a legrosszabb, ilyenkor nem lehet keveset hozni.

Pocsék helyen van a pincénk, előtte, az udvaron, nincsen tető, beesik a hó, eltorlaszolja a pinceajtót, és mind a hat emeletről ide dobálják le a szemetet. Leviszem a két vödöröt, az egyikben a szemetet, irtózatosa a bűz, tíz színnel telt kuka áll, már kiömlött belőlük a fölösleg, bokáig gázolok a szemétkben, nem lehet tovább menni, a szemetet kiöntöm helyben a földre, mások is ezt csinálják. A szemétkből hirtelen hatalmas, koszos-fehér vén macska ugrik ki, hányadék. A kukákból hetenként viszik csak el a szemetet, a szemétkhordásért külön kell fizetni, nincs benne a lakbérben. Mi lesz itt nyáron, szokta fölteni a költői kérdést apám, micsoda járvány, de nem lesz itt járvány, én tudom, mert ennek a télnek nem lesz vége soha.

Darabos, nagy szemetünk van, ezt kaptuk a házigazdától, először fel kell törni, mert nem fér a vödörbe. A szénkupacon egy csomó minden fekszik, ládák, törött nyugágy, hasonlók, kétoldalt felslíhtolva a fa; bármelyik pillanatban rámdőlhet, mint ahogy a fejemre szakadhatnak a ládák, mert a szemet már kibányásztuk alóluk és csak az imádság tartja őket. Most nem szakadt a fejemre, egy darabig még élnem kell, de egyszer úgyis a fejemre fog szakadni.

Többször fordulok, nem is számolom, már nem érzem a kezemet, hülyén csinálták ezeknek a vödöröknek a fogantyúját, csak három ujjam fér bele. Az egyik fordulóban csaknem hasraesem egy jókora turhában, nem hiába van kiírva a nyilvános helyeken, hogy földre köpni tilos. Ez volt az első mondat, amit megtanultam.

Fönt megmosdom, átöltözöm, kifújom az orrom, a zsebkendő tele lesz szénporral.

– Terithetsz – mondja anyám.

Szénszag van és hideg. Anyám egész délelőtt kereszthuzatot csinálhatott, de csak a meleg ment ki. Biztosan hozzáfázott a náthájához, mit fog nekünk rendezni holnap.

Kész az ebéd, anyám becipeli a tálcát, de nem szól, vergődni akar. Levettem magam a fotelba, nézem. Anyám az óráját nézi, elmúlt két óra, apámnak jönnie kéne. Anyám ideges, mégsem telefonál.

– Apa nem telefonált? – kérdelem csakazértis.

– Telefonált, tizkor. Azt mondta, hogy majd jön haza.

Anyám még mindig nem telefonál, pedig már látja maga előtt, ahogy a hullaszállítóba rakják apám szétszakadt tagjait. Rágyújt, én is rágyújtok.

– Sokat dohányszol – mondja.

– Ez ma a második – hazudom.

Anyám végre elszánja magát és tárcsáz. Kicsöng, kicsöng, nem veszik fel.

– Már elindult – mondom.
– Olyan sikos az úttest.
– Mindjárt megjön.

Kinyitom a rádiót, itt fél háromkor tánczene van hirdetésekkel. Anyám leül velem szemben a másik oldalon, de nem bírja sokáig.

– Együnk – mondja.

Paradicsomleves van, utálok és gyomorégést kapok tőle, de olcsó, és persze tápláló. Éppen jönne a második fogás, amikor zörög a kulcs a zárban. Anyám rohan ajtót nyitni, mert óvatosságból mindig a zárban tartja a kulcsot. Így állítólag nehezebb betörni. Ettől függetlenül egyszer már bejöttek és átnéztek mindent, amíg mi nem voltunk itthon.

Apám az előszobában lerázza a kalapjáról meg a kabátjáról a havat, levetkőzik, bejön.

– Szénszag van.

Ezt nem kellett volna, anyám ki fog borulni. Ki is borul. Sir, apám vigasztalja.

– Na de bocikám, végy erőt magadon.

– Úgy aggódtam – hüppögi anyám –, igazán hazaszólhattál volna.

– De hiszen még nincs háromnegyed három. Be kellett mennem a nagyfőnökhöz. Már máskor is előfordult. Na, kis csacsikám.

Apám letörli hozzá bujó anyám könnyeit, én fölösleges vagyok, aztán apám meg kezét mosni. Anyám a konyhába tart, hogy megmelegítse a levest, előtte még rámmordul:

– Zárd el a rádiót, apád fáradt.

Lehalkítom a rádiót. Apám bejön, már tréningruhában.

– Zárjam el a rádiót? – kérdem.

– Nem kell.

Apám kanalizni kezdi a levest, forró, fújja. Anyám kapkodva hányja magába az ételt.

– Már megint alig eszel valamit – mondja apám.

– Ettem délelőtt.

Eszünk.

– Mi volt ma? – kérdi anyám.

Apám eszik, mintha nem hallotta volna, pedig hallotta, tudom, és válaszolni is fog, de annyirá fáradt és kimerült, hogy lassan megy át a válasz a fején.

– Megkaptam a lakatos címét – mondja végül, elhallgat. Ilyenkor percekre is kihagy, nem veszi észre. – Kiszaladtunk kocsival – folytatja –, nagynehezen megtudtuk, hol a műhely...

– Hogyan kérdezted meg? – csapok le rá. Szeretném, ha megtanulná a nyelvet, mert az én apám, de tudom, hogy sose lesz rá ideje.

– Nem emlékszem már – mondja, látom az arcán, hogy vissza akar emlékezni, de nem megy neki.

Istenem, ezt csinálták az apámból.

– Nem volt a műhelyben – folytatja kisvártatva –, hétfőn megint mehetünk.

– És addig persze nem tudtok hozzáférni az iratokhoz – mondja anyám jelentősegteljesen.

A lakatost a páncélszekrényhez kell hívni. Apám irodájában páncélszekrényben kell tartani minden iratot, azt is, amiből az itteni partnereknek is van példányuk, utasítás. Eleinte iroda sem volt, hát még páncélszekrény.

Aztán lett iroda, apám berendezte, kinézett magának egy páncélszekrényt, de illetékesek drágának találták és egy régit ajánlottak neki, a követség épületében áll a másodikon, nem használja senki. A szállításra több ment el, mint egy újra, mert dögnehéz a páncélszekrény, és vigyázva, a falépcső felé lehetett csak levinni, a falépcső korhadt és kisebb súly alatt is beszakadhat. A szállításhoz tehát szakemberek kellettek. Valahogy átkerült a páncélszekrény apám irodájába, a követséggel szemközti földszintes épületbe, belerakták a bizalmas iratokat, bezárták, másnap nem tudták kinyitni. A páncélszekrény zárja ugyanis emberemlékezet óta rossz volt, ezért is nem használták a követségen. Apámnak elfelejtették megemlíteni. A követség ezermestere eredménytelenül próbálta megfúrni, hetekig tartott, amíg megjött otthonról az engedély, hogy apám egy itteni maszekkal is megfurathatja. A maszek is belekerül majd néhány ezresbe. Egy szép napon az itteni maszek megfúrja a páncélszekrényt, apám hozzáfér az elévült iratokhoz és a páncélszekrény használhatatlan disszé válik. Addig azonban apámnak még sok napot kell elpocsékolnia.

– A páncélszekrény olyan, mint az ember – mondom –, fúrni kell.

Nem reagálnak, nekik már nincsen humorérzékük.

Apám éjszakákat töprengett, hová helyezze az irodában a vécét. Ezt is neki kellett eldöntenie, neki kellett a tervrajzot megcsinálnia, mintha azért küldte volna ide a magyar állam, hogy vécét tervezzen. Megtervezte, a csodájára lehet járni, remek helyen van, pompás a beosztása, előtér is van hozzá mosdóval. Jó mulatság, férfimunka volt. Már beszélnek is a követségen, hogy az irodát, most, hogy elkészült, elveszik apámtól, és neki adnak egy sötét szobát a követség épületében.

Eszünk. Érzem, hogy oldódik a hangulat.

– Meg szeretném hívni Samsont – mondom. – Lehet?

– Ki az a Samson? – kérdi apám.

– A néger haverom.

– Az ugandai? – emlékszik vissza apám.

– Az.

Apám erősen tűnődik, örömmel benne volna, csak nem tudja, mit ír elő a protokoll.

– Ő az én barátom, ez a lakás a mi lakásunk, miért ne lehetne – érvelek.

– Azt hiszem, meghívhatod – mondja végül apám.

Elvagyorodom. Ez szép volt apámtól, mert ha valaki megtudja a követségen, felhasználhatja ellenünk. Eszemben sincs megemlíteni, hogy Samson Obote nagy híve. Ki tudja, milyen viszonyban vagyunk mi az ugandai nőkkel.

– Milyen nyelven beszél az a Samson?

– Angolul. Tulajdonképpen az az anyanyelve.

– Nagyon ronda? – kérdi anyám beleegyezőleg.

– Mért lenne ronda? Szerintem kifejezetten szép.

Fölidézem Samson arcát, még soha nem jutott az eszembe, hogy minősítsem. De tényleg, kifejezetten szép.

– És nagyon fekete?

– Nagyon.

Megszólal a telefon, anyám ugrik, inti apámnak, hogy csak egyék.

Anyám felveszi, arcán megjelenik a csak másoknak szóló, üdvözült mosoly, mint mindig, ha telefonál.

– Szervusz, drágám! Jaj, de örülök, éppen most akartalak hívni... Ne mondd.

Az egyik kirendeltségi pacák felesége lesz, néha együtt vásárolnak be, nagy kalandjaik vannak, mert nem tudják a nyelvet.

– Képzeld, megint drágább lett a tej... Mit mondasz? Te mennyiért kaptad? Nem létezik... Na, ugye mondtam... Persze, annak is fölment az ára... Hétfőtől a kenyér is? A takarítónőtől?... A, ne is beszélj róla... Nem, persze, hogy nem jött az az átok, be se jelentette, én nem tudom, mit fogunk... Már hirdettünk... Újra fogunk hirdetni... Én nem vagyok hajlandó többet adni nekik... Ebédet? Nem adhatok mást, csak amit mi is eszünk...

Ebéd után apám táskájában kotrok, az újságokat keresem.

– Előbb szedd le az asztalt – mondja anyám.

Hazulról is jár egy újság, azt nemigen olvasom. Apám irodájába jár néhány itteni, azokat már el tudom olvasni. Folytatásos képregények, pornográf novellák, mindenféle szennzációk vannak bennük. Lassan olyan bárgyú leszek, mint a képregények.

Ebéd után apám lötyög, ide-oda mászkál a szobában, keresi a szemüvegét. Ez nála a kikapcsolódás.

– Mikor keressük meg a lehallgatót? – kérdem, hogy felhangoljam.

Apám felnéz a mennyezetre. Ott, ahol a csillár lóg, titokzatos nyílás tárong, apám ott sejdíti a lehallgatót. Szerintem a füstcsőben is lehet. Itt mindent lehallgatnak, figyelmeztettek már az elején, és az irodában találtak is titokzatos drótokat, amelyek nem vezetnek sehová. A követség épületében néhány lehallgatót már leszereltek. Szerintem hülyeség, hogy elvágták a vezetékeket, nyilván újat raktak a helyükbe, a régiekről legalább tudták, hol vannak. Amúgyis vannak ezek az irányzott mikrofonok az utcáról. A rádió nálunk is bömböl, ha valamit tárgyalnak, előírás.

– Majd holnap – mondja apám.

Én élvezem, hogy esetleg lehallgató van a lakásban, kacskaringós káromkodásaimban gyönyörködhetnek az ügyeletesek.

– Mondd, apa – kezdem újra –, miért van az, hogy az arabok gyűlölik a négereket?

Apám nem tudja.

– Lefekszel? – kérdi anyám apámtól, ahogy bejön a konyhából.

– Azt hiszem.

Lefekszenek a kihúzható, kétszemélyes ágyra, egy pokróc alá. A másik pokróccal én takarózom a diványon. Fáradt vagyok és álmos, pedig egész nap nem csináltam semmit. Felkelek, kibámulok az ablakon. Órákat állok az ablakban, bámulok kifelé, a homlokomat az üvegnek szorítom. Az üveg zsiros a homlokomtól, és ráncos.

Kint mászkálnak az emberek. Szemben bicikliüzlet, vadászpuskákat és töröket is árul, tőle balra a British Council székháza, mellette könyvesbolt. Gyakran böngésem a kirakatát, van itt minden, csak magyar nincs semmi. Az útkereszteződésen túl áruház, mögüle idelátszik a hadügyminisztérium kettős épületének pár felső emelete. Minek egy ilyen kis országnak ekkora hadügyminisztérium, kérdeztem egyszer apámtól, aki megmagyarázta, hogy valahol el kellett helyezni a töméntelen mennyiségű nemzeti hőst. Az utcánkban fölfelé a távirati iroda székháza, az ablakból nem látni, de este nyolc felé alig lehet fogni tőle az otthoni híreket, kattognak a szikratávirók. Az utcán pedig mennek az emberek, mennek lefelé és fölfelé, egyedül, párosá-

val, csoportosan, mindegyik jön valamerről és megy valahová. Mindegyiknek van valami célja. Csak én állok itt az ablakban, az ágyon apám már horkol, anyám moccog még, szénáz van és fáradt vagyok és vén és mindenből ki vagyok rekesztve.

El kéne menekülni, akárhogy és akárhová, de nem lehet. Nincs egy film, amit meg lehetne nézni. Cowboy-filmek, tíz-húsz Oscar-díjas baromságok, torkig vagyok velük. Színházba még nem járok, annyira nem tudom a nyelvet, és ha tudnám is, minek mennék egyedül. Sétálni sincs értelme, voltam már mindenütt: láttam a nagy parkban a Győztes szobrát, feszes izmú férfiak, valami madarat tart a kezében és merészen a folyó túlsó partja felé bámul. Arra van Magyarország.

Állok az ablakban, bámulok kifelé, az erkélyen félméteres hó, az utcán is hó, az autók kettős sorokban parkolnak a járdán, van, amelyik csak hóbucka, mert itt még az autóról se söprik le a havat, és szürke az ég, pedig a napnak éppen szembe kéne sütnie.

Visszafordulok a szobába, leülök a fotelba, olvasom az újságot, de nincs hozzá türelmem, kegyetlenül fáj a fejem. Ledőlök, betakarózom, forgolódom, érzem, hogy nem tudok majd elaludni. Eszembe jut, hogy nincs a tréningruhámm zsebemben zsebkendő, oda kellene mennem a szekrényhez, de nincs lelki erőm felkelni. Pedig most jó volna önkielégítést végezni; zsebkendőbe, ezt az orvos tanácsot kaptam, higiénikus. Jobboldalra fordulok, ezen az oldalamon szoktam aludni. Fekszem, fekszem, valami kóválygó félálomba jutok, nagyon fáj a fejem.

Felkelek, kimegyek az ebédlőbe, becsukom a kétszárnyú ajtót. Kinyitom a rádiót, tánczenét keresek, az ebédlőasztalra teszem a kislámpát, felgyújtom, ülök, az asztalon előttem a nyelvkönyv, meg a Warren bizottság jelentése a Kennedy-gyilkosságról, itt most jelent meg, rögtön megvettem, ebből is tanulom a nyelvet. Tanulni kellene, vagy legalábbis olvasni ezt a nyolcszáz oldalas hazugságot, de nem megy. Levelet is kellene írnom, de mit írjak és kinek. Mire innen visszajutok, egyetlen közös gondolatom se lesz a barátaimmal. Megint a rádiót csavargatom, tánczene sehol. Egykor Bachot is szerettem. A keresőt otthagynom valahol, nyekereg valami nyúlós nyavalygás, hallgatom, és nyúlós, nyavalygós érzéseim támadnak.

Mire a szüleim fölkelnek, kint már sötét van. Anyám kitámolyog a konyhába, fölteszi a kávé, apám is előkövályog, aztán isszák a kávé és a takarítónőről beszélnek, meg arról, ki mit mondott apámról a háta mögött és kinek és ki miért mondta ezt vissza apámnak, hogy kinek ki áll a háta mögött és ki kit fúr.

– Odaadtam neki – mondja apám, mintegy mellékesen.

En csöndben a fogaimat csikorgatom, anyám az ajkába harap, nem szól semmit.

Apám rengeteg főnöke közül az egyik, aki a mostani delegációval jött, tegnapelőtt nagyon nagy összeget kért apámtól itteni pénzben, azzal, hogy otthon forintban megadja. Ezt úgy hívják, hogy valutakiajánlás. Tegnap este ezen veszekedtek két órát. Anyám azt mondta, hogy nincs is annyi pénzünk. Ez igaz. Apám viszont azt erősgette, hogy ha ezt a pénzt nem teremti elő a pasasnak, az Pestről teljesen megfúrja. Ez is igaz. Anyám sírt, mintha apámnak nem lett volna úgyis pocskék hangulata.

Szóval odaadta. Nyilván a titkárnőjétől és a sofőrtől kért kölcsön, akik már régebben vannak itt. Lőttek a nyaralásunknak.

Nagy csend. Aztán apám, kissé rosszkor, fölveti, hogy majd kocsira kéne

gyűjtenünk. Anyám hevesen ellenzi, ő nem hajlandó beledögleni a koszba és kenyérhéjat zabálni, mint itt mindenki, csak azért, hogy otthon eladhas-
sák a kocsit.

– Megnézted a moziműsort? – kérdezi tőlem apám.

– Semmi.

Fagyos hangulatban ülünk, anyám behozza a körömlakkot, beáztatja a kezét. Apám is körmöt vág.

– Holnap kirándulni kéne valahová – mondja apám.

– Csak délután – mondja anyám.

– Mért csak délután?

– Én nem tudok délig elkészülni.

– Nem kell vasárnap nagytakarítást rendezni.

– Én nem vagyok képes és nem vagyok hajlandó disznóólban élni.

– Szívecském, egyszer egy héten igazán kipihenhetéd magad.

– Majd pihenek délután.

– De akkor megint nem jutunk el sehová.

– Ti csak menjetek nélkülem.

Apám felsóhajt.

– Ti csak menjetek nyugodtan – ismétli anyám és fájdalmasan mo-
solyog.

– Én azt szeretném, ha te is velünk jönnél.

– Nekem elég, ha tudom, hogy legalább ti jól érzitek magatokat.

Erre nem lehet mit felelni.

Kimegyek a konyhába, hogy menjek valahová. A konyhaasztalon meg-
látom a mécesest, idegesség fog el, szeretném a földhöz vágni. Persze, most
van nagyanyám születésnapja. Nyolc éve lett öngyilkos, rögtön ötvenhat
után. Anyám azóta kitartóan gyászolja, minden évben jobban. Minden feb-
ruár ennek a jegyében telik el. Szóval nemcsak a takarítónő.

Mire bemegyek, apám az újságot bújja. Mindig el van maradva néhány
héttel, de ő lelkiismeretesen mindent végig akar olvasni. Hazulról szaklapok
is járnak, azokra végképp nincs ideje, én szoktam átfutni őket. Gyűlnek
a különben üres könyvszekrényben, mert el akarja olvasni őket. Egyszer.
Néhány év múlva megtelik a könyvszekrény.

Negyed hétkor apám az órájára néz.

– Megint elmulasztottuk a hatórás híreket.

Hétkor anyám kezdi behordani az ételt az én szobámba, amely ilyenkor
szalonként szolgál. Vermut, bor, rágcsálnivaló, édesség, gyümölcstál, met-
szett poharak, porcelán tálak, cigaretta, konyak, pálinka... Ez nagyon sok-
ba kerülhetett, a repikeretből erre nem futja. Apám abban reménykedik,
hogy az illetékesek kevésbé tesznek otthon keresztbe, ha jól érzik nálunk
magukat. Én ezt kétlem, de örülök a vendégjárásnak, történik valami, és
megnézhetem magamnak a felső ötszázat.

Anyám mindig zsörtölődik, hogy neki mennyi dolga van a vendéglátás-
sal, és mindig kitesz magáért, mert rólunk senki se mondja otthon, hogy nem
vagyunk ragyogó vendéglátók.

Megvacsorázunk: kenyér, vaj, valami felvágott, tea, utána az ebédlő-
asztalt szép horgolt terítővel ékesítjük, az asztal közepére díszes váza kerül.
Díszbe vágjuk magunkat, nekem zakót nem kell vennem, de fehér inget igen.

Apám a hálósobában öltözik, nyitva az ajtó, hogy a szénzság oda is be-
mehessen, meg hogy a meleg kicsit csökkenjen. Látom, hogy a pocakját, ame-

lyet féltékenyen szokott szemlélni a tükörben, mert hízik, és itt nincs lehetősége a sportolásra, most nem is vizsgálhatja. Nagyon fáradt lehet.

Anyám végre leveti a koszos, gusztustalan tréningruhát, kiskosztümöt vesz föl, és megmutatja, milyen csinos tud lenni a kívülállók számára.

– Borotválkoztál? – kérdi apám.

– Még tegnap. Nem is vagyok annyira szőrös.

– Azért csak borotválkozz meg. – Kis büszkeséggel teszi hozzá: – Neked már minden nap kell borotválkoznod.

Megborotválkozom, bejövök, anyám olvas valamit, apám régi újságot olvas, az egyik cikket aláhuzogatja, az a szándéka, hogy egyszer, majd, ha lesz rá ideje, cikket ír az itteni gazdasági életéről.

Kinyitom a rádiót.

Amikor csöngetnek, apám elteszi az újságot, anyám a könyvet, én elzárom a rádiót. Kimennek az előszobába, én ilyenkor az ebédlőben maradok, ott fogadom a vendégeket, akik a szűk előszobában csak párosával tudnak vetkőzni.

Öten lépnek az előszobába, kezicsókolom, szervusz, jóestét, jaj, ezt a virágot igazán nem kellett volna... ó, de szép!... könnyen idetaláltak? nagy a hó.

Bejönnek az ebédlőbe, egy magas férfi kezét csókol anyámnak, az előszobában szűk volt erre a hely. Eltűnődöm, vajon ő-e a delegáció vezetője. Jönnek a többiek is. Sorra bemutatkozom. Ők kezét fognak, a nevüket nem mondják. Melyik rohadt állat vitte el a nyaralásunkat? Jól idomítva, udvariasan vigyorgok.

– Már ekkora fiad van?

– Nahát, mekkora fiad van!

– Ejnye, neked már ilyen nagy a fiad?

– Na nézd csak, egy kész fiatalember!

– Allnak az ebédlőben, nézelődnek.

– Szép lakás.

– Szép.

– De jó meleg van.

– Nem lenne jobb a követségen lakni?

– Talán menjünk beljebb – javasolja anyám.

Bemennek a szobámba, én az ebédlőben eloltom a villanyt, mert a szám-lát mi fizetjük. Az én szobámban viszont most fényár van, ennek a delegáció-nak ez kijár. Bemegyek én is.

– Szép a lakás – mondja egyikük, bajusza van, elsőként ül le egy fotel-ba, ő lesz a delegáció vezetője. – A bútor kié?

– A házigazdáé – válaszolja apám. – A lakás állami, de itt a bérlő is kiadhatja. Nyugdíjas cukrász az öreg, van neki két saját háza, tőle szoktuk venni a tejszínhabot meg az édességet. Tessék, vegyetek.

– Köszönjük.

Vesznék, apám tölt a vermutból, nekem is.

– Hát, hogy tetszik itt nektek? – kérdi a delegáció vezetője.

– Ó, már egészen jól beilleszkedtünk – lelkesedik anyám.

– Érdekes város, ugye?

– Nagyon! – lelkesedik anyám.

– A gyerek mit csinál?

– A nyelvet tanulja – mondja anyám.

– Ezt?

- Ezt.

- Nem az angol iskolába jár?

- Nem - mondja apám. - Ő akarta így, mi nem szóltunk bele.

Én akartam így, elég baja van belőle apámnak. Mert hogy jövök én ahhoz, hogy ezt a nyelvet tanuljam, amikor az egész követségen összesen ketten beszélnek. Persze mindegy, minket úgyis utálni akarnak, ha nem ezért, hát másért. Például azért, hogy nem a követség épületében lakunk, és nem visszük el hatalmas ételhordókban a főzésből a maradékot, amikor a követségen fogadásra készülnek.

- Beszélsz már? - fordult hozzám az egyik.

- Ó, már nagyon jól gagyog, ő a mi tolmácsunk - mondja anyám.

- Gagyarászom - mondom.

- Nagyon okos - mondja a delegáció vezetője. - Ahány nyelv, annyi embert érsz. Te is diplomata leszel, mi?

- Jaj, hát meséljenek végre valamit - mondja anyám. - Mi újság otthon?

- Nincsen semmi, asszonyom - mondja valaki.

- Vicc van? - érdeklődik anyám.

- Három ember ül a börtönben - kezdi a delegáció vezetője -, és kérdeztetik egymástól: te miért vagy itt? Én azért, feleli az első, mert szidtam Hruscsovot. Én azért, feleli a másik, mert dicsértem Hruscsovot. A harmadik aszongya: én azért, mert én vagyok a Hruscsov.

Nevetünk. Majdnem fél éves vicc, de nevetünk. A többiek is mondanak viccet. Az első a legmerészebb.

- Ne hagyják, hogy kínáljam magukat - mondja anyám.

- Vegyetek - kontrázik apám.

Vesznek.

- A munkatársakkal hogy jössz ki? - kérdi a delegáció vezetője.

- Jól. Nagyon készségesen segítenek - mondja apám. Látom rajta, hogy őszintén hiszi, amit mond.

- Az jó. Az nagyon jó.

Joviálisan bólogatnak.

A múlt héten derült ki, hogy egy nagyon fontos levelet egy hónapja rosszul címeztek Pestről, és apám irodája helyett a kereskedelmi kirendeltség kapta. A kirendeltség vezetője letagadta, amikor apám elrohant hozzá a múlt héten. A pasas, gondolom, a levelet lehúzta a vécén. Meg is fúrt egy sok milliós kooperációt, de nem lehet rábizonyítani, Pesten meg apámra vetül árnyék.

- Nekem nagyon tetszik ez a város - mondja az egyik. - Különleges hangulata van. Már voltam itt párszor, a tengeren is, az különösen szép.

- Mi még sose voltunk a tengeren, de majd idén - mondja anyám.

- Láttam néhány szép cipőt - mondja egy másik. - Lehet, hogy veszek egy párat.

- A lepedő itt nagyon olcsó - veti közbe anyám.

Részletes árlista.

Nézem a pacákokat, vajon melyikük szedte el az összes pénzünket. Nézem a pacákokat, bármelyikük lehetett.

Anyám tanácsokat osztogat, hol, mit érdemes vásárolni.

- Az ingek is szépek...

- Én hazaviszek pár kiló narancsot...

- Érdekes az itteni gazdasági mechanizmus - veti föl valaki, apám sze-

me fölcsilan, egy pillanatra se tud kikapcsolni, de a delegáció vezetője közbeszól:

– Hagyjuk a fenébe. Ilyen szűk családi és baráti körben, egy ilyen csinos fiatalasszony mellett ... senki se feltételezné, hogy ekkora srácotok van.

– Pedig repül az idő – mondja anyám.

– Felettünk nem – mondja a delegáció vezetője –, csak a gyerekek fölött.

– Tévétek nincsen? – kérdi valaki.

– Nincs – feleli apám –, majd az irodába beszerzünk egyet.

– Kár. Holnap meccset közvetítenek.

Beszélgetnek. Társalognak. Csevegnek.

Apám jóindulatú mosollyal ül a dívány sarkán, igyekszik mindenkinek a kedvében járni, igyekszik szellemes lenni, de nem megy neki, a delegáció tagjai gyakorlott társalgók, évek, évtizedek óta ezt csinálják. Apám nagyon fáradt. Néha eszébe jut, hogy töltenie kell, olyankor tölt. Nézem apámat, ahogy ott ül jóindulatú, őszinte mosollyal a dívány sarkán: apám kiveszőben. Pár napja egy otthoni újságban fölfedezte egy régi barátja halálhírét, aki fiatalabb volt nála. Szeretném tudni, mire gondolt akkor. Anyám viszont sziporkázik, ez az ő eleme, ő aztán tud társalogni.

Nevetnek, isznak, rágcsálnak, csevegnek.

Tizenegy felé a delegáció vezetője úgy tesz, mintha felállna a fotelból.

– Ugyan, hova gondol – mondja anyám.

– Maradjatok még – kéri apám, őszintén.

– Nem akarunk tovább zavarni. Még kapuzárás előtt el akarunk menni.

– Itt nincs kapuzárás – mondja anyám –, a kapu egész éjszaka nyitva.

– Holnap vasárnap – mondja apám –, nem kell sietnetek.

– Köszönjük – mondja a delegáció vezetője –, nagyon jól éreztük magunkat, de ránkfér egy kis pihenés. Kettőtől hatig tartott az ebéd, és ahogy ezek isznak!

Szedelőzködnek.

– Na, még egy kis vermutot ... egy kis konyakot ...

Megisszák. Valaki sört kér, hozok.

Az ebédlőben búcsúzkodnak. Egyikük azt mondja nekem:

– Csípj föl egy jóképű kislányt, attól megtanulhatod a nyelvet meg mindent.

Vigyorgok, mert elvárja.

Apám velük tart a lépcsőházba, felgyújtja a villanyt, kérdegeti, visszatálnak-e a szállodába.

Amikor visszajön, még rágcsálunk egy kicsit a sósrúdból, kicipeljük az edényeket a konyhába, a spájzba rakjuk a megmaradt italt, lekapcsoljuk a lámpát, eloltom a csillárt, főlsszedjük a morzsákat a szőnyegről, a nagytakarítás holnapra marad.

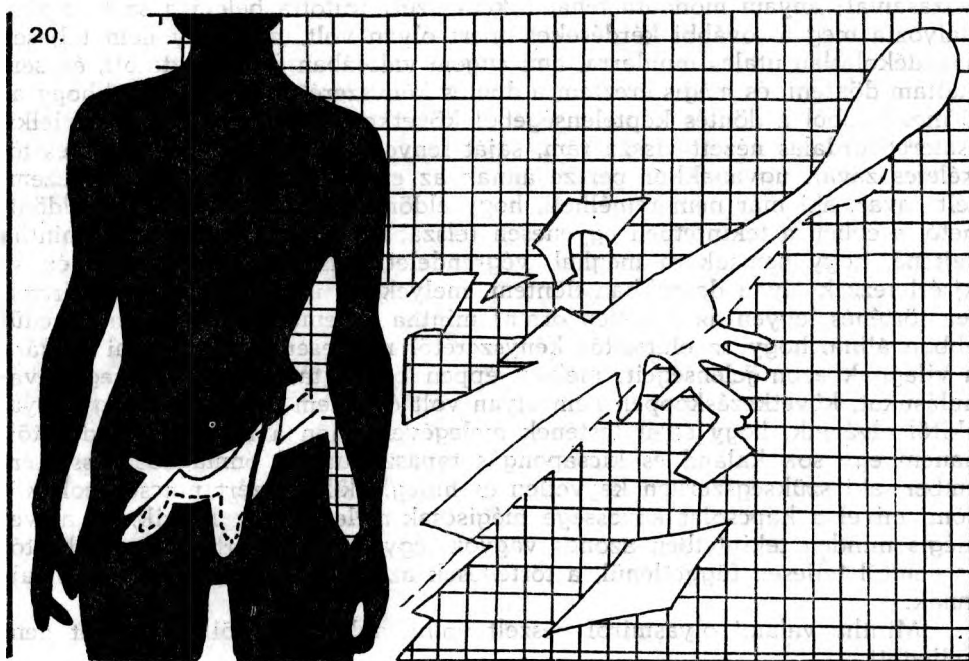
Latolgatják, hogyan sikerült a mai este, meg voltak-e elégedve a vendégek. Apám azon problémázik, helyes volt-e meghívni az egész delegációt, nem kellett volna-e két turnusra osztani őket, az elsőben jött volna a delegáció vezetője és az egyik export-vállalat igazgatója, a másodikban a pofák a tervhivatalból, a bankból és a külkerből. Ezen eltűnődnek egy darabig.

Megindul a vita, hogy lehet-e az estét, vagy annak egy részét repikeretből fedezni. Apám szerint erre nem jár, anyám szerint mindenki mindent abból fedez, a saját kosztját is. Ez igaz, de vigyázni kell, itt mindenért feljelen-tik az embert.

Mielőtt anyám bemenne a hálóba, svábvadászatra indulunk. Sváb azonban nincs, elmentek a bogarak. Anyám most már be mer menni. Megágyazok, nincs kedvem lefeküdni, kinyitom a rádiót, de Luxemburg gyöngén jön be, más őszinte állomás pedig nincs. Hallgatom egy darabig a recsegést, valahol vihar lehet. A szüleim már lefeküdtek, ülök a fotelban, aztán mit tegyek, lefekszem én is. Leoltom a villanyt. A holnapi napot csak kibírom valahogy, aztán hétfőn megint elmegyek az intézetbe, találkozom Samsonnal, énekelünk a resztoránban, jósolunk a kávéscsészék fenekéről. Aludni kell, jó lenne elaludni, átaludni éveket. Jó lenne álmodni, hogy történjék valami, de újabban álom nélkül alszom.

Az utcán részegek kurjongatnak, eltávolodnak, csönd van. Az egyik intézeti tanárnőre gondolok, elképzelem, hogy hétfőn odamegyek hozzá, ajánlatot teszek neki, és ő jön. Elképzelem, hogy feljön, nincs itthon senki és én vetkőztetni kezdem. Hol kell kezdeni egy nő vetkőztetését? Alul vagy fölül? Előhúszom a párnám alól a zsebkendőt, elégedett vagyok magammal, hogy délután megálltam, most kevesebb lelkifurdalással működhetem. Utána könnyebben szoktam elaludni, mint aki megtette a dolgát.

Mire végzek, a szomszéd szobában apám is végez anyámmal, megy ki a fürdőszobába, léptei alatt nyikorog a parketta.

Lányok

– fejezet egy emlékiratból –

III.

S ha mindez mégse hagyott teljesen közömbösen, akkor nem azért, mintha olyan fontos lett volna tudnom, hogy a két férfi közül tulajdonképpen melyik az apám, a kérdés izgató volt ugyan, kokett, szemérmertlenségével érzéseket csiklandozó, no és fölöttébb titkos, miként a kép, amit erről az apámnak tudott férfiről és arról a másik nőről őriztem, mégis azt mondanám, hogy önmagában másodlagos jelentőségű kérdés, felejtethető, a háttérhez tartozó, mint egy alkonyati csendben párázó mezőn a horizont széles íve, a semmibe vesző keret, melyről nem állítható, hogy nem a képhez tartozik, s a kép, a mi képünk mégis ott kezdődik és ott is ér véget, ahol mi vagyunk, ahol mi állunk benne, a lét szemléletének egyetlen középpontja van, a testem, a puszta forma, mely e szemléletet egyáltalán lehetővé teszi és elegendő erőt, súlyt, biztonságot ad ahhoz, hogy végső soron, hangsúlyozom, végső soron! semmi más ne is érdekeljen, mint maga e test összes lehetséges vonatkozásaival; anyám mondata tehát főként azért fojtotta belém a szót és akadályozta meg a további kérdéseket, mert olyan volt, mint egy nem teljesen szándékolatlan utalás mindarra, ami engem valójában foglalkoztatott, én sem tudtam dönteni, és mégis éreztem a döntés kényszerét, mint ő is, csak hogy az ő mondatából a döntés képtelenségéből következő, immár életre szóló lelkiismeret-furdalás nézett vissza rám, saját fenyegető jövőmként a teljes és tökéletes zavar, ugyanakkor persze annak az embernek a nyugalomával szemlélt zavar, aki már nem remélheti, hogy eldönthet valamit, ami nem eldönthető, s ebben a tekintetben egyenesen felszabadító volt a vallomása, mintha sejtené, hogy nemsokára meghal, végrendelet, fölszólítás arra, hogy én se kísérletezzek olyan dolgokban dönteni, melyekben nem lehet, az ellenőrizetlen történés legyen az egyetlen öröm! mintha az ember szabadsága egyedül abban állna, hogy az elutasítás kényszerétől mentesen hagyja hatni magára a világnak azon jelenségeit, melyek éppen benne tartják jónak megnyilvánulásukat, következésképpen nem olyan volt ő nekem akkor, mint egy anya, akitől elvárjuk, hogy saját testének melegével óvjon a realitások hidegétől, hanem egy sok kaland és kicsapongás tapasztalatával önmagába visszatérő ember, aki szükségyszerűen kegyetlen és hideg, akihez ezért nincsen sok közöm, mivel a kapcsolat közössége mégiscsak melegségben létezik, és akivel mégis minden tekintetben azonos vagyok, egyszerűen azért, mert életkortól és nemtől teljesen függetlenül, a történések azonosak, amelyek bennünk zajlanak.

Mintha valami olyasmiről beszélt volna akkor, amiről egyébként nem tudhatott.

A csendünk is erről beszélt.

És valamit sikerült végre elmondanom neki, amiről soha nem beszéltem.

Nem hangos beszéd volt ez, természetesen, egyetlen közönségesen formázott szó sem hangzott el a csendben, s csupán annyi ideig tartott, míg karja puha hajlatáról kis csókokat lehelve a válláig araszolt a szám, engem nagyon szeretnek a lányok, jobban szeretnek, mint minden más fiút, suttogtam a néki szánt szerelmi vallomás fojtott hangján, kissé szégyenkezve is e meglepő, egyáltalán nem helyén való és mindenképpen kakaskodónak tetsző kijelentés miatt, hiszen mindaz, amit akár magunkban is hangosan kimondunk magunkról, azonnal bizonyos kiábrándítón többértelmű kiegészítésre szorul, mert mégse úgy szeretnek, tudom és szégyenkezem miatta, ahogyan a többi fiút, helyesebben ahogyan a lányok a fiúkat szerethetik, hanem inkább mintha én magam is egy lány lennék, miközben persze fiú vagyok, e különbségre viszont, mely a többi fiúktól elválaszt, nem tudok nem büszke lenni; bár az általánosítás is sántít, a többes szám ugyanis nem annyira általában a lányokat jelenti, mint ahogyan nincsen is ilyen, hanem hármukat, Hédit, Maját, Líviát, ők a lányok, miként fiúkra gondolva Prém, Kálmán és Krisztián is együtt állt, s ha el kellett volna döntenem, hogy a nemeknek e két egymásra vonatkozó és mégis elkülönülő hármassága között csapongva, keresve a helyem, melyik nemhez is vonzódok inkább, akkor kétségtelenül azt mondtam volna, hogy mindenképpen a nők, a lányok kedvesebbek nekem, még ha a férfiak, a fiúk jobban is vonzanak.

Ha egyáltalán lehetséges lenne ilyesmiről hangosan értekezni.

De egyszerűen eszembe jutott, milyen a kertből nesztelenül belépni Prihodáék tágas ebédlőjébe, ahol Szidónia nevű cselédjük éppen az asztalt takarítja le, egy ideig némán figyelni, amint térdre ereszkedik, s a fenekét meresztve felém, a szőnyegre hullott morzsákat szedegeti.

És mikor végül észrevesz, ujjamat a számhoz emelve csendre inteni, hallgasson, ne szóljon hangosan, egyrészt, hogy váratlanul lephessem meg Maját, másrészt főként azért, hogy jelenlétemről senki ne tudhasson a házban, ő pedig úgy marad, mozdulatlanul, elővigyázatosságom mélyebb értelme ezáltal szerencsésen rejtve marad előtte, azt hiszi, hogy valami tréfáról van szó, valami ártatlan tréfáról, mert én ugye egy olyan tréfálkozó fiú vagyok, s a mosolyom, a kérdés, a játék maga, cinkosommá is teszi; óvatosan, ne reccsenjen a padló sem, elindulok, „na már megint itt van ez a csirkefogó” – mondja elragadtattottan a szone és jó hangosan fölnevet, figyel, ahogyan megyek, de mindig ki kell találni valami egészen újat, ez nem elég, ez még csak bevezetés, valami teljesen szokatlant kell kitalálni, hogy minden alkalommal újra megerősíthessem az elbűvölő hatást, s ez egyáltalán nem oly nehéz, mint amilyennek az első pillanatban tetszik, nagyon finomnak kell maradnom a durvaságban, pontosan érzékelni azon adottságokat, melyeket a helyzet éppen fölkinál.

Talán még soha nem beszéltünk egyetlen szót sem Szidóniával, mi dolga is lehetne egy ilyen cselédnek egy úrfival? s e némaságban odáig merészkedem, hogy soha nem is köszönök neki, tudom, hogy csupán a legtúlzabb gesztusok hatásosak, olykor biccentek hát, néha azonban teljesen váratlanul megragadom puha kezét és megcsókolom, ő pedig élvezettel tarkón legyint, kapcsolatunk ha éppen nem csattannak ütések, így marad néma, bár beszédesebb, mintha beszélnék, jeleket adunk, jeleket váltunk, s például ezt a formát mindenképpen meg kell őrizni, nem szabad holmi szavakkal fölserteni.

Semmi másra nem kell ügyelnem, szürke macskaszemében a sárgás pontokat figyelni, tudva, hogy minden előre elhatározott avagy bármely meg-

fontoláson alapuló mozdulat célzatos és ilyenénképpen hamis, nekem közvetlen kapcsolatot kell teremteni szemének pontocskái és ösztönösségükre bízott mozdulataim között, e sárga pontocskák a szürke fényben ellenőrizhetővé teszik, ha nyomon vagyok, ha tévedek; most például hangos nevetése bizony bosszú, nem beszél, hallgat, mert csendre intem, ám mégis hangosan fölnevet és ez megtorlásra érdemes, közös élvezetünk minduntalan megtorlásokat kíván, hogy verekedhessünk, némán rúghassuk, haraphassuk, öklözhessük, karmolhassuk egymást, még a lélegzetünket, harcias lihegésünket is visszafojtva; nagyon lassan én is térdre ereszkedem hát, nem karikírozom, erre nem lenne szükség, egyszerűen megismétlem, tükrözöm magammal testének mulatságos és bizonyos értelemben megalázó helyzetét, egymás mellett térdelünk a félrelökött székek lábai között, mintha azt mondanám neki, olyan vagy te itt, mint egy kutya, kutya vagy! kövér lány Szipdónia, gazdag barna hajának tömör fonata koszorúba tűzve a fején, arca zsírosan csillogó, szeme vidám és minden mozdulata valahogyan kedvesen gyermeketeg és suta, fehér blúzán, a hóna alatt, az izzadás sötét árnya, tudom, hogy ezzel az állandó, erősen illatozó izzadással kell valamit kezdenem, érzem, de én a kutya vagyok! s hangosan szaglászva fúrom az orrom a hóna alá.

Nagy, sötét szobájának mélyén, az asztalánál, könyvei és füzetei fölé könyökölve, fejét tenyerébe hajtva és egy ceruza végét rágsálva, forgatva a fogaival ült Maja, s meztelen, egymásba akasztott lábait idegesítőn kiszámíthatatlan ütemben hintáztatta, húzkodta a széke alatt; önmagában is különös, csodálatraméltó képesség, egyszerre tenni teljesen ellentétes irányú és ellentétes tartalmú mozdulatokat, akárha nem ugyanazon testhez tartozna a kéz, a száj, a láb, a ceruza rágsálása elmélyülés, lábának hintáztatása, húzkodása viszont türelmetlenség és csillapíthatatlan izgalom, s mindeközben még az is tudnivaló volt, hogy vár rám, úgy érkeztem nesztelenül nyitott ajtajához, mint a mesében, nyakamon egy harapás nyoma, öntudatosan és kíváncsian, nem kis megilletődöttséggel szemlélve meggörbedt hátát, erős nyakát, mert képes volt arra, amire én képtelen, semmiféle külső jelét nem adni e várakozásnak; teste teljes odaadással merült a tanulás görcsébe, mintha a legnagyobb kín lenne ez neki, ám képes kín, amit bármi történjék is, nehezebbre esik majd megszakítani, bár ha nem várt volna, ha megjelenésemet tolakvásnak, nyügnék érezte volna, akkor minden bizonnyal becsukja szobájának ajtaját, sűrű bokrok nőttek magasra az ablaka előtt és öreg fák bocsátották le függönyként lombjukat, a szoba levegője mindig telítve volt zöld moccanással, zöld rebbenések a fehér falon, ahogyan a levelek libbentek, lebegtek.

„Livi nincsen itt?”

Nem nézett rám, mintha az első pillanatban soha nem hallaná, amit kérdezek, vagy egyáltalán nem venne tudomást arról, hogy vár és igenis várt reám, tehát várakozásában semmi különösebb változást nem jelentene, hogy én közben megjelentem, valamiképp teljesen kifacsart testhelyzetben ült mindig az asztalánál, s nem is annyira olvasott, hanem azt mondhatnám, hogy inkább távolról figyelte könyvében a betűket, valamelyes undorral vagy kényszeredettséggel, de mindenképpen a lehető legnagyobb távolságot tartva, úgy olvasott, ahogyan más egy képet szemlél, egyszerre véve szemügyre a látvány részleteit s e részletek összefüggését, íves ráncok gyűrődtek homlokára, kerek, mélybarna szemében az állandó és egyenletes meglepettség nyitottsága, s miközben szép fehér fogaival rágta a ceruzáját, megforgatta, rágta, megint megforgatta és újra összeharapta, na és természetesen már

számos ilyenképpen alaposan megdolgozott ceruza hevert az asztalán, nyitva tartotta a száját, úgy húzta szét széles és fölöttébb vonzó módon formázott ajkait, hogy a ceruza semmiképpen ne érhesen hozzá; ha pedig egyáltalán jelét adta annak, hogy megjelenésem elhatolt a tudatáig, akkor csupán annyiban, hogy lábát lassabban húzkodta immár a szék alatt, s a ceruza is lelassúdott a fogai között, de talán mondanom se kell, hogy mindez közel sem valamely közönyös figyelmetlenség, hanem éppen a legteljesebb figyelem megnyilvánulása volt, mert ha sikerült végre elszakadnia attól, ami ilyen erősen lekötötte, akkor ugyanazzal a meglepetten mély érdeklődéssel pillantott rám, én sem voltam tán más a szemének, mint egy másik tárgy, s tán minden tárgy csodálatos a maga módján, lassan, nagyon lassan fölemelte a fejét, homlokán a ráncok elsimultak, fogai közül mintegy erőszakkal kellett kihúznia a ceruzát, ám a szája nyitva maradt, s éhes figyelme nem változott.

„Láthatod.”

„És nem is jön ma?”

„Ezt őszintén remélem, de Kálmán szerint úgyis találkozunk, mert Krisztián megint színházat csinál.”

„Találkozunk?”

„Találkozunk” – válaszolta ártatlanul.

„Azt mondta, hogy menjek én is? Hív engem is?”

„Miért, nem szólt neked?”

„Valamit említett.”

„Na és miért ne jöhetnél te is, ha akarsz?”

„Akkor megint el van rontva a napunk.”

„Anyám elment.”

„És Szidónia?”

Megrántotta a vállát, utánozhatatlan bájjal tudott vállat rántani, csak egészen kicsit emelte meg egyik vállát, de ettől valahogyan mégis az egész teste begörbült, mintha a tehetetlenség holtpontjára jutna, s szinte követetlenségnek tetszett a pillanat, mikor újra ellazult, a ceruzát az asztalra hajította és fölállt.

„Gyere, ne húzzuk az időt.”

Mintha tényleg nem érdekelné semmi más.

„Csak azt mondd meg, mikor beszéltél te Kálmánnal?”

„Nem beszéltem” – mondta, és vidáman csillant a szeme.

„Nem is beszélhettél, mert velem jött haza.”

„Na látod, elégedj meg ennyivel.”

„De ha szabad kérdezni, akkor honnan tudhatod?”

„Ez talán az én dolgom, nem?”

„És te persze oda akarsz menni.”

„Még nem döntöttem el.”

„Semmiből nem akarnál kimaradni, mi?”

„Úgyse fogom megmondani, ne is reménykedj.”

„Most már úgyis megint mindent elrontottál. Egy hülye vagyok, hogy még idejövök neked.”

„Megmondjam?”

„Egyáltalán nem érdekel.”

Közelebb lépett hozzám, egészen közel, de tekintete, mintha valami mélységesen elérékenyitene, eltévedt és elfátyolosodott, s e pillantás futó bizonytalansága érzékelhetővé tette, hogy egyáltalán nem azt látja, amit néz, nem engem! nem a nyakam, pedig mintha a nyakamat nézné, éppen a harapás

helyét, ám mert nem látta már, amit nézett, hanem képzeletével azon titkos tájékon kalandozott, amit el szeretett volna rejteni előlem, s amire én olyannyira kíváncsi voltam, ismerni, tudni, sőt mi több, érezni akartam Kálmán minden mozdulatát, hallani akartam a szavakat, melyeket neki susog, egy tétova kézmozdulattal, mintegy önmagát győzve meg jelenlétem valódiságáról, s anélkül, hogy pontosan tudatában lenne annak, amit csinál, két ujjával összecsapott ingem gallérját, szórakozottan húzogatta, s egészen halk, behízelgőn leheletszerű suttogásig halkítva hangját, még közelebb vont magához.

„Csak azért mondom el, mert megfogadtuk, hogy nem lesznek titkaink egymás előtt.”

Mint akinek sikerült végre legyőznie szégyenérzete első és legsúlyosabb akadályát, fellelegzett, el is mosolyodott egy kicsit, hogy aztán e kis mosoly segítségével visszatérve az én arcomra, szemembe nézve folytathassa a megkezdett mondatot.

„Egy levelet küldött tegnap este Líviával, hogy jöjjenek én is, hogy ma délután majd az erdőben találkozunk.”

„Hazudsz.”

„Te tényleg teljesen bediliztél. Neked semmi nem elég.”

„Azt hiszed, nem látom, mikor hazudsz?”

„De miért olyan fontos ez neked?”

Megfogtam a csuklóját, egyszerűen letéptem magamról a kezét, ne barmoljon az ingemen, de nem engedtem rögtön el, csak eltoltam magamtól, ne ő határozza meg, hogy milyen közelségben legyünk, s főleg ne átlátszó kis hazugságainak árán, habár annak ellenére tettem ezt, hogy e közelségben megnyilvánuló ragaszkodás, számon érezhettem leheletét, sőt, maga a szenvedélyes hazudozás, amivel bizonyára mindenki mást sikerült volna megtesztetnie, kifejezetten jól esett, de mintha tudatában lennék annak is, hogy a test, legyen az mégoly csábító és meleg, nem minden morális feltétel nélkül óhajtja birtokába venni vagy birtokában megtartani a másikat, hanem épp e birtoklás teljességének és tökéletességének érdekében, olykor magánál a testnél, a pillanatnyi közelségnél is fontosabb az úgynevezett igazság, valami, ami persze nincsen és sajátos módon mégis el kéne érni, a test belső igazságát, mégha eme belső igazság a későbbiekben pillanatnyinak és átmenetinek bizonyulna is, úgy jártam hát el, mint a leghidegebb fejű operátor, valamely homályosan derengő cél érdekében, megfontoltan és nem kis kegyetlenséggel avatkozva be a folyamatba, a testet utasítva el, hogy e bizonytalanná váló jövőben teljesebben kaphassam vissza.

Nincsen durvább mozdulat annál, mint mikor valakit megfontoltan és fennsőbbiségesen eltoltunk magunktól, a száját vesztettem el, a szépség iránti vonzalmat adtam föl egy még mélyebb vonzalom érdekében, ha azon ravasz megfontolásból is, hogy még szebb lehessen, és csak és kizárólag nekem, mert a vetélytársat, a másikat, az idegent, a hozzám olyannyira hasonlót, a velem teljesen azonos bitortlót, Kálmánt kellett kiiktatnom szája birtoklásából, mikor azt kívántam, hogy ne hazudjon ez a formáiban és vonalaiban tökéletes száj, ugyanannyit reméltem hát nyerni, amennyit a mozdulat durvasága által el kellett vesztennem.

„Nem, egyáltalán nem olyan fontos nekem.”

„Akkor mit akarsz tőlem?” – kiáltotta gyűlölettől elrekedten, a csuklóját kirántva kezemből.

„Ronda vagy, amikor hazudsz.”

Természetesen maga a hazugság, mit sem változtatott az arcán, sőt, mintha megbántottságában egyenesen szebbé lenne, ismét megvonta kissé a vállát, akárha a legkevésbé se érdekelné, mikor, milyennek látom én őt, s mivel e könnyed mozdulat olyannyira nem állt arányban azzal, amit valóban gondolhatott, a pillait is le kellett hunynia, szemérmesen; örökös csodálkozástól tág szeme eltűnt a lustán húsos szemhéj mögött, s a száj szabadon uralhatta arcát, ennél többet viszont nem lehetett most kívánni, moccanatlan száját figyelni, melyet talán az tett oly kivételessé, hogy a felsőajak az alsóajak tökéletes párjaként, meredek ívben emelkedve ama lágy kis csatorna felé, mely az orrtól a felsőajak pereméig vezet, ám anélkül, hogy a szokásos két kicsúcsosodás megtörné az emelkedést, s a szájug mélyedése megakasztaná avagy megzavarná az ereszkedés vonalát, az ajkak párosa szimmetrikusan zavartalan, teljes ovált adott, füttyürészéshez, mélyről jövő daloláshoz, leállíthatatlan cseverészéshez készülődő száj, az orcák telten párnás felülete pedig a vad csigácskától borzasan göndör, szétmeredő, sötétbarna hajtömeg keretében, valamiként megerősítette ezt a vidám, gondtalan és mindenképpen elfogulatlan hatást, megfordult, s anélkül, hogy rándításba emelt vállát ellazította volna, elindult az ajtó felé, de aztán váratlanul meggondolva a dolgot, mégse ment ki a szobából, hanem végigvetette magát az ágyán.

Nem is ágy volt ez, hanem amolyan dívány, melyet ágyként használva reggelenként bevetettek, az ágyneműt egy súlyos perzsatakaróval terítve le, puha volt hát, süppedékeny, meleg és selymes, mozdulatlanra merevedett teste szinte alámerült benne; abban a kis fehér virágmintákkal díszített mélykék selyemruhában volt, melyet erre a délutánra csent el az anyja ruhatárából, padlótól a mennyezetig fehér szekrényekkel beépített napfényes szobácska, s a szekrények zsúfolásig töltve jószágú ruhákkal, kutatásaink egyik igen kedvelt színhelye; meztelen lába, mely a díványról tehetetlenül lelógott, szinte világítani látszott e tompán sötét környezetben, s előnyössé tette a látványt az is, hogy egészen a combjáig fölcsúszott a szoknya, amint fejét két csupasz karjának védelmébe vonva ott hevert és a sirástól szemérmesen reszketni kezdett a válla, a háta, lágyan domboruló fenéke is.

E zokogás nem rendített meg túlságosan, hiszen ismertem e sirások lefutási lehetőségének összes lehetséges változatát, az egyszerű pityergéseket, a vigasztalanul hüppögő sírdogálást, no és a nagy kitörések heves emelkedését, mely mindig valami elviselhetetlenül csúnya, maszatos, taknyos bömbölés csúcspontjára vitte fel, aztán a lassú és beszédes csillapulást, a lágy reszketéseket és a kimerültség fojtott remegését, melytől szivacsosan könnyű és laza lett végül a teste, mignem minden érzékelhető átmenet nélkül visszatallt szokásos önmagához, ha lehet, akkor még erősebben és öntudatosabban, kielégülten.

Az ismeret persze nem jelentette azt, hogy megtagadhattam volna tőle részvételemet, mert tudtam ugyan; hogy akkor is sír, ha nem látom, magányos sirásairól gyakran tartott bizonyos egészséges öngúnytól sem mentes, nyilvános beszámolókat, mintegy önkéntesen és készségesen leplezve le azon tényt, hogy a sírás, a szabadjára engedett, önsajnálattal teli szenvedés tünete, egyben nem kis élvezet, és szívesen sírt például Livia társaságában is, akiben hozzám hasonlóan résztvevő, gyengéd, bár talán valamivel tárgyilagosabb vigasztalóra talált, ám sirásának mégis volt mindig egy kifejezetten nekem szóló, hogy úgy mondjam, személyre szabott hangsúlya, bizonyos értelemben játékos hangsúly, túlzás, a jelenléteimből származó színháziasság,

mondhatni, hogy szerves része avagy alkotóeleme kölcsönös és közös őszintétlenségünknek, alkotóeleme a hazugságok azon rendszerének, melyet azonban a legnagyobb figyelemmel és a leghitelesebbnek tűnő átéléssel, őszinteséggel kellett egymásnak előadnunk, őszintétlenségünk játékait éppen a teljes nyíltság, a legmélyebb, a legszegyentelenebb őszinteség álruhájába öltöztetve; mintha e sírásokkal a gyenge, a kiszolgáltatott, a törekeny, a sérthetőn finom nő szerepét próbálgatná, előttem és nekem, miközben valójában hideg volt, kemény, számító, kegyetlen és ravasz, s tudhatta jól, hogy ezt is tudom, egy szerepet próbálgatott, melyhez azok a csipkés, fodros, lágyan omló, selymes tapintású, könnyű ruhák, s mindketten mély, bensőségesen gyengéd vonzalmat éreztünk e ruhák iránt, mintegy a külső burok valóban nagyon nőies támasztékát adnák, a lopás ténye pedig külön izgalommal fűszerezte átlényegülésének e játékait; a legbiztonságosabb lépésekkel indultam a dívány felé, a nekem felkínált szerep szerint ugyanis erősnek, megértőnek, nyugodtnak, s valamelyest brutálisnak kellett lennem, fölöttébb férfiasnak hát, ami azonban annyi játékos élvezetet tartogatott, hogy legyen bármily hamis, mégse esett nehezemre.

Mert így, mintha minden cselekvésnek lenne egy előre elkészített mintája, s nekem nem kéne mást csinálni, mint e mintának megfelelően eljárni, például jó durva hangon megkérdezni tőle, hogy most tulajdonképpen mi is a baja, s mikor erre természetesen nem válaszolt, még erőteljesebb hangon követelni, hogy hagyja abba már ezt a hisztériát, gúnyosan hívni föl figyelmét arra, hogy hülye vonyításával csak a drága időt vesztegetjük el, s ha kedves Kálmánkájával, ezzel a ronda, kövér állattal, ma még találkozni kíván, mert ugye semmi kétség, hogy el akar menni oda, akkor igazán jobban kellene vigyáznia arcának szép vonásaira, nem szabadna ilyen gusztustalanul szétsírnia, így ugyanis egyáltalán nem fog annyira tetszeni neki, mint amennyire akar; ő pedig mintha sírása bevezető tételének lágy hullámzására bízva magát, csupán ezen durvaságokra várna, gyengeségének bizonyításához legalább annyira szűksége volt e jelképes pofonokra, mint nekem ahhoz, hogy bebizonyítsam erőm, mert mikor megkapta végre, szabadjára engedve tetszelgésének minden lefojtott energiáját, felcsuklott, oldalára fordult, s karját elrántva arca elől, hangosan hörgő bömbölésre váltva mutatta meg könynyektől és ordítástól eltorzult, s ilyeténképpen némi valódi részvétet is keltő arcát.

Mintha a hamisságnak lenne egy olyan foka, ami már valódinak mutatkozik.

„Mit akartok tőlem? Mit akartok? Mért kínoztok? Mindenki, mindenki csak engem kínoz!” – ordította a bömbölésbe fúlva, s visszahengeredve a hasára, ismét a karjaiba temette fejét, hogy immár minden gátlástól mentesen csúsztatthassa át magát a zokogás magasabb, és egyre igazibb, egyre valódibb régióiba; én viszont megbüvölten és elbüvölten álltam fölötte, mert ami az imént még játéknak tetszett, mintha lassan fokozatosan, ügyeskedve kéne becsábítania önnön ellenálló testét egy olyan érzelembé, a szenvedés érzelmébe, amit a test minden valóságosnak tűnő alap híján, tekintettel kirobbanóan erős energiáira és tökéletes egészségére is, nem nagyon volt hajlamos elfogadni; miként a szája, izmos karjai és kemény vádlija, minden telt, feszes, kerek és duzzadó volt a testén, s lám, most mégis itt reszketett, rázkódott, hullámzott és rángatódzott a puha díványba merülve, ez valamiként már nem játék volt! s bár nyugalomból még megőriztem annyit, amennyit a fölényes férfiasság póza megkívánt tőlem, nem mozdultam, nem nyújtottam felé a

kezem, nem értem hozzá és természetesen nem vigasztaltam, de tulajdonképpen a szó legmélyebb értelmében elrémisztett a látvány; miközben körmével és tenyerével tépte és túrta a takarót, fogaival harapta, s mint valami nyavalyatörős, ritmikusan dobálta a fejét, lába teljesen élettelenül csüngött le a padlóra, akárha a roham nem lenne más, mint a legteljesebb megnyilvánulás és a legteljesebb fedettség végletei között keletkező feszültség feloldhatatlan görcse, s az ijedtségre, a rettenetre, a jótékony részvétlenség tartása mögé menekülő döbbszent mozdulatlanságra is megvolt minden okom, hisz én akartam ezt, én akartam így, szavaimmal én segitettem elő, én váltottam ki belőle e rejtett örületet, hogy érezhessem rajta hatalmam, hogy az ő testében győzzem le magamban azt a másik fiút, akit egyébként durvább közelségből ismertem ahhoz, hogy valódi féltékenységet érezhessek miatta, nekem kezdte játszani, na és a hangja! a harsogó sírásból ordításba átemelkedő, és mégse egyetlen hang, hanem mintha két hangja lenne egyszerre, mintha a bőmbőlésnek a test görcsös rándulásaiból megtört szakaszos hangja mögül, a mélyből, még egy külön sikítása is, ez a sikítás pedig egyenletesen és megbízhatóan vékonyodott, emelkedett, nem volt elviselhető, úgy látszott, hogy minden összedől, minden kicsúszik az ellenőrzésem alól.

S mikor eldőlt mellé a puha díványra, fölé hajolva, kezemmel óvatosan megérintve vállát, akkor a mozdulatra egyáltalán nem valamiféle iránta érzett részvét avagy gyengédség késztetett, inkább undorodtam tőle, gyűlöltem, és főleg attól féltem, hogy ez most már örökké így maradhat, hiába tudtam, hogy előbb vagy utóbb minden sírás csillapul, oly erős volt a látvány közvetlen hatása, hogy nem tudhatott megnyugtatni semmiféle tapasztalat, igen, így marad, nem fog elmúlni többé, állandósul, ami eddig rejtve volt és véletlenül a felszínre bukott, nem beszélve arról, hogy bármikor beléphet Szidónia, átcsörtetve a kerten, jönnek a szomszédok is, orvost kell hívni, hazaérkezik az anyja, az apja, és ő még mindig itt sikít ebben a ruhában, s akkor valamiként lelepleződik az is, hogy e szörnyűség kiváltója én vagyok.

„Maja, kedves!”

„Az anyád picsája kedves!”

„Mi van veled? Ne sírj már így! Mi történt veled? Itt vagyok. Tudod, hogy én megértelek téged, teljesen megértlek. Te mondtad, hogy megfogadtuk!”

S kirántva magát a kezem alól, behengeredett a falhoz, másztam utána, már csak azért is, hogy befoghassam a száját.

„Nem megyek el. Csak fenyegetődztem, hogy elmegyek. Maja! Itt maradok. Maja! Te nyugodtan elmehetsz, ha akarsz. Itt vagyok. Miért nem válaszolsz?” – suttogtam a fülébe, és megpróbáltam az egész testemmel átölelni, rásimulni, mintegy abban a reményben, hogy testem nyugalma valamiként áthatolhat belé, de hol volt már a férfias nyugalomnak ama fölénye! éreznem kellett, hogy én is reszketek, hallanom, hogy reszket a hangom is, nem sejtve, hogy ő ezt a legpontosabban működő figyelemmel észleli és ennél nagyobb elégtételt nem is adhatok neki.

Ugyanakkor riadt gyengédségem nemhogy csillapította volna őrjöngését, hanem ha lehet, akkor még hevesebbé tette, különös módon, s egyedül ezen mozzanatonál volt alkalmam örülete mögé betekintve megállapítani, hogy bármily elszabadultnak és ijesztőnek tűnjék a látvány, maradt ott még éppen elég természetes és normálisnak nevezhető értelem, mert hiába is igyekeztem finom figyelemnek álcázva mozdulatom, magamhoz vonni a fejét, hogy aztán alattomos módon kiaknázva a helyzetet, lefoghassam a száját a tenyeremmel,

ne jöhessen elő belőle többé ez a hang! beleláttunk egymás kártyáiba! pontosan és józanul érzékelt a mozdulatba csomagolt csalást, teste megfeszült s testemet mintegy lelökve magáról, rúgni és öklözni kezdett, alaposan beleharapott az ujjaimba, de ordított és sikított tovább, arca eltorzult, mintha fiúvá vált volna, kemény lett, éles vonású és mocskos volt már a könnyektől is, s ha ekkor az iménti reszketeg rettenet helyére nem költözött volna némi számító ravaszság belém, ha ütéseire és rúgásaira magam is ütésekkel és rúgásokkal válaszoltam volna, akkor bizonyára alaposan helybenhagytam, mert nem verekedtünk ugyan komolyan soha, de minden bizonnyal jóval erősebb volt nálam, mindenestre vadabb és meggondolatlanabb.

Nem védekeztem, s magam sem vettem észre, mikor hagyta abba e sikítózást, nem is igyekeztem lefogni, de tartottam magam, s kapcsolatunknak tán nem is volt soha őszintébb pillanata, hagytam, hogy üssön, karmoljon, rúgjon és harapjon, sőt, minden mozdulatára igyekeztem a legfinomabb puha és érzelmes érintéssel válaszolni, simogatásokkal és csókkal, melyek persze a helyzet egyenlőtlensége miatt éppen úgy lecsúsztak róla, mint rólam az ő ügyetlenül nagyívű, úgynevezetten lányos ütései; s mégis, a helyzetben valamiként ő lett a fiú és én a lány, szemének fehérje, vicsorítva eltátott szájában a fehér fogak, nyakán merevvé feszültek az inak, a díványról azonban nem hagytam lerúgni magam, s a hirtelen beálló csendben csak a lihegését, a dívány recsenéseit, nyekkenéseit és az ütések csattanását, puffanásait lehetett hallani.

Öklét a vállamhoz feszítve igyekezett ellökni magától, le a padlóra, le a díványról, tenyerem mégis meztelen combján, mikor mintha minden tagjából a maga számára is teljesen váratlanul elszállna, elcsurogna, felszívódna minden gyűlölettel áthatott tiltakozás és tombolásba szabadított erő, egész teste egyetlen szempillantás alatt ellazult, és akárha életében először látta, mélységesen meglepődne, hogy ilyen közel vagyok, s neki ilyen jólesne ez a közelség, ismét tágra kerekedett a szeme, nem volt már olyan féhéren örült, hanem a régi, az ismerősen csodálkozó.

Visszafojtotta a lélegzetét.

Mintha azért tenné, hogy a lélegzete se érhesse a számhoz, ha már ilyen közel, ilyen melegben vagyunk.

Tenyerem alatt a meztelen bőr mintha megborzongott volna egy kicsit, s csak most értené meg, hogy ott van a kezem.

S hogyan kerülhetett oda a kezem?

Aztán újra felsírt. Mintha a közelség, a meleg pukkasztotta volna ki belőle, ám most valódi fájdalom, csendes, majdhogy azt mondanám, bölcs fájdalom.

Fájdalom, mely nem reméli, hogy a kitörés hevevéssége által megszabadulhat önmagától, s nem is lett úgymond igazi, az előbbivel összemérhető sírás belőle, csupán amolyan sírdogálás, hüppögés.

Mégis, ez a hang mélyebben érintett, mint az előbbieket, rám is valahogy átragadt, s el is hagyta a torkomat egy vonyitásszerű, hosszú hang, az én sírásom azonban nem tudhat kitörni, csupán fojtogatott, mert a mellemben, a combomon, van valami keményen törekvő, ám ugyanakkor bénító erő, mely az elgyengülést, a teljes odaadást megakadályozva, mégis felé feszít, hozzá taszít, s akárha mindama gyanúsítással felérő feltételezés, miszerint iménti rohamában egy nemlétező, elképzelt szenvedést igyekezett volna elfogadtatni a saját testével, s ezáltal velem, hogy színlelésével megtévesszen, elterelje a figyelmemet, részvétet és ezúton megadást, bizonyos önfeladást csikarjon ki

belőlem, most a legteljesebben alaptalannak bizonyulna, mert valami valóban és igazán fájdalmat okoz neki, én okozok fájdalmat neki, az okoz fájdalmat, hogy engem is szeret.

Közelebb csúsztam hozzá, s nemhogy tiltakozott volna ellene, hanem segített nekem, a vállam alá bújtatva karját, gyengéden magához ölelt, az én tenyerem pedig már csak azért is, hogy valamivel ellensúlyozhassam mozdulatát, följebb csúszott a combján, az ujjam bebújt a bugyija alá.

Így feküdtünk.

Forró arca a vállamon.

Mintha valami nagy, tágas, csúszós és puha lucsokban hevertünk volna el, ahol nem tudhatni, miként telik az idő, de ez tulajdonképpen nem is érdekes.

Kicsit hintáztattam a karommal a testét, mintha álomba akarnám ringatni magunkat.

A kishúgommal is így feküdtünk valamely emlékezetten túlról felrémlő időben az íróasztal alatt, mikor a gombostűkkel kísérleteztem, és ő végül menedéket keresve, s e menedéket éppen nálam találva meg, a fájdalomtól és főleg a rémülettől felsikítva vetette rám magát, akárha ügyetlen, torz, és mindenki másnak undort okozó testét a gondjaimra bízva óhajtaná a tudomásomra hozni, hogy nem csupán megérti a vele üzőtt kegyetlen játékaimat, hanem valamiként hálás is ezért, én vagyok ugyanis az egyetlen, aki e játékok által megtalálta azt a nyelvet, melynek segítségével beszélni lehet vele, így ringattuk egymást akkor, félig ülve, félig heverve a kissé hűvös padlón, míg egymást átölelve el nem aludtunk e késődélutáni homályban.

„Egyszer majd belátod, hogy teljesen, teljesen fölöslegesen kinozol!” – suttogta később, s szája a ringatózásban csaknem a fülemre csúszott. – „Mert nem hiszed el, de én csak téged szeretlek ennyire, ennyire nem szeretek senki mást.”

Mintha abból az időből szólna ki, egyenesen abból a délutánból, a kishúgom testéből jönne a hangja, kicsit élesen, kicsit dalolón, a fülemet csiklandozón, mintha a kishúgom formátlan testét ölelném, miközben tudom, hogy az ő szép teste ez.

„Meg például azt mondtam tegnap neki, hogy nem ő, hiába is erőszakoskodik, nem ő, hanem te vagy az én első szerelmem, megmondtam neki, hogy te jó vagy és nem vagy olyan gonosz, mint ők, mert tudom, hogy csak azért csinálja, hogy aztán elmondhassa az egészet a Krisztiánnak. Ő mindenképpen csak a második. Te vagy az én kicsi babám. Én annyira szeretek játszani veled! És nem kell megsértődnöd, ha azt játszom, hogy belé vagyok szerelmes, ő csak valahogy mégis érdekel, de ez csak játék, csak húzlak vele, de senki mást, higgyed el! senki mást nem szeretek annyira, mint téged, és őt aztán egyáltalán nem annyira, mert egy durva, gonosz állat és egyáltalán nem kedves velem. Néha játszhatnánk azt is, hogy te vagy az én kishíam. Arra is gondoltam, hogy szeretnék egy kisfiút, aki éppen olyan lenne, mint te vagy, nem is tudom máshogyan elképzelni, ilyen édes, kedves, ilyen kis ártatlan, ha szőke lenne a haja, ha kék lenne a szeme. De azért te is nagyon rohadt vagy. És azért is sírok mindig, mert te is mindent tudni akarsz, és nem engeded, hogy legyen valami kis titkom, pedig nekünk a legeslegnagyobb közös titkunk van, és nem gondolhatod komolyan, hogy bármi más miatt elárulhatlak téged, mert nekem az mindennél fontosabb, örökké! és te meg közben hiába titkolod, úgyis tudom, hogy te közben csak a Hédit szereted és engem leszarsz.”

Semmi nem változott, ringatóztunk, s valami mégis arra készítetett, hogy ne hagyjam teljesen elcsábítani magam e hangtól, mintha már nem is én ringatnám, hanem a hangjával ő ringatna engem, elzsibbasztana, s az álom küszöbén kellene magunkat megtartanom.

„Most már nyugodtan elmesélheted” – mondtam hangosan, mintegy a saját hangom által remélve kilábalni e kellemes zsibbadtságból.

„Mit?” – kérdezte ő is hangosan.

„Hogy mit csináltatok tegnap este!”

„Hát nem is este, hanem éjjel.”

„Éjjel?”

„Bizony, éjjel.”

„Megint hazudni fogsz?”

„Szóval, majdnem éjjel, illetve késő este, egészen későn.”

Mintha ez egy újabb elterelő mese kezdete lenne, amire éppen annyira kíváncsi vagyok, miként a valódira, ám nem folytatta, én pedig nem ringattam tovább.

„Beszélj!”

De nem válaszolt, s valamiként a teste is elnémult a karomban.

A kék vonat

Innen hová? merrefelé?
 (ha-zafelé-ha-zafelé)
 Zakatoló vonatkerék
 gördül az alkonyat elé.
 Lilán estül. Sötétedik.
 Ím, a bánat feketedik.
 Hullhat csillageső pedig,
 feketén alvad reggelig.
 Zúg a szél.

Emlékképeit
 nézi-forgatja: mi maradt;
 a sinen tova mi halad?
 Kerekek csattognak tova,
 (ho-vahova-ho-vahova)
 Futott a csillogás után?
 Merengett az éjbe csupán?
 S a káprázat után mi volt?
 Sebét takarja talmi folt.
 Gennyedő seb a rongy alatt:
 reménye bomló vérdarab.
 Salak az éj. Porló halott.
 Nyálkás cseppek a csillagok.
 Görögnek rideg-agyagos
 rögök, vak anyagdarabok.
 Aláhullnak a mélybe mind.
 Ott lenn a Styx bárkája ring.
 (fe-lejteni-fe-lejteni)
 Nincsen már mit elrejteni,
 nincs mit kutatni-sejteni,
 csak a zászlót elejteni.
 Vessző suhogna? vér fakad.
 Az út fekete vérpatak.
 Parányi pont: már súlytalan
 az ember, aki úttalan
 utakon sodródik-repül.
 (és-egyedül-és-egyedül)
 Zúg, sistereg

a kék vonat.

A beszivárgó légvonat
 tán – gyermeksírás valahol;
 valaki altatót dúdol.

*Távoli anyaól-mesék
suhogó, halk galambneszét
véli kerengeni odabent.
Kinn a gyermek-hajnal dereng
(mikor-ap-új-ra-fel-kel)
MIKOR A NAP ÚJRA FELKEL
(mi-kor-ap-új-ra-fel-kel)
mi-kor-ap-új-ra-fel-kel)*

H Á R S E R N Ő

Homokóra

*Csak sejtjeim érzik a lassú kopást
tudatom nem öregszik
Ugyanolyan lidérclebegéssel táncol az elmerülő
hónapok évek egyre hatalmasabbra
tornyosodó vad roncstemetője felett mint
ifjúkorában*

*Bármilyen hosszú a megtett út
csak a kiszáritott s lepréelt
emlékek természetrajzi szertárai őrzik
a különböző előjelű
találkozások arcvonásait*

*Élő jelenidőm nem vérzik el velük
tartalma ugyanaz s öröklét mécsként
pislog az ide-oda fújó történelem
kényszerű légmozgásában
csökönyös bizalommal*

*Mert elviselni csak így bírhatom
a bármikori változás parancsát
hogy mint fejtetőre állított homokóra
pergessem ki magamból
esendővé és jelentéktelenné
fordult egész valómat
az utolsó szemig*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

A nyolc kötetes *Magyar művészettörténet* előmunkálatainak újabb jelentős állomása volt a Nemzeti Galériában bemutatott, a Magyar Nemzeti Galéria és az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja által rendezett „Művészet Magyarországon 1830–1870” c. kiállítás. Ezt az időszakot sommásan a klasszicizmus fokozatos háttérbe szorítása és a romantika mind nagyobb térnyerése jellemzi. Ez az összefogott, tömör karakterizálás árnyaltan, sokrétűen bomlott ki a kiállításon, megmutatva az összefogó kategóriák sajátos, helyi vonásait.

A harmincas években még továbbélő klasszicizmus a negyvenes években váltott át a romantikára: Széchenyi István *Pesti por és sár* (1834–37) című művében elítéli az „olasz ízlést (a klasszicizmust)” és az angol példák nyomán a „góth ízlést” népszerűsíti. A korábban nép-nemzeti kornak nevezett időszak egyik fő kérdése, melynek minden egyéb alárendelődött, a nemzetté alakulás kérdése: ez lett a filozofikus eszmélkedés központja Berzsenyinél, Kölcseynél, Széchenyinél. A nemzeti öntudat kifejlődésének egyszerű feladata a harmincas évektől kezdve egybefonódott a halaszthatatlanná vált polgári átalakulás problémájával. Polgárosodás és nemzeti ébredés egymással teljes szinkronban, egybefonódva, egymást áthatva és erősítve bontakozik ki a múlt század második negyedében, a reformkorban. A korszak kezdetéről írta Fülep Lajos: „A magyarrá lenni akaró magyarság ... a művészetben szinte olyan hagyománytalan, mint bejövetelkor, a kereszténység fölvételekor; mint akkor, most is elől kell kezdenie. Ilyen formán nincs és még nem is lehet a sok társadalmi föltételt megkivánó, korszerű, a más népekével egyidejű képzőművészete.”

Korszakunkban jöttek létre a rendszeres művészeti élet feltételei: 1839-ben alakult meg a Pesti Műegylet, mely időszaki kiállítások szervezésével és a művészek anyagi támogatásával segítette elő a művészeti élet fellendülését, 1846-tól kezdve külföldi és magyar műtárgyakat bemutató állandó kiállításával jelentkezett a Nemzeti Múzeum, majd 1865-ben Pestre került és nyilvánossá vált a korábban csupán kevesek számára hozzáférhető Esterházy-képtár. 1846-ban Marastoni Jakab megalapította az „Első Magyar Festészeti Akadémiát”, s Henszlmann Imre személyében a művészeti kritika kiváló képviselője lépett fel 1840-ben. Mindez elősegítette a közönség megteremtését; ebben az oroszlánrészt a sajtó vállalta: 1833-tól indult meg a *Regélő*, az első magyar nyelvű divatlap, majd ezt követte a *Honművész*, s később több más. Ezek bőséges, s mindinkább gazdagodó illusztrációs anyaga igen sokat tett a képzőművészet népszerűsítéséért s viszonylag széles körű olvasótábornak közvetítette a történelmi témákat, a politikai karikatúrákat, tájképeket. Ebben a korban vált a művészet a társadalmi élet- és közvélemény-formálás szerves részévé, annak ellenére, hogy viszonylag kevés támogatásban részesült: a korábbi mecénátúra helyét sem intézmények, sem új mecénások nem foglalták meg el. Ennek következménye volt, hogy a művészek létbizonytalansággal küzdöttek, hogy id. Markó Károly, Brocky Károly elhagyta az országot – bár a folyamat ambivalenciáját jelzi, hogy ugyanakkor külföldi művészek telepedtek le Magyarországon (Marastoni, Canzi Ágost, Lieder Frigyes) s a kutatások szerint a magyar közönség felvevőképessége korántsem volt kimerítve.

A korszak építészét is áthatották a nemzeti jellegű törekvések: ez nem csupán abban nyilvánult meg, hogy megépítették a *Nemzeti Múzeumot* és a *Nemzeti Színházat*, hogy felvetődött egy *nemzeti Panteon* és a *Parlament* (a *nemzet háza*) építésének gondolata, s Pollack Mihály 1840 körül a nádor megbízására elkészíti a Pesten építendő új állandó Országháza első terveit (ez az országgyűlés elnapolása miatt nem

is került tárgyalásra), de abban is, hogy a *nemzeti stílus* keresése kapott hangsúlyt, s *nemzeti-politikai ügyé* vált a városközpontok vagy a kúriák stílusváltása.

Ebben az időben született meg emlékműszobrászatunk. Ennek eklatáns – bár meg nem valósult – példája: a reformkor derekán felébredt Hunyadi-kultusz öltött testet a közadakozásból felállítandó Mátyás emlékműben (Ferenczy István javaslatára), s a megvalósításért folytatott küzdelem élharcosa Vörösmarty lett. Ő a Mátyást megörökítő szoborban eszméjében saját, a nemzeti eposz megteremtésére irányuló törekvéseinek rokongondolatát, s egyben a nemzeti tudatot formáló erőt is látott. Az emlékmű sorsát Széchenyi racionálisabb, a „csúnyácska haza” gazdasági felemelésének szükségletét szem előtt tartó szemlélete pecsételte meg: a Lánchíd megépítésének ügyét az emlékmű felállítása elé helyezte, időszerűtlennek ítélve a „porba-sárba sülyesztendő Mátyás-szobrot”. Bár – mint erre K. Kovalovszky Márta utalt – hamarosan Széchenyiben is felmerült egy „üdvlelde”, azaz egy nemzeti kultuszhely létesítésének eszméje.

De nem csupán tervek születtek, hanem – igaz, csak a szabadságharc után – művek is: Johannes Halbig József nádor szobra, majd a korszakunkban elkészült, de felállításra csak később került Eötvös József szobor (Huszár Adolf alkotása), valamint a sorból messze kiemelkedő debreceni Csokonai-szobor, Izsó Miklós nagyszerű műve: ennek jelentőségét Fülep Lajos ismerte fel, legjobb emlékművünknek nevezte, a nemzeti és egyetemes fogalmának legmagasabbrendű, érzékletes, plasztikai megformálását látta benne.

E korban született meg hazánkban a polgári portré, mely a kor vezető műfajává vált. „A polgárság önbecsülését mutatja, hogy ekkorra már a polgári lakás részévé váltak a családtagok portréi. A jöltáplált családapa és a kiöltözött családanya képmása, esetleg a gyermekkel együtt, hozzátartozott a lakás berendezéséhez” – írja Rózsa György. Államférfiak, írók képmásai; színészek és színésznők kosztümös képei szerepeikben; új polgártípusok megjelenítése, nem egy ízben bécsi minta után, mint Weber Henrik Pesti polgára, vagy Kann Henrik Házikabátos férfinja; szép aszszonyok galambposta allegóriái, mely nem más, mint a messze szakadt kedvesre való utalás – s népszerűségére mi sem jellemzőbb, mint hogy Barabás Miklós három ízben is megfestette, de Marastoni Jakab és Borsos József is feldolgozta a XVIII. századi előképre támaszkodó kompozíciót; a művészek önportréi, történelmi hősök ideálportréi, egészen Barabás Miklós A Lánchíd alapkövetetele című, az 1842. augusztus 24-én, a helyszínen készített akvarellvázlata után festett nagyméretű olajképig, ahol a történelmi esemény megörökítése egyesül a jelenlevő kortársak portrészzerű megjelenítésével.

Ez a mű már átvezet bennünket a kor másik fontos műfajához, a történelmi festményhez. Már Henszlmann Imre sürgette egy 1840-es írásában: „Van olyan nép, melly könnyen ellehet nélkülük, de nemzetünknek, melly történeteivel dicsekszik és örömmel tekint vissza hajdani napjaira, nemzetünknek történeti festész és szobrász kell.” A szabadságharc előtt – a megnövekedett érdeklődés és nosztalgia miatt – fokozott érdeklődéssel fordulnak a művészek a Hunyadi-kor témái felé, míg utána a törökkor tematikája kapott nagyobb fontosságot (talán nem túlzás ebben osztrákellenességet felfedezni); de kedvelt témája volt a romantikának a magyar középkor, a feudalizmus küzdelmei, a trónviszályok és a cselszövések bemutatása is. Magától értetődik, hogy ezek a művek eszményeket kerestek a múltban, ezeket kívánták a kortárs nézők elé tárni; mi sem helytelenebb hát, mintha az egykorú történések illusztrációjaként fogjuk fel őket. Galavics Géza utal arra tanulmányában, miképpen változott például az igen kedvelt Zrínyi kirohanása téma felfogása Peter Krafft 1825-ös nagyméretű képétől Moritz Schwind rajzán, Russ Leander képén, majd a kiállításon is látható Kiss Bálint képen, Munkácsy fiatalkori zsengéjén át Székely Bertalanig és Hollósy Simonig, s hogyan vált a Krafft-kép Rubens utánérzéstől áthatott kompozíciójából – amelyen, mint Kazinczy írta: „Zrínyi egy vitéz ember merészségében van felkapva a mint ölni megyen az ellenséget, nem annak a hősnek a nyugalomban, ki el van szánva, hogy honjáért haljon szép halált” – a plein air szellemében fogant képig Hollósynál.

Fontos szerepet játszottak a kor festészetében és grafikájában az ún. nemzet-allegóriák vagy azok tervei: ilyen volt például Kovács Mihály 1861–62 körül készített Magyarország leigázása 1849-ben című, Delacroix Szabadság génuszára visszatuló kompozíciója, amelyen a fehér ruhás, lebegő vörös leple, meztelen keblű, előre lendülő, lépő nőalakot, kinek szoknyájába és karjába két meztelen gyerek kapaszkodik, fenyegető fegyveresek veszik körül, egyik magasra emelt jobbkarját akarja lefogni, a másik kilépő lábára rak bilincset, egy harmadik pedig a koronát ragadja el fejéről. Ludányi Gabriella szerint a kép hűen tükrözi a hatvanas évek elejének politikai hangulatát: a fellángoló nemzetiségi mozgalmak visszavetítését az 1848–49-es problémákra, a szembehelyezkedést Kossuth politikájával. De idézhetnők Lotz Károly 1863-as litográfiáját, a Petőfi halálát, vagy 1867-es festményét, a Széchenyi apoteózisát is, vagy akár olyan szépia rajzot, mint Pálffy Lipót művét, A magyar történelem szimbolikus épülete 1866-ból: teljesen nyitott homlokzatú fantázia-építmény, melynek egyes tagozatai jelzésszerűen utalnak a magyar történelem egyes mozzanataira. Az allegória azonban monumentális jellegénél fogva elsősorban aalfestészet műfaját kívánja: ezt biztosították a hatvanas évek megrendelése, a Vigadó és a Nemzeti Múzeum dekorálása, Than Mór és Lotz Károly alkotásai.

S jóllehet sem a tájkép, sem a csendélet nem volt uralkodó műfaj ebben az időben – önállóvá is csupán a következő időszakban vált – fejlődése jól nyomon követhető előbb a topografikus veduta-festészetben, majd az ötvenes évek folyamán fontossá váló heroizáló történeti tájkép, a hieroglifikus tartalmú tájkompozíció, az aktuális események és létesítmények ábrázolásának hiteles hátteret nyújtó tájábrázolásaiban, illetve az elmúlt századok vanitas-gondolatkörének továbbélését mutató Stech Alajos csendéletein és Borsos József klasszikusan akadémikus csendéletfestészetében.

A korszakot munkásságukkal már a következő periódusba átnyúló kitűnő mesterek alkotásai zárják. Munkácsy Mihály, Szinyei Merse Pál már az újat, a század első felétől eltérő művészeti felfogást képviselik: saját hagyományain épülő, arra támaszkodó, a hazai viszonyoknak reálisnak megfelelő művészetünk ekkor kezd felzárkózni az európai művészethez. A kiállítás a negyven évet a maga összetett voltában, gazdagságában mutatja be: s ha nem egy ízben kénytelen is volt megelégedni vázlatokkal vagy nem elsőrendű művekkel, eleven és hatékony háttérként ott sorakozott a Nemzeti Galéria állandó 19. századi kiállítása, mely a korszak kimagasló alkotásaival „egészítette ki” ezt a nagyszerűen összeállított „tanulmányi” kiállítást. A kiállítás anyagát feldolgozó, tudományos igényű kétkötetes katalógus a bemutatott anyagra támaszkodva tárta fel az összefüggéseket, mutatta fel a kor szellemi áramlatait, s ezzel igaz történelmi hűségében mutatta be ezt a nemzetté válásunk szempontjából oly fontos időszakot.

*

A Vigadó-galériában került megrendezésre *Lóránt Zsuzsa* szobrászművész tárlata. A kiállítási terembe lépő első benyomása furcsa: kisméretű, szinte cingárnak ható szobrok sorakoznak kétoldalt, míg középen festett terrakotta fejek sora vonzza a szemet. Minden kicsinek, miniatűrnek hat, még a „nagy méretű” szobrok sem haladják meg a 60 cm-t, de többségük 30 cm körül van, tehát egy álló felnőtt alak méretének egyötöde. Mindez különös intim hatást kelt.

Lóránt Zsuzsa korai akotásaiban az érzékenység nőies húrjait pengeti. Bohóc- és balerinafiguráiban a művészet létéről és lehetőségéről vall abban az évtizedben, amikor könyvtárnyi irodalma van már annak, miért nincs korunknak művésze, sőt, miért nem is lehet már. Ő azonban hisz a tradíciók éltető erejében, s ha saját különös hangján szólal is meg, ez a hit élteti művészetét, melynek gyökerei az európai művészet két évezredes létéből fakadnak. Különösen szembetűnő ez három nagyszerű bronz portréján, melyek mindegyike kitűnő jellemábrázoló készségről tesz tanúságot; közülük is kiemelkedik a fogalmazás átütő erejével Dr. L. I. kalapos portréja. De ebbe a sorba tartozik az Anyám ülő, kissé görnyedt tartású törekeny figurája, valamint az Anyám karosszékből: Lóránt Zsuzsának sikerült az ezerszer meg-

énekelt téma új karakterisztikumát megragadni, lírai vallomás és hálás gyermeki emlékezés egyszerre.

Másik világot alkotnak a terrakotta fejek. Az antikvitás korában festették a márványportrékat, hogy életszerűségüket, frissességüket, a tekintet intenzitását ilyen módon fokozzák. Lóránt Zsuzsa színei kettős funkciójúak: egyrészt a jellemzést szolgálják, másrészt azonban a modell „natúrális” megjelenésére is utalnak. Így például Laczkó Zsuzsa zöldes arca, kék szempillája, barnás-kékes haja az indulásra készülő nő make-upjában, mintegy „teljes fegyverzetben” idézik eléink a fiatal lányt; az Ike arcának okkeres színe, hajának kékes volta, a Rimma festett szeme más-más karakterisztikus vonásukat emeli, húzza alá.

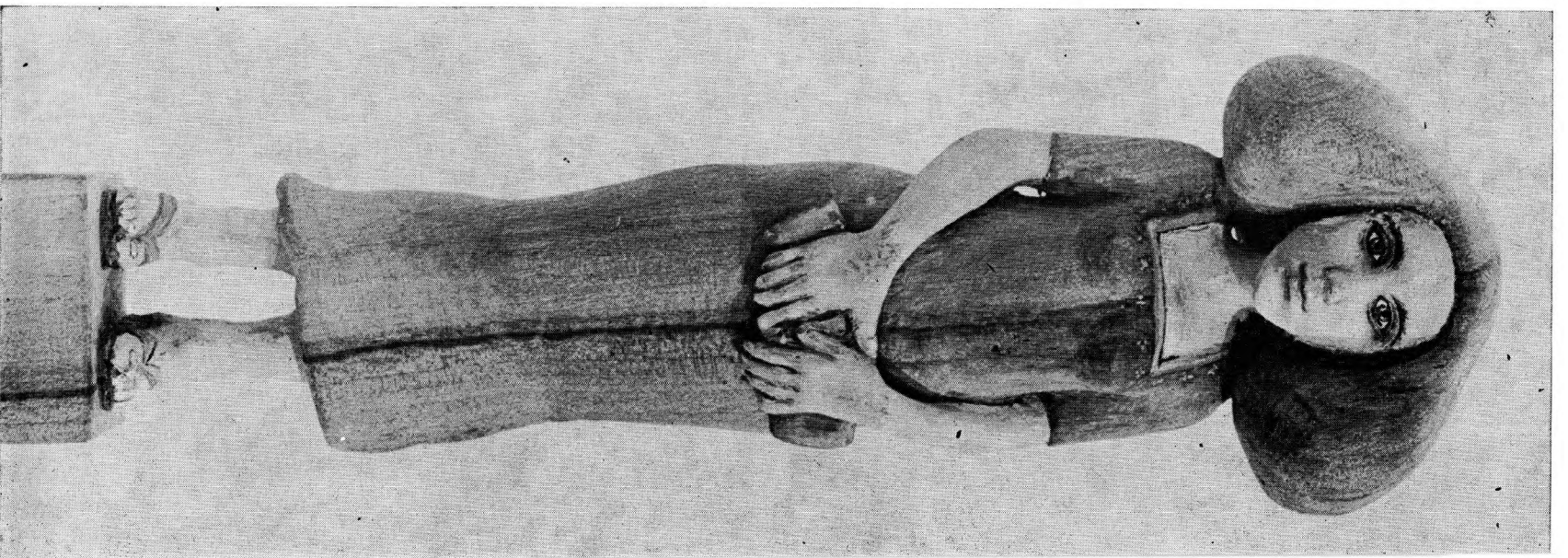
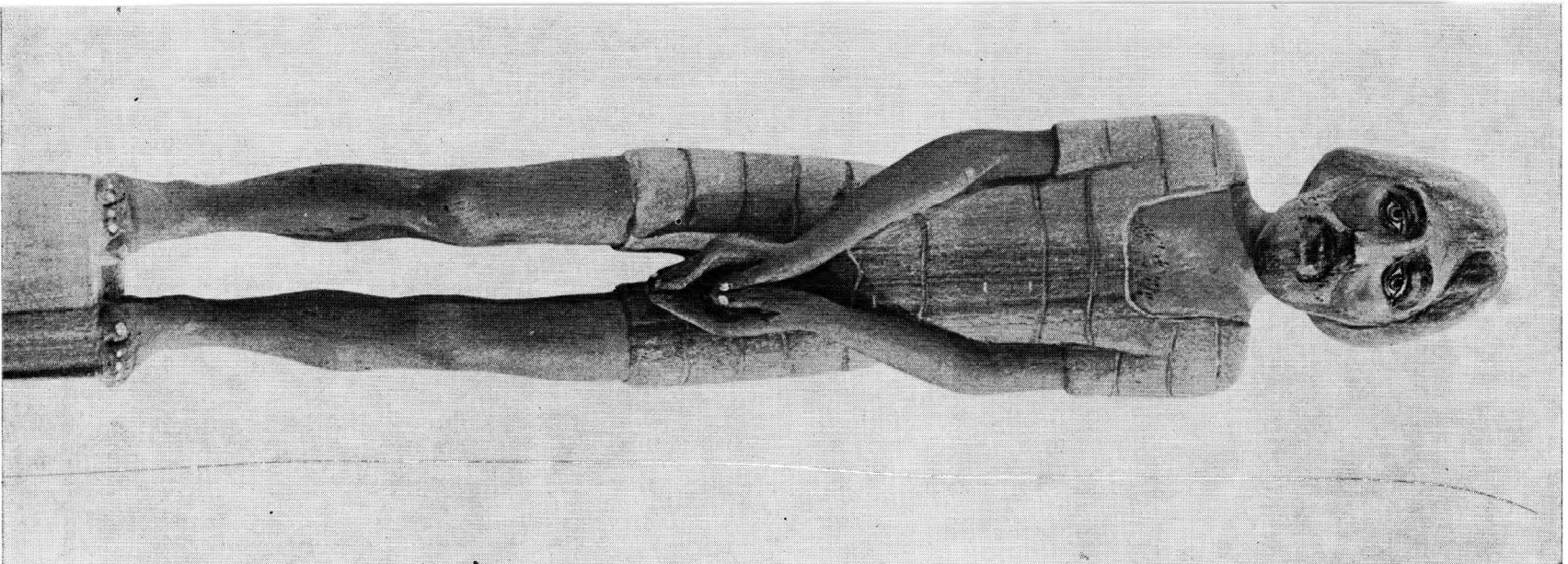
A kis figurák zöme ironikus hangvétellel, egy belső távolságtartással ábrázolt. „... az ember, ... nem heroikus, hanem inkább gyarló mivolta került plasztikai megfogalmazásom középpontjába ... Egy emberi kéz, vagy akár egy jól behordott cipő épp úgy utal viselőjére, annak egyéni vonásaira, mint közvetlen társadalmi környezetére ...” – vallotta egy írásában. A groteszk, az ironikus a magyar festészetben, a hazai grafikában a hatvanas évek közepe-vege óta jelen van, nem is szólva az irodalomról. Almási Miklós szerint ez a látásmód Örkény novelláival lépett be az irodalomba és a színházba, s követők hosszú sorát vont maga után. Élet és halál kérdései kaptak félig mulatságos, félig tragikus megfogalmazást; korábban fennköltnek vagy éppen tabunak vélt társadalmi konfliktusok látszólag banális, valójában más gondolatmenetet igénylő megközelítésmódot. A festészetben Galambos Tamás vásári- és cégtábla festészete ennek legpregnansabb megjelenítési formája, a grafikában Sáros András Miklóstól Banga Ferencen át Szemethyig húzódik a sor: ehhez csatlakozott most Lóránt Zsuzsa különös, szeretnivaló, ugyanakkor elgondolkodtató alkotásaival. Ezek közül is szeretnék kiemelni kettőt: a Hógolyó álló bundás önportréját és a Miskin herceg különös világot idéző alakját.

Lóránt Zsuzsa szobrászatának egyik karakterisztikuma, mely új vonás a magyar szobrászatban, a kettős figurák, a párok, sőt a család bemutatása. Mintha az ember elmagányosodásának korában épp a kollektívet, a közöset kívánná kiemelni, hangsúlyozni. A Frigy, a már korábban méltatott Vernissage, az Amikor virágba borultak az almafák, a Margarita és Fagot, az egykori szent család-ábrázolások reminiscenciáját idéző Család mindegyike *trouville*: mégis kiemelésre kívánczik az Élettársak „nagyméretű” (53 cm) együttese. Napjaink fiataljai? Mai munkásábrázolás (ha ugyan nem szentségtörés ezt írni és kérdezni)? Két fiatal, padon ülő alak: a férfin kék munkásruha, a nőn barna ruha, mindketten – ember és ruha – már kicsit megviselt, elkopott, de bizakodó. Az összetartozást Lóránt Zsuzsa a szobrászat klasszikus eszközeivel mutatja be: a két váll lejtésének, a két, ölbe ejtett balkéznek, a lábak vonalának párhuzamossága, az összehajló két fej pedig mintegy megkoronázza a két összetartozó figurát. S mintha a kiállítás mottója is lenne A csúnya lányok is férjhezmennek festett fa figurája: csámpás, aránytalan, nagyfarú, nagykeblű leányzó *szobra* pompázik sárgás-zöld színekben az állványon.

Új vonulat kezdete-e vagy egyszerű jelenség csupán? A rendezés is külön állította a Sárkányölő posztó lovon ülő hórihorgas festett fabábú figuráját: az ironia benne mesére váltott át.

Lóránt Zsuzsa szobrászata napjaink életérzését a hagyományos szobrászat eszközeivel – tömeggel, kompozícióval – fejezi ki magas hőfokon.

Kárvallottak

*Szabja már
bogár-vállpántú zubbonyát
a Halottak Köztársasága.
Emitt egy fegyvert szorító kéz,
amott egy csillagig
kalimpáló láb pörög
üszkösen, hogy
visszazuhanjon fejünkre.
Hamut hintenek
kárvallott Istenükre
a kaszabolt egek.*

*Beteg,
virrasztott vonulás
a Halottak Köztársasága
felé, alkudozások a Tipratóval.
Hajlékunk megtelik
szárnyakat markoló hóval.*

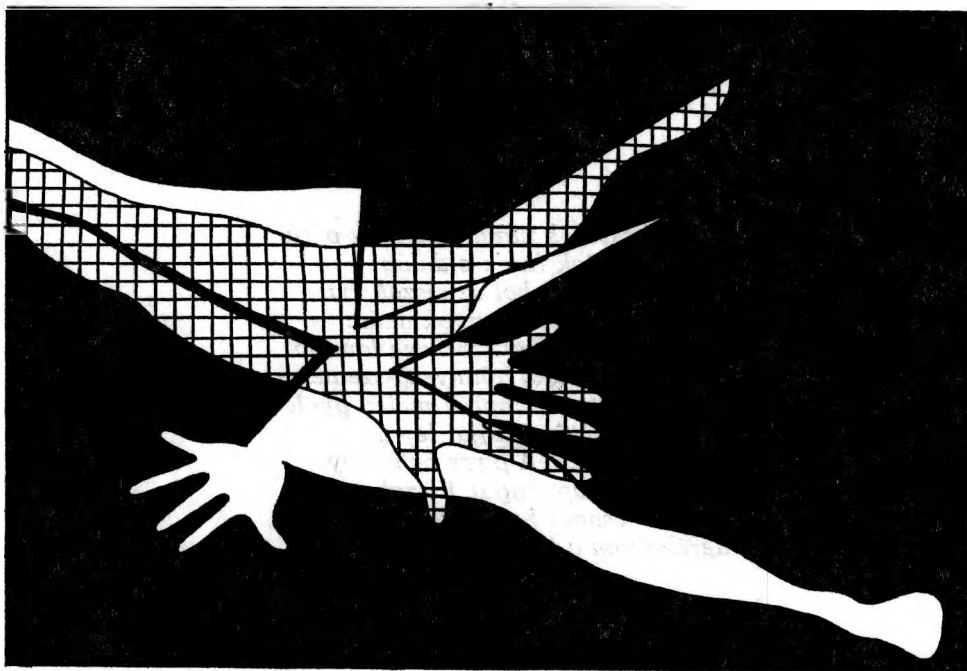
Készülődés

*Miért készülök mindig? Nehéz pára
takar, az utak ferde oldalán
vethetek ágyat, hol az éjszakába
a Csontok Kosarát vivők apám
nevét kiáltják. Rejtett tüzek lombja,
ne vallasd vakká könnyező szemem;
ahonnét jöttem Napfák meleg gyolcsa
kente Küldetés Olajjal fejem.
Kezemben bot. A piros haloványa
lilát idéz. Napnyugta. Éjszaka.
Vékony csapát fojt ködszakállú pára,
derékaljam a kárhozat hava.*

Kezemről a hattyú

*Már az őszirózsát csókolják a méhek.
Dongó a dióra dülöngélve lépked.
Mustillatú fények araszolnak szőkén.
Darazsak birkóznak sajtárváró tőkén.
Már az őszirózsát öleli a váza.
Búcsúzó fecskéktől hullámszik a pára.
Homlokomat hajtom tekete felhőbe.
Piros poharamban fanyarabb a lőre.*

*Hosszan üldögélek, borozok magamban.
Köddel teli harang kondul a magasban.
Koravén a Világ, ölen csonka páva.
Öreg kutak fölé baglyot küld a káva.
Bagolyszárnyak alól szállnék, üldögélek.
Bukó őszirózsát csókolnak a méhek.
Kezemről a hattyú régen fölrepült már.
Kőkényes lovamról hóba hull a csótár.*

Szerelem hamvazkodása

*Csonkig égnek a vasárnapok
estétől piros reggelig.
Füstjük hiába leng a nyárba,
nem kígyózik az Istenig
Esőzik a hamu a tájra,
kiég a mák, kigyúl a nyárfa,
csendit az ősz, zeng bronzharangja
Vasárnapok fekete rajban
Piros szerelem hamvazkodása.*

Fényes rekviem

*A szikrázón kék dél felől
támad a bazalt sötétség.
Gyászének, fényes rekviem:
szememben nyár és örökmécs ég.
Nappalok vakító sora
világlik a mély tükörében.
Gyúl trónfosztásom alkonya.
Koronázásom ünnepélye.*

A tűz ítélkezik

*Füveket égetnek a kertben,
a domboldalban, a réteken.
Betelik most a végítélet.
Bólint a nyárfa: Úgy legyen.
Lobogás, láz, láz mindenütt.
Mégmértetett és tűzre vettetik
minden szerelmes ragyogás.
Ezüst balták villognak a szélben.
Közel az ősz. A tűz ítélkezik.*

Szemétégető

Ég a végeredmény, Uram,
 mítosz-bűz szivárog az ég alól,
 s egyen-szag terjed tézisesen –
 mennyi demokrácia alágyújtva,
 műanyag Krisztus-más,
 macskacsontváz,
 a holnap fölékesített stigmái.
 Milyen színesen égünk el, Uramisten!
 Nyáréjszakán, őszejszakán, télészakán:
 televízió képernyők horpadnak –
 gyűrődnek hegyé –
 meghajló Golgotái az új időnek.
 Ég minden, amit idehordtunk:
 Sapphó utolsó csókja izzik
 Oidipus vak szemgödrében.
 Szent Ágoston megtérése füstöl,
 ég a világtörténelem.
 A billenőskocsik mentén
 Balassi Bálint kalandos
 heréje porlad, micsoda
 sötét kor ez, Uram,
 ég Ady Endre vöröse és teketéje,
 Csokonai ölése, József Attila igéje ég,
 bűzt áraszt főnév és melléknév,
 születés, szerelem-füstmérgezés,
 ég a végeredmény, Uram,
 pernye a munka, korom a hit,
 s idedől minden a kukákból –
 a halottak eleven emlékezetét
 is összehordtuk, égjen a szeméttel
 együtt, amiről tudni sem akarunk,
 pörög a sárga fény a sárga
 szemetesautón, amint az öreg
 Földgolyót döntjük a tartályba
 éggel, állatokkal és madarakkal –
 pogány szemétégető ez a lét, Uram . . .

NAGY LÁSZLÓ

2.

A falu benne él a kultuszban, a nép szokásvilága parancsolóan erős. A szokások évente az esztendő ünnepei szerint térnek vissza. Az ünnepek tele vannak izgalommal, készülődéssel, várakozással. Húsvétra az asszonyok gazdagon himzett piros tojást pingálnak, másnap a cifrázott tojásba pénzt vágnak a gyerekek a templom falánál. A szeptemberi Mária napi búcsú előestéjén a zöldáglopás járja, s a búcsú ritkán van meg verekedés nélkül. Halottak napja estjén vicsorgó töklámpa készül. Temetés után halotti torba gyűl a rokonság. A legtöbb, a legősibb dramatikus játékok a téli napfordulóhoz fűződnek, ilyenkor a család rákényszerül bent a lakásban élni, van idő a játékra, a szomszédolásra, beszélgetésre, evésre, ivásra. A karácsonyi ünnepkör szokásai a lucázás, a pásztorolás, a betlehemezés, a regölés, az újévi korbácsolás, a háromkirály járás. Az ősi, pogánykori világkép és a keresztény hit elemei keverednek egymással, varázslat és ima, szerelmi bájlolás és anyagi jókívánság olvad össze bennük. Nagy László számára a karácsony a legkedvesebb ünnep. Élete utolsó rádióinterjújában, mely 1975 telén, az egyik Amerikai Egyesült Államok-beli magyar adó kérésére készült, így emlékezik vissza a gyerekkori karácsonyokra: „Ha karácsony közeleg, akkor én mindig, még sok év után is az iszkázi karácsonyokra gondolok, mert ezek a gyerekkor szépségei voltak. Készülődés, várakozás a karácsonyra. Hogy hogyan készülődtünk? Többféle módon ünnepelték nálunk akkor a karácsonyt, illetve a karácsony másnapját. Az első a pásztorolás volt. A legkisebb gyerekek csak énekeltek, kántáltak. A nagyobbak, a tíz-tizenévesek, azok, úgy mondjuk, hogy pásztoroltak, ami a betlehemi játéknak egyik fajtája, betlehem nélkül, és sokkal régibb talán, mint a betlehemi játék. Kicsit a regölő szövegekből és mozdulatokból is bekerült valami ezekbe a pásztoroló játékokba. Karácsony másnapján, Szent István napján pedig jött a regölés, amit a még nagyobb fiúk végeztek. Véleményem szerint ez volt a legrégebbi játék, ezt még, mint napköszöntőt hoztuk magunkkal a régi bölcsőhelyünkről. A benne előforduló motívumok arra utalnak, hogy ez tulajdonképpen a napforduló ünnepsége volt, és az egész esztendőre szóló jókívánságok tetézték. Ez egy őskori kalendárium, a csillagos égbolt olvasása.”

Megkeresztelik, katolikus felekezeti népiskolában tanul, misére jár, ministrál, bér málkozik... A vallásos képzetek ott élnek a családban. Amikor a „rossz nagymama” imádkozik, nagy sárga hernyót dob az ölébe. Vallásos nevelésére főként anyja visel gondot. „Egyszer a Füge (öreg tehenük) miatt kerültem nagy bajba – mondta Bertha Bulcsunak. – Bér málás előtt bement a répába, és nagyot káromkodtam. Anyám meghallotta, kora reggel újra el kellett mennem gyónni...” Ez a vallásos nevelés – a kor szokása szerint – elsősorban a szertartásokon való részvételt, a parancsolatok megtartását, a meglevő keretek, a vallásos hagyományvilág elfogadását jelentette, és nem kiküzdött, megharcolt, belülről megélt hitet. Hit- és erkölcsstan óra az iskolában, vasárnapi mise, búcsú, körmenet, öregek otthon hallott imái... – ezek voltak a barokk korban kialakult és a paraszti-népi vallásosságnak a huszadik század első harmadára is áthagyományozódott szokásformái. A vallás gyakorlása sok külsőséghez fűződött, s a kereszténység leple alatt az ősi, babonás elemek, a pogánykori hit maradványai is megfértek. A kamaszkor viharai, az ifjúkor lázadásai sokat rombolnak vallásos függőségén, s majd a pápai református kollégium szabadabb szelleme is segíti oldódását. „Istennel függő, pörlekedő viszonyban voltam sokáig – mondja Kormos Istvánnak. – Nagyon haragudtam, ha nem esett eső, mikor kellett volna, vagy ha annyira esett már, hogy rohadott minden. Ezt az ő számlájára írtam. Anyám is segített ebben. Sok szenvedése, örök gyötrelme, siránkozása megviselt

engem is. Anyám sírása. Különösen a női sírást nem bírom elviselni. Anyám sokszor kifakadt: Ha van Isten, ezt nem engedheti meg! Viszont ha valami jól sikerült, mondtuk, hogy van Isten." A szertartásokból, a vallás gyakorlásából lassan kikopik. Hitelménye megmarad, de erkölcsi szigorúságát már nem vallási törvények szabják meg. Istenhitét megőrzi, de már nem vallásos. A költőnek ahhoz is köze van, amit megtagad. A vallásos tudatvilág, a magyar parasztkorok vallásos szellem, a keresztény-katolikus hit elemei a versek képvilágában tovább élnek. Az ostyá, a megfeszített Krisztus képe, a Madonna-szobrok, a búcsús zászlók, a templomi harangok költészetének gyakran ismétlődő motívumai.

A szülőföldelmény mindvégig elkíséri. „Az ifjúkor élményei meghatározó indítékok a művészetben, és tudjuk, hogy az ábrándnak olyan hatalmas lökést adhatnak, akár a kilövőhelyek a mindenséget járó rakétának” – mondja Nagy László a festő Kajári Gyuláról szólva.

A szülőföld mindenekelőtt nyelvet, az anyanyelv izeit adta a költőnek. S itt nemcsak a szókincsre, a tájnyelvi, népi nyelvi színekre, nyelvjárási sajátosságokra gondolunk. Ezeket – a gyermekkorából megőrzött szavakat: brekusz, pocseta, zegernye, mocsola, pótica, ekecsöl, döncöl, gyürek, s az ilyen kiejtési és ragozási sajátosságokat: arrul, otthun, huznyi, lesz, örvendte – a legkönnyebb összegombostűzni. Sokkal fontosabbnak látszik a nyelv lelke, a közlési mód, a gondolkodásforma, a beszédritmus hatása. Meghallja a nyelv szellemét, tiszta és erős szívhangjait is. A szülőföld nyelvi érzékenységet és tisztaságot, lelki vagyont adott. Az anyanyelvet nem tankönyvből tanulja, a nyelvi közlést később sem nyelvtani szabályokhoz kötötte. A nyelvi kifejezés alapelve a természetesség volt a számára. Nem emelte törvényre sem a kopogó, tömondatos, mellérendelő közlést, sem a bonyolult, szerteindázó kifejezési formát. Azt vallotta, hogy mindig a gondolat és az indulat, a szemléletesség és az egyéni lelkiállapot határozza meg a közlést. „Mióta verset írok – mondta –, céloom a kifejezés plaszticitása, erőteljessége, merészsége.” S hozzátette: „Mindez kapcsolatos a formával, metaforával, ritmussal.”

A szülőföld benépesítette költészetének tárgyi világát. A gyerekkori táj a szemnek a látvány hihetetlen bőségét kínálta: természeti formációkat, az évszakok, az időjárás változásait, a föld és az ég tüneményeit. A természet közelében él, nem kell faluja határát elhagynia, hogy hegyet és völgyet, erdőt és szántóföldet, patakat és mocsaras rétet lásson, s hallja a bakonyi szél hangját, a téli viharok zúgását, a szikkasztó nyári szeleket. Ismeri a növényeket és az állatokat, szokásaikat és viselkedésüket. Nevén tudja szólítani a parasztgazdaság, a konyha, az istálló, a pajta ezernyi eszközét, szerszámját. De nemcsak erre a szorosabban vett tárgyi világra gondolhatunk. Költészetének „tárgyi” világát gazdagítják a környezetében élő, a faluban megismert emberek is. A táj, a gyerekkori környezet képétől elválaszthatatlan a szülők, a rokonok arca, a faluban látott „különös emlékemberek” alakja. Ilyen különös ember volt Bak Sándor, a koma bácsi, „aki az iszkázi legelőkön együtt volt bojtár Savanyóval, az utolsó magyar betyárral”, aztán a faluban élő mesteremberek, Harsányi bácsi, aki „oly ékes vasalást rakott a szekérre, hogy ma egy fürgetőt, rakoncát, sasókat drágán lehetne eladni, még rozsdásan is”, Berta bácsi, a bognár, apja katonatársa, és ilyen különös emberek voltak a falun keresztülutazó vándorok, Ignác, a félnótás, aki „magaköltötte litániákkal járta a házakat”, és Kiskamondi Jóska, a költő, ki „szalagos bottal járt s kokárdával”.

A szülőföld harmadik adománya az élő népköltészet. „Bizonyos, hogy az akkor még eleven népköltészet, az ünnepi játékok énekei, a gyakorolt ritmusok is hatottak a verseimre később” – írja az *Arccal a tengernek* borítólapján. Felsőiskázson a két háború között még él a népdal, a népmese, élnek a népszokások, a népi játékok. Akinek énekelni támad kedve, bőven talál rá alkalmat a közös multságokban, búcsúban, szüret idején. A karácsonyfára akasztott, tésztából mintázott szarvas rokona a regösénekekben szereplő Csodafiú Szarvasnak. A dunántúli regösénekek után búvárkodó Sebestyén Gyula nem állt meg Felsőiskázson, de Vig Rudolfnak az ötvenes években még sikerül eredeti népdalokat gyűjteni a faluban. Nagy László később tüzetesen megismeri a szomszédos népek folklórját, de a népköltészet ritmusformáival,

szürrealisztikus képalkotásával szülőföldjén találkozik először. „Átkozott és babonás, konzervált őskori szokások közé születtem a Bakonyalján. Ott nevelődtem mesék és balladák közt, a bájlók parancsoló ritmusában, a házra támadó regösének nia-garájában. Verseim néhány vonása innen való.”

Az apa legszívesebben a házi és a ház körüli munkában, a „mezei szorgalom-ban” segítő munkás kezét nevelne gyerekeiből; taníttatásukra az anyának van gondja, mondván: „Ha már földünk s mindenünk a Banké, a jövőnk ne legyen azé.” Nagy László az elemi iskola ötödik osztályába három egymás utáni évben is beiratkozik, de az első két évben kiújuló betegsége miatt júniusban nem kap bizonyítványt. Az elemi iskola ötödik osztályát csak az 1937–1938-as tanévben, tizenhárom éves korában végzi el kitűnő eredménnyel. Vas Erzsébet valaha szívesen járt iskolába, szerette a verseket, jó tanuló volt, ő szokott az ünnepségeken szavalni, de közbejött az első világháború, korán férjhez ment, s amit neki nem sikerült elérnie, gyermekeiben szeretné viszontlátni. „Egy szép napon, nyáron, mikor kapáltunk, beszélgettünk, Ő [ti. anyám] azt mondta, hogy tanulni kéne a gyerekeknek. Apám azt mondta, hogy nem kell tanulni, mert az sok pénzbe kerül. És emlékszem, hogy anyám eldobta a kapát, hazaszaladt, felöltözött és elment Nyárádra a nagymamához, hogy költözzön be Pápára – rokonunknak volt egy kiadó egyszoba-konyhás lakása –, és oda vegye a gyerekeket, de nemcsak minket, hanem még a többi testvér gyerekeit is. Kilencen voltunk akkor unokák, öten mentünk iskolába. Ez nagyon nagy szó volt, pénz nemigen volt, a termés olcsó volt. Anyám eldobta a kapát, elszaladt haza, felöltözött, ment Nyárádra, tizenöt kilométert futott még, és megbeszélte nagymamával, mit tervelt ki.”

Így kerül Pápára két nővére, a nyárádi gyerekek, majd ő is. 1938 őszén már itt van mind a három testvér. Óvodás korában öccse is három hetet itt tölt. Izabella a zárdában licista, László a Zimmermann utcai „államilag segélyezett római katolikus polgári fiúiskola” tanulója. A négy osztályos polgárit három esztendő alatt végzi el – a második és a harmadik osztályt egy évben –: az első két osztályt magánúton, a harmadik és a negyedik osztályt rendes tanulóként. A negyedikben „vastagbetűs”, vagyis minden tárgyból jeles tanuló: az év végi nyomtatott értesítőben nevét és érdemjegyeit vastag betűvel (fett) szedték. „Kezdetben szorgalmas voltam, jelesen végeztem a polgárit. Érdekel a képzőművészet, költészet is, de festő akartam lenni.” Elszakad a falutól, a szülői háztól, de még nem végérvényesen. A Felsőiskáz és Pápa közötti huszonhárom kilométeres utat a Vid, Alacsony, Dáka, Kéttornyúlak útvonalon két óra alatt futja végig apja Szürkének nevezett lova. Viszi utána a kocsi a sonkát, a kolbászt, a szalonnát, a babot, a kenyeret, s az ünnepekre, húsvétra, karácsonyra és a nyári szünidőre maga is mindig hazamegy. „A nyári szünidőket otthon töltöttem, és dolgoztam, amennyit csak bírtam.”

A nagymama a Zöldfa (ma Világos) utca 20. szám alatt bérel lakást, városszéli, földszintes, falusias környezetben, közel a helyhez, ahol az iszkázi országút Pápára ér. Három kicsiny lakás van a házban. Előbb az utcai fronton laknak, majd a leg-hátsó udvari lakásba költöznek. Van idő, amikor hatan-heten laknak a kertre néző, alacsony, szoba-konyhás lakásban a nyárádi nagymama védőszárnya alatt: a három, illetve négy testvér és az unokatestvérek kis csapata, „a szép, sudár Vas Ilona, az égő szemű Mészáros Vali, kinek polgárista húga a Déméter-termetű Mari” (Ágh István), az egész rokonság ifjúsága. Gondoljuk el: a világháború első éveit mutatja a naptár, a levegő tele van nyugtalansággal, otthon a két szülő viaskodik a földdel, négy gyermeket nevel, s közülük hármat városban taníttat. A testvérek csak a polgáriban járnak együtt; Izabella a pápai zárda után az édesanya tanár unokatestvére révén, 1944 végéig, Érsekújváron tanul. Mária a veszprémi angolkisasszonyoknál jár kereskedelmibe. „Mivel általában jó tanulók voltunk, az otthoniaknak csak az élelmet kellett beszállítani. Azonban az is nagy nehézséggel járt, különösen télen. Ilyenkor még éhesebbek voltunk, mint máskor. Egy szobánk volt, s két ágyban öten hál-tunk. Természetes, hogy én mindig a két ágy között aludtam. Jobb felemen valamelyik unokahúgom, bal felemen nagyanyám mint fővigyázó.”

Az emlékezés, az időbeli távolság megszépíti és humorba oldja a múltat. Azon melegében sokkal komorabb, indulatosabb és elutasítóbb képet fest a városról:

Pápa, Pápa, te pokol tornáca,
ajtóidon lakkos lakatok,
utálattal nézek sok pofára,
ha itt maradok, kínhalált halok,
hallgatok a szív sugallatára,
battyut kötök, hazabaktatok.
(Már itt kuksolok)

Máskor így látja önmagát:

Húsz év körüli diák áll a kapu alatt,
csak ámul, bámul, mintha kőből szobor volna,
még tegnap zöld mezőben dagasztott sarat,
szája most összeforradt s világért se szólna.
(Magába roskad minden)

Nincs okunk kételkedni a szavak igazában. A verseket 1944-ben írja. A későbbi kelt prózai emlékezések a szellemi gyarapodás meleg fészkének láttatják a várost és iskoláit. A kisdíák, aki osztatlan falusi iskolából került Pápára, aki tegnap még teheneket őrzött és szikkadt rögöt kapált, összeszorítja a száját és hallgat. Úgy érzi, bezárulnak előtte a kapuk, idegenként mozog a városban, hazavágyódik. Boldognak igazán csak otthon érzi magát.

A költő diákéveinek városa, a Tapolca folyó mellett fekvő Pápa huszonegy-huszonkét ezer lakosú dunántúli mezőváros. A folyó, mely valaha tizenhat pápai malmot hajtott, kövezett kanálisban siet keresztül a városon. Piacnapokon és vásárok alkalmával megrakott szekerek döcögnek az utcákon. A városnak élénk ipara és kereskedelme, dohány-, vegyszer-, fonó- és szövőgyára, pipa- és edénygyára, húsfeldolgozó telepe, több kórháza van. A nagytemplom előtti teret emeletes, szép barokk házak veszik körül. Vasárnap délután a főutcán a huszártisztek és a jómódú polgárok, a vele párhuzamos utcán a közhuszárok, a kimenős cselédek és a környékbeli falvakból belátogató parasztlányok sétálgatnak. Pápa neves iskolaváros, főiskolával, két gimnáziummal, három tanító- és tanítónőképzővel, öt polgári iskolával, mezőgazdasági és ipariskolával rendelkezik, lakosainak csaknem egyötöde diák.

Mivel Nagy László polgári iskolát végez, s ahhoz, hogy gimnáziumban folytassa tanulmányait, négy év latinjából különbözeti vizsgát kellene tennie, 1941 őszén nem valamelyik pápai gimnáziumba, hanem a református kollégium kereskedelmi iskolájába iratkozik.

Tanárai közül kettőre emlékezik szívesen. Egy ideig magyartanára és a Képző-társaság vezetője Szathmáry Lajos, aki a harmincas évek végén Hódmezővásárhelyen az első tanyai internátust hozta létre néhány tanártársa segítségével. Szathmáry tanár úr – aki Karácsony Sándor tanítványa volt – a szegényparasztok gyermekeinek oktatására szentelte életét, s példákkal bizonyította, hogy a magyar paraszt gyermeke alkalmas a művelődésre és szellemi munkára. Vállalkozását Móricz Zsigmond is nagyra becsülte, 1940-ben Németh Lászlóval meglátogatta a vásárhelyi Tanyai Tanulók Otthonát, a későbbi Cseresnyés kollégiumot. (A kollégium akkor vette föl ezt a nevet Németh László iránti hálából, amikor az író *Cseresnyés* című drámájának honoráriumát az intézménynek ajándékozta.) Németh László az *Égető Eszter* Szilágyi tanár urát, a regény egyik legrokonszenvesebb alakját tevékenységétől ihletve mintázta meg. – A kollégium másik jeles tanára A. Tóth Sándor festőművész, rajztanár, akihez különrajzra jár. A. Tóth Sándor 1932 óta tanított Pápán, jelentős művészeti nevelőmunkát fejtett ki. Előtte éveket töltött Párizsban, ahonnan az avantgarde művészet ismeretét hozta magával. (Neve előtt az A. a Franciaországban használt Alexander rövidítése. Itthon művészi megkülönböztető jelként használta.) Az egyik

első falukutató könyv, az *Elsüllyedt talu a Dunántúlon* címlapját ő készítette. Cikket írt Ortutay Gyula *Parasztágunk élete* című könyvéről, az ő művészetét viszont Féja Géza méltatta. Városképei, akvarelljei gyakran szerepeltek kiállításon. Rögtönzésre kész szónok, kitűnő nyelvtudása és kezűgyessége van, bábfigurákat farag. A diáksággal kedves, családias kapcsolatban él. Nagy László tőle tanulja a rajzolás első mesterfogásait, a művészettörténet nagy alkotásainak ismeretét.

A pápai református kereskedelmi középiskola – ahogy neve is kifejezi – főként kereskedelmi, pénzügyi – ma úgy mondanók: közgazdasági – ismereteket adott. (Az iskola jogutódja ma a pápai Jókai Mór közgazdasági szakközépiskola.) Nagy Lászlót viszont érdeklődése inkább az ún. humán tárgyakhoz, az irodalomhoz, a történelemhez, a nyelvekhez vonzotta. Ezekből a tárgyakból mindig jobb érdemjegyet is szerzett, mint számtanból, könyvvitelből vagy gazdasági és jogi ismeretekből. Testnevelésből fölmentették. Az idegen nyelvek közül kötelezően a németet, szabadon választott tárgyként az angolt tanulta. A kereskedelmi iskola négy évfolyamán egy-egy osztály működött, az osztályokba negyven-ötven tanuló járt.

Ha a diák előtt zárva maradnak is a pápai házak kapui, az ajtókon a „lakkos lakatok”, a magány, az egyedüllet, a kirekesztettség érzése tehetségét érleli, képzeletét és érzékenységét növeli, fejleszti. Sokat rajzol, fest, megtanulja a vászon alapozását, kiszőkik az iskolából a város szélére. „Tornyokat, jegenyékét, hőmpölygő fehér felhőket festek: ábrándokat. Pihentetni magam hanyatt fekszem a zöld réti úton, a felhők ingyen-cirkuszát ámulom-bámulom, s közben átlép fölöttem egy sárga szoknyás cigánylány. Máig se tudom, hogy valóság volt-e vagy álom.”

Sokat olvas. Megismerkedik a zsoltárokkal. Amikor vakációra hazamegy, öcsésének a konyhai ágyban a *Toldi Miklós*-t meséli el. A kollégium hetven ezer kötetet számláló könyvtárából szerzi be olvasmányait. Adynak elsőként *A föld-földdobott kő* című versét egy kalendáriumban találja, később egész költészetét, prózáját is megismeri. „Tizenhat éves voltam akkor – diákkori imádat fűzött és fűz ma is hozzá” – mondja később. Öccsét otthon József Attila *Tiszta szívvel* című és Sinka István „Sorsom szegény kis hercege...” kezdetű versére tanítja meg könyv nélkül. Az Ady-imádat megfér József Attila ígézetével. Őt, Bécsben írt szabadversével először a Zilahy Lajos szerkesztette *Hid*-ban találkozik. „Apostolian gyönyörű munkát végzett az a pesti szobalány, aki elcsente gazdájától a folyóiratot s hazahozta a faluba. Azon a nyáron a cséplőlányok: kévemetélők és pelyvahordók, így sóhajtoztak este: „De én nem vagyok fáradt / Csak a tenger jött el a küszöbömig”. Mert versben beszéltem velük. Most mosolygok ezen, de nem szégyenlem, akkor léptem tizenhatodik évembe.” A következő év végén már arra gyűjt pénzt, hogy megvásárolja József Attila verseskötetét.

Vonzódását az irodalomhoz néhány személyes találkozás erősíti. Pápán diákként látja először Veres Pétert, aki „a fiatalok tudathasadásáról beszélt nagyon soványan”. S meghallgatja Zilahy Lajost. „Elegánsan, zsebre tett kézzel a „kitűnőek iskolájáról” s lebombázott házáról beszélt a Jókai moziban. Két fogoly című regényéhez is hozzányúltam, olvastam, de Dosztojevszkij ereje elrántott onnan.”

Ekkor már verseket ír. Tulajdonképpen a kíváncsiság kaptatja az írásra, s először nem is a verssel, hanem a fordítással próbálkozik. Izgatja, hogy lehet a verset lefordítani: „naivan kedves emlék sugárzik bennem – írja –: tízéves vagyok, egy román szövegű dalt hallok unokabátyámtól, aki Erdélyből szökött át a katonasor elől. Kiderül, hogy e dal eredetije magyar: Tenyeremen hordom, lehozom a csillagot én! Hát ilyesmi is van a világon? Hogy a rejtelmet fölfedjem, a két szöveget leirom egymás mellé, megszámlolom a betűket, számuknak nyilván egyezniük kell, mert itt van elásva a kutya, aki még énekel is! De a betűk száma nem egyezik, a titok létezik tovább, mert a szótagról, a szótag nagy hatalmáról semmit nem tudok, nem-hogy a prozódia-óról!” Később, már középiskolás korában Heine verseit környékezi, s a *Du bist wie eine Blume* fordításával kísérletezik. A kíváncsiság mellett a másik ösztönző az írásra az utáztatás vágya, a remekmű vonzása. „Tizennégy éves lehettem, amikor Arany János Családi kör című verse nagyon megtetszett. Nem is tán a mondanivalója, ami persze gyönyörű, hanem az, hogy milyen szépen rimel és milyen

zenéje van a versnek, és tán a hangulatával. És ha arról beszélünk, hogy mikor kezdtem, hát tulajdonképpen ez lett volna az első vers, amikor én verset, igazából verset akartam írni." Könnyen és sokat ír, de titkolja, nem úgy, mint a festést. Pápán, a kollégiumban nagy kultusza van a versnek, látogatja a Képzőtársaság üléseit, de verseit nem mutatja meg senkinek. A könyvet, az írást, az olvasást otthon az apa nem becsüli. A verseket maga készítette, negyedíves papirokból összehajtogatott, kézzel egybefűzött, zsebre tehető füzetekbe írja, az irkákat mindig magánál hordja. Legjobban maga csodálkozik, hogy milyen könnyen megy az írás, s hozzá még valamiféle gyönyörűséget ad. Ekkor gondol először komolyan arra, hogy költő lesz.

1944 őszén az iskola késve kezdődik, és 45 tavaszán hamar bezár. A vidéki tanulókat hazaküldik. Nagy Lászlónak szerencséje van: lába miatt nem viszik el levették vagy katonának. Ekkor már az apró faluból tízennégyen vesztek el a Donkanyarnál. Fehérvár és a Balaton felől esténként ágyúmorajt hoz a hideg bakonyi szél. A front a Balaton vonalánál egy időre megmerevedik. A háború betör a családi életébe. Erdélyi unokatestvére, aki Romániából szökött át, sötét napokról mesél. Búcsúzó, frontra induló katonákat lát. A Balaton fölött Liberátorok gyülekeznek, és nyugat felé szállnak. Fehér kondenzcsíkok pókhálózák be az eget. A repülők röpcédulákat és ezüstösen csillogó sztaniolszállakat szórnak. Egy ukrán hadifogolytól orosz szavakat tanul. 1945 telén németek szállják meg a falut, hatalmas sátrak alatt autókat, tankokat javítanak. Menekülő polgárok és sebesült katonák vonulnak az országúton. Magyar katonákat szállásolnak be hozzájuk. A németek egy sereg csődört hajtanak, „lábuk föl az ágyéig csupa vér volt”.

Március végén a szovjet hadsereg megkerüli a Balatont, a németek ellenállása összeroppan, a front Felsőiskáz alá ér. Gyújtóbombáktól kigyullad a falu, egyik sora leég. Apa és fia, egymásról mit se tudva, a bajba jutottak segítségére siet, elmetélik az állatok kötelét. „Mivel házunk távol állt, nem riadtam meg úgy, mint a falubeliek, akik a mezőre futottak. Lángoló istállókból menekítettem az állatokat. Tudtom nélkül apám is így tett, a másik végén. Kormosan, megperzseltlen találkozunk össze. Harmadik reggel egy szovjet tiszt maga mellé intett a dzsipre. Kérte, mutogassam neki a vidéket. Mentünk a Somló iránt. Angolul beszélgettünk. Láttam a hegy tövéből, hogy újra lángol a falunk. Mondtam, haza kell mennem, hazaviitt. A halottakat szekrényben temettük el. Napokig daraboltuk s földeltük az állati hullát. Miután eldobáltam a hátramaradt gránátokat, mákot vetettünk anyámmal, s mondtam, béke van, elmegyek iskolába.”

Gyalog teszi meg a huszonhárom kilométeres utat. Újra iskolapadba ül, de amit talál, sok tekintetben már egy másik iskola. Kevesen vannak az osztályban, megalkul a diákbizottság, lehet dohányozni, iskolareformot sürgetnek, az érettségi eltörlését javasolják. Erre azonban nem kerül sor. 1945 júliusában érettségi vizsgát tesz. A magyar írásbelin három tétel közül választhatott. A kérdések már az új időknek új szellemét tükrözik: 1. Szellemi érésemet mennyiben mozdította elő a magyar nyelv és irodalom tanulmányozása? 2. A paraszt-társadalmi osztály fejlődése. 3. Milyen intézkedésektől várnám a munkás családok jólétének lényeges javulását? Az érettségi dolgozatok nem maradtak meg, nem tudjuk, Nagy László melyik tételt dolgozta ki. A jegyzőkönyv csak a szóbeli vizsga kérdéseit őrizte meg. Innét tudjuk, hogy magyar irodalomból először Kazinczyról, majd a Nyugat költőiről, Babitsról, Kosztolányiról és Juhász Gyuláról beszélt. A nyolc érettségi tárgy közül három tárgyból elégséges, négy tárgyból jó eredményt ért el, csak magyar nyelv és irodalomból kapott jelest.

Húsz éves ekkor. Rajztanára, A. Tóth Sándor arra biztatja, művészi pályára menjen. Nem tudja, mit tegyen: menne is, maradna is. Szívesen tanulna tovább Pesten, de a háború utáni infláció, a család nehéz anyagi körülményei megkötik, s a szerelem is marasztalja. Otthon marad, s élete nehéz, válságos évét éli át. „Ősszel szépen összefért bennem az esti tej meg az esti bor. 46 január elsején láttam a „szellemeket”. Estefelé a faluba menet, amit gondoltam, eleven képpé vált a térben. Például: elegáns férfiak csikos meg pepita ruhában sétáltak szembe velem. Miután öklöm tapasztalta csak a levegőt, megnyugodtam. Koccintva újra barátaimmal, villám-

lott, s dörgött az ég, majd zuhogott édes meleg eső. Akkor éjjel anyám és nővéreim többször nyitottak rám: nem téptek-e szét az ördögök."

Apjának segít a gazdaságban, akár a régi vakációk idején, állatot gondoz, földet művel, a gabonabehordásban segít, apjának dohányt ültet, szűzdohányt szel. Ekkor szokott rá maga is a dohányzásra. Később szívesen mesélte, többször is megírta, hogyan kezesítette magához háborúból megmaradt csikójukat. Abból az önvallomásából idézzük, melyet 1971-ben közölt az Új Írás-ban: „Volt egy hadiárva s betörtelen fekete méncsikónk, zabláknak nem nyitotta száját még a hohéri kényszerszót sem. De én álnokul a széna selymével becsavartam a zablát s rabommá tettem őt. Meghajszolva a havas mezőn fehérítettem habbá a feketeségét. Bocsánatát kértem, s barátok lettünk. Fényesítettem völegényévé kancácskáknak, özvegy kabláknak, mert háború után az ember már a pacsirtát is ekébe fogta volna... hogy mit művelt époszi ménem, csak a cseresznyefa mondhatná el, a virágzó, a gyümölcsöző. Esztendő múlva hetven kiscsikó táncolt lángján a tavaszi gyufavirágnak." Csödöre fékszárat később a derekán hordta.

Munka után, esténként, ha van ideje, a pajtában verseket olvas. Adyt, József Attilát, Sinkát. Ekkor ismerkedik meg az új hangú magyar költészettel, többek között Zelk Zoltán verseivel. (Zelk később is, személyes találkozásuk után, bajaiban „nemegyszer kézenfogta”.). „A legelső őszön, mikor a világmészárló szerszámokat ette már a rozsdá a mezőkön, akkor ismertem meg a költő nevét, a z-vel és l-lel zenélőt. Egyik igazán játékos, meseien sarkalatos versét olvastam újságból, ülve egy óriás páncélkeréken, udvarunkban."

A versírás mindennapi tevékenysége lesz. Tizennyolc éves korától számítja magát költőnek. Könnyedén ír és sokat. Későbbi visszaemlékezésében elmondja, hogy ifjúkorában nemigen javított a szövegen. Ezek a versek mégsem tekinthetők holmi ifjúkori zsengeknek. Igaz, első kötetébe (1949) majd csak e versek töredékét választja be, s 1947-es bemutatkozásakor is azt mondja, korai versei „nagyon pesszimisták” voltak, később azonban vállalja őket, számuk megszorodását néhány, elkallódott versfüzetének szerencsés megkerülése is segíti, s amikor 1957-ben megjelenik a *Deres majális*, a kötet teljes első két ciklusát, a *Galambcsőrök*-et és *Az angyal meg a kutyák*-at három esztendő versei töltik meg, több mint száz vers, még pedig a következő elosztásban: 1944-ből harminc, 1945-ből ötven, 1946-ból huszonhat költemény.

A Pápan és Felsőiszkázon írt versek alapján milyen kép rajzolható a pályakezdő költőről? – Kétségtelen, a versek magukon viselik az olvasmányélmények hatását, itt-ott ráismerünk az Istennel viaskodó Ady hangjára, a kamasz-lázadó József Attilára („Nincsen apám, se anyám, / se istenem, se hazám, / se bölcsöm, se szemfedőm, / se csókom, se szeretőm"...), Sinka népiességére, dalformáira („Kóró-sziget alján / rongyos szűrben ázik, / szegény Lesi Jóska, / mégis furulyázik..."). Sokkal nagyobb azonban a mai olvasó meghökkenése: mennyire elbűvölően természetesen és tisztán, egyénien és magabiztosan csendül fel a tizennyolc-húsz éves fiatalember hangja. Nagy László költészete, kifejezési módja, nyelve később sok tekintetben másfelé kanyarodik, de pályakezdését soha nem kell megtagadnia. Már ekkor olyan telt és formailag hibátlan verseket ír, mint az antológia-darabbá vált és megzenésített *Adjon az Isten* vagy a népszerű *Kiscsikó-sírató*. Ez utóbbi vers arra is fényt vet, hogy már fiatalkori költészetében jelentkeznek azok a motívumok, amelyek egész pályáját végigkísérik, s később nagyzenekarra hangszerelve, versszimfóniákban térnek vissza. Vagy fordítva: tömörülnek, szikárodznak. Imént idéztük 1971-es írásából a költői képet: „háború után az ember már a pacsirtát is ekébe fogta volna". A metafora – némileg részletesebb változatban – már egy 1945-ből való versében is megtalálható: „Pacsirta lebeg, lezuhan, / veszíti édes énekét, / paripa lenne boldogan, / húzná a nehéz vasekét."

Érzékletes, reális képet fest környezetéről, a „megőrült világ”-ról, háborús élményeiről, a „bombázóktól kondenz-fátyolos” égről, a lángoló faluról, a „gyászme-nyecskék”-ről, a háborúból megtért hadifogolyról, a fölbezzett földekről. Helyzet- és jellemképekben örökíti meg a családtagokat, botorkáló, olvasót pörgető öreg-

anyját, anyja óriássá növesztett alakját. Versbe szövi hétköznapijait, a paraszti munka mozzanatait, a meszelt homlokú házakat, az őszi tarlót, a hegyek közül előtörő májusi vihart, a cammogó ökröket, a szénában vetett ágját. Egyre jobban tudja azonban, hogy nem a látvány leírása az igazi költői feladat; legtöbbször „tündérkedő” önmagából, érzéseiből, hangulataiból meríthet. Érzékeny szívvel, magába nyelt könyvekkel jár a világban. Önarc képszerű versei tárgyilagosak és őszinték. Ha a megszólalásban a mintát, a József Attila-i élethelyzet hatását érezzük is, a forma, a tömör kompozíció már az övé és tökéletesen biztonságos (*Az én szívem*).

A fiatalkori verseknek két fő ihlető forrása van: a szerelem és a kételkedéssel vegyes istenhit. Már húsz évesen átéli és megfogalmazza – a gyönyörűségtől a pokolig – a szerelem sokféle változatát: gyöngéd, boldog, dacosan szakít, kesereg, visszakergeti kedvesét, gőgös, szenved, reménykedik... Szava mindig eleven, üde, érzékeltes. Nem ismeri a mesterkéeltséget, a szirupos érzélgősséget, a világfájdalmas önsajnálatot. Első nagy szerelme Tomor Mária volt; 1973-ban róla írja majd a *Kereszt az első szerelemre* című – valóban keresztet formázó – képversét.

Imádkozó, Istenre hagyatkozó hite már első versbeli megszólalásakor elüt a szokványos, konvencionális hangtól. Kérés nélküli ajándékot kíván, a gondtalan ráhagyatkozás helyett tusakodik Istennel. Egyéni módon éli át a nagyhét napjainak misztériumát, húsvét örömet, pünkösd „jeles napját”, a Péter–Pál ünnepén kezdődő aratást, a karácsonyvárást. Anyja, nagyanyja imádkozó szava Pápán a zsolnárok ismeretével bővül, oldódik, majd egyre több lesz benne a dacos káromkodás, a pogányos kételkedés. Távolásgártó idegenkedéssel írja:

Sárga palástban kérte az esőt
papunk, mert sárgán égett a határ,
tömjénrel füstölt istene előtt,
báránynak adjon bársony legelőt,
messziről néztem pogányosan már,
könnyemtől a búza égre nőtt.
(Májusi napló)

A versek zöme dal, s kétütemű, páros- vagy keresztütemű, magyaros formát követ. De nem a népdal külsőségeit tanulja el – például a dalküszöb teljesen hiányzik nála –, hanem a szólás tisztaságát, a képalkotás természetességét, a gazdag zeneiségű ritmust. Személyessége is elválasztja a népdal kollektív, szentenciázó fogalmazásmódjától. S talán nem is a népdalhoz, inkább a gyermekmondókákhoz, az ünnepi-kultikus szokások, a pünkösdölők, regősénekek szövegéhez kapcsolódik (*Pünkösd hajnal, Csodafüű-szarvas*). Művészi érzékenysége a folklórtól elsősorban a szürrealisztikus látásmód adományát kapja.

Ahogy múlik a nyár, egyre erősebb benne a vágy: tanulni akar, Pestre kell menni. Falubeli pajtásával, Szanyi Ernő barátjával, aki hadifogságból érkezett haza, elhatározzák, csinálnak egy kerek szerkezetet, avval mennek Pestre a műúton. A szerkezet nem készül el, sőt augusztusban, amikor a főlvételi vizsgára ment volna, egy hirtelen jött zivatar miatt az induló vonatról is lekésik. Akkori kétségbeesésére, sirására évek múlva is élesen emlékezik. Az egész éjszakát végigutazza, és másnap még időben megérkezik a fővárosba. A falutól, szülőföldjétől búcsúzó fiatalember élesen metszett arcképét a *Májusi napló* egyik részlete őrzi:

Inget gyűrve ingoványos réten
helyettem rendet majd más hengerítsen,
kölykének leljen szép játékokat,
kisnyulat meg zöld tojásokat,
boldogságot nektek adjon Isten,
elégek én, enyém a kárhozat.

MAGYAR KÖLTÉSZET — MA*

A magyar költészet — közismert igazságot mondunk ki ezzel — nem pusztán Magyarország költészete. Magyar vers nemcsak Budapesten, Debrecenben, Szegeden és Pécsen születik, hanem Kolozsvárott, Pozsonyban és Újvidéken, Párizsban, Londonban és New Yorkban is, mindenütt, ahol magyar költő él, mindenütt, ahol a fehér papíron testet ölt a magyar nyelv. A magyar irodalomnak vannak tűzhelyei és kisugárzási pontjai, de nincsenek határai. „Ötágú sip” — szoktuk idézni Illyés Gyulát, de ki tudná megmondani, hogy e sipnak, amelyet maga a történelem faragott, valójában hány ága van? Amikor a magyar költészet jelenével próbálunk számot vetni, ennek a pluralizmusnak a fogalmában gondolkodunk, vagyis az egymás mellett, de nem egymástól függetlenül fejlődő hazai, szomszédországi és nyugati magyar költészet változatait és végső egységét tesszük a vizsgálat tárgyává. Azt, hogy milyen a magyar költészet ma: azaz a történelmi jelenidőt tekintve a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején.

Vegyük szemügyre először költészetünk törzsét: a hazai magyar költészetet, és pedig nemcsak az eredményeket, inkább az eszmecserére szólító kérdéseket, a közös töprengésre készítő gondokat. A magyar lírának, mint általában a kelet-európai költészetnek, hagyományosan kialakult történelmi és nemzeti szereptudata van: egy történelemben élő nyelvi és kulturális közösség öntudatának fontos szerveként működik. Közös önismeretet fogalmaz meg, egyszersmind felelősséget és elkötelezettséget vállal: a történelmi fejlődés mozgató ereje akar lenni, s ha kell, önvédelemre mozgósítja a nemzetet. *Kétféle költészet?* című 1965-ös előadásában Illyés Gyula franciáknak ezt így magyarázta meg: „A magyar, a lengyel, az egész balkáni irodalom szinte első megnyilatkozásai óta *résistance*-irodalom. Első főnmaradt — latinba bebalzsamozott — nagy magyar vers Dzsingisz kánnak áll ellen; a tatárok elleni harcába hívja Krisztus és Európa segítségét: oly kevés eredménnyel — megértéssel —, mint aztán később is hosszú századok folyamán a török- és németellenes függetlenségi harcaiban.” Az irodalom történelmi és politikai felelősségvállalása a magyar költészet lényegteremtő — poétika- és stílusalakító — hagyományai közé tartozik.

Ez a hagyomány a magyar líra történelmi jelenidejében is érvényesült, talán elég, ha olyan költőkre hivatkozunk, mint Illyés Gyula, Vas István, Benjámín László, Juhász Ferenc, Nagy László és Csoóri Sándor. A magyar költészet szereptudata mégis változóban van, talán már meg is változott. Az irodalom és ezen belül a költészet hagyományosan a nemzeti kultúra fókuszában foglalt helyet: ma ezt a helyet részben a tudomány, részben a tömegkultúra ostromolja. Hallottam társadalomtudóst, aki szerint az irodalmi kultúra ma már korszerűtlen tudatformának tekinthető, szerepét a társadalomtudománynak kell átvennie, s hallottam ifjú zenészt, aki szerint a költészet ma már a múlté, helyére minden bizonnyal a pop- és rock-zene kerül. Némileg bizonytalanná vált a költészet kommunikációs helyzete, s ennek nyomán megingott a költő korábban oly biztos öntudata. Messze már az a kor, amelyben a magyar költő „lángoszlópnak”, vátesznek és prófétának tudta magát. Ez a költő már-már szorongva néz körül: vajon szüksége van-e munkájára a társadalomnak? Bizonytalanság fogja el, vajon üzenete eljut-e a másik emberhez, vajon sikerül-e dialógust kezdeményeznie, ahogy hét évszázadon át mindig sikerült, midőn a költői szóra társadalmi cselekvés válaszolt. Avagy a költészet csupán monológ marad, sötét színpadon, üres nézőtér előtt. A magyar költő ma többnyire ezzel a szorongató személyes gonddal küszködik.

A költészet története nem egy panaszt és jövődőlést ismer a líra haláláról. „A líra elhal, néma ez a kor” — szólta Babits a *Régen elzengtek Sappho napjai*-ban. A költészet sorsán töprengő gondolatok, a líra halálát mondó jövődölések azonban talán sohasem váltak oly általánossá, mint napjaink költészetében. Juhász Ferenc szorongó szívvel kérdezi: „Mit tehet a költő?”, Nagy László „a versben bujdosott”, Weöres Sándor mitológikus költeménye, a *Merülő Saturnus* pedig már nemcsak a költészet bizonytalan-ná váló helyzetét festi le, hanem szinte azt az európai civilizációt is elbűcsúztatja, amelyben a költő és a költészet kapta azt a nemes feladatot, hogy ismerje fel és tegye tudatos szellemi valósággá az emberi lényeket: „Legelőbb — olvassuk — a papot kergették el, az agancsos félrebeszélőt / deszkájáról ahonnan égbe röppent naponta — boldog! — / és okosabb papokat válogattak; később a királyt, a védő / védtelent, és kardos királyokat fogadtak; aztán a bölcset, / hiszen van tudásunk elegendő; végül a költőt, / minek számlálja ujjait gagyogva? tódulnak helyébe / a kíváncsiak célszerű dalnokai megbízás szerint.”

A költő nem egyszer érzi munkáját korszerűtlennek, a társadalomban betöltött helyét bizonytalanak. A „gutenbergi galaxis” pusztulásának az a látomása, amelyet a nemrégiben elhunyt Marshall McLuhan írt le, mintha súlyosan nyomasztaná a magyar költők képzeletét is. Elsősorban mégsem az elektromagnetikus kommunikációs rendszerek terjedése kelt riadalmat, hanem az az olcsó kultúra és főként a hatására kialakuló igény, pontosabban igénytelenség, amelyet ezek a kommunikációs rendszerek terjesztenek. A költő szorongását részben az okozza, hogy azok az írni-olvasni tudó emberek, akik valamikor az ő szavára hallgattak, most az úgynevezett „tömegkultúra” vonzásában keresik sorsuk magyarázatát vagy éppen a szabadulást e sors terheitől. A költő gyakran olyan világban érzi magát, amelynek nincs szüksége költészetre, amellyel képtelen párbeszédet kezdeni.

A költészet kommunikációs válságának vannak más okozói is. A mai magyar költők egy része felismerni vél valamit, amit különben a modern nyelvelmélet és a modern költészet egy áramlata hirdet. Nevezetesen azt, hogy a hagyományos költői nyelv — s ebben az értelemben a Kassák-féle avantgarde is hagyományt jelent — részben kiüresedett esztétikailag. Úgy véli, hogy a klasszikus poétika követelménye: szerint épült szöveg, a hagyományos képalkotás, a rendezett nyelvi forma elveszítette értékét és jelentését, a közhelyek, a mindenhová beépíthető nyelvi és poétikai panelek ócskapiacára került. Ez a felismerés vagy vélekedés nem kicsiny megdöbbenést okozott, s néhány költő esetében radikális változásokat eredményezett. Együtt járt a verstechnika, a grammatika, sőt a verselmélet és a költői személyiség fogalmának átalakításával. A létrejött kommunikációs zavart, különösen a fiatalabb költészet körében heves kísérletezés fejezi ki, nemegyszer azzal a szándékkal, hogy egyszerűen képet adjon a kommunikációs válság ijesztő méreteiről. Ebben a szándékban mindazonáltal ott rejlik egy másik szándék: törekvés arra, hogy valamiképpen új módon létesüljön kapcsolat a költő és olvasója között.

A költészet hagyományos helyzetének meggingása és a költői szereptudat megváltozása mindenképpen önvizsgálatra kényszerítette az újabb magyar költészetet. A költőnek először is magával a költészettel kellett számot vetnie, tisztáznia kellett, hogy valójában miért ír verset, s miben látja a mesterség értelmét és feladatát. A hetvenes évek magyar lírájának egyik legáltalánosabb tárgya maga a költészet, sorra születnek versek a versről, a vers írásának morális kényszeréről vagy bölceleti lehetetlenségéről. Nincsen lehetőségünk arra, hogy számot adjunk a költészet önvizsgálatának változatairól, csupán ennek az önvizsgálatnak és önértelmezésnek néhány típusát idézhetjük fel.

A költői öntudat viszonylagos biztonságát fejezi ki, más-más módon, Illyés Gyula és Weöres Sándor költészete. Illyés a történelmi és a személyes gondok szorító gyűrűjében is a költészet nemzeti küldetését hirdeti, éppen e küldetéstől vár erőt. *Peroráció: záróbeszéd* című versében a költő Zrínyi Miklós szereptudatát idézi fel, s még archaikus nyelvezetével is a régi magyar költészet elhivatottság-tudatára hivatkozik: „Vezér híján voltam, szolgálja én, merész / Állni kalauznak: bár szétszórt és kevés: / Legyen a

vándor nép tábor-tömör egész. / Szablya híján vívtam úgyis ím e tollal, / Toldtam rövid reptét póri virtusokkal. / Követett híven lent csikasz —, fent hollóraj, / Száll hirem síromról szélverte homokkal.”

Biztos alapokon áll Weöres Sándor költői világrendje is. Ezt a rendet a költészet humanisztikus küldetésébe vetett hit tartja fenn, a költő meggyőződése szerint a vers a teremtet világ titkos lényegét határozza meg, egyszersmind kapcsolatot hoz létre az ember és a mindenség között. A költészetnek éppen ezért gyakorlati értéke van, a vers tükrében az ember a létezés rendjét pillantja meg. Ezt a meggyőződést Weöres Sándor *Vázlat az új líráról* című költeménye fejezi ki: „A jó vers élőlény, akár az alma, / ha ránézek, csillogva visszanéz, / mást mond az éhesnek s a jóllakottnak / és más a fán, a tálon és a számban, / végső tartalma, vagy formája nincs is, / csak él és élte. Vajjon mit jelent, / nem tudja és nem kérdi. Egy s ezer / jelentés ott s akkor fakad belőle, / mikor nézik, tapintják, ízlelik.”

Mások már nem ilyen bizonyosak a költészet elhivatottsága és közösségi státusa felől. Vas István, akinél a vers korábban a teljesebb megismerést és az értelmes rendet szolgálta, most a sztoikusok kevéssé reménykedő bölcselétét fogalmazza meg. *Októberi este a kertben* című költeményében a következő olvasható: „a két fenyőfa felsőtétlik / Félelmetesen. Két fölkiáltó / Jel javallja: tedd dolgodat! / Készülj, amire a kert körötted / Készülni tanul. *Philosopher / C'est apprendre à mourir*”. Juhász Ferenc pedig, aki korábban a mindenséget kívánta birtokába venni a költészet teremtet eszközeivel, most vigaszt keres a versben: oltalmat és enyhületet a létezés közönye és a történelem apokaliptikus vérözöne elől. *A költészet vigasza* című, nemrégiben megjelent versprójában írja: „A költészet vigasz volt mindig, vigasztadás is, / létbizalom, az igazi, a Mindenségben eddig árva / ember virrasztó vigasz-éneke. A halál ellen. / És ma, a megőszült huszadik században? / Századunk biológiai tél-közepén? Akar-e még / és tud-e még a vigasz ember-virága lenni a / vers?”

Végül nemzedékem két költőjét szeretném idézni: Tandori Dezsőt és Csukás Istvánt, mindketten eleget viaskodtak a költészet megváltozó státusával és fogyatkozó lehetőségével. Tandori Dezső gyanakvással szemléli az alkotó tevékenységet, sőt az alkotó személyiséget is, úgy érzi, hogy sem az alkotó folyamatnak, sem a személyiségnek nincs igazán meghatározható belső koherenciája. Nincsenek „versek”, legfeljebb „szövegek”, és nincs költő, legfeljebb egy nyájas fiatalember, aki a filmfelvevőgépek és magnetofonok előzékeny tárgyilagosságával rögzíti mindazt, ami életrajzi vagy szellemi értelemben történik vele. *Egy vers születése* című ironikus ars poeticájában ennek a „magnótechnikával” készült antiversnek a világra jövetelét leplezi le: „Ha szemöblítő kamillám vattaszálai, / vagy a gyógynövény leforrázott virágai / eltömitik a mosdó lefolyóját — de nem / így történt, a lefolyó működik rendesen, / én pedig hozzáláthatok: s ha ehhez, akkor / már hozzá is láttam. Nem volt meg előre / az alapeszméje, míg el nem döntöttem, hogy a szükséges / időmennyiséget ráfordítom. Akkor kezdtek szaporodni / a jelek a papíron. Becsuktam a két szobánkat / összekötő ajtót, és szabad folyást / engedtem a képláttató készülék műsorának: / odaát; és az önmegismerésnek itt.”

A másik költő: Csukás István vissza szeretné szerezni a költészet hagyományos státusát. De minthogy tudja, hogy időközben olyan társadalom- és mentalitástörténeti változások zajlottak le, amelyek már nem teszik lehetségessé azt, hogy a költészet csilloga ismét visszakerüljön a zenitre, minimális programot ad. *A költészet* című versében a mesterség moráljára hivatkozik: „A maradék tisztesség, amit még / nem játszottunk el félelemből, vagy / renyheségből; vagy amit nem játszottak / el helyettük költő-császárak, vagy csak / őrmesterek; s amit lopva viszünk, már / már értelmetlenül — talán jó lesz küszöbnek.” A vers morális küldetése persze nem kevés: a költészet erkölcsi tisztasága olyan fogalom, amely nemcsak küszöb, archimédesi pont is lehet, s erről a pontról akár a költészet helyzetét is meg lehet fordítani.

A magyar költészet jelenének van még egy igen fontos tényezője, olyan tényező, amelynek mind messzehatóbbak a következményei. Ez költészetünk „személyi szerkezetének” alapos átalakulása, amely nemcsak a magyar líra félévszázadon keresztül ér-

vényes csillagrendszerét változtatja meg, hanem kihat a költői szerepekre és vállalkozásokra is, sőt átalakítja a magyar líra szemléleti formáit, átalakítja egész nyelvezetét. Minden költészetben igen nagy jelentősége van a nagyszabású alkotó személyiségeknek: nemcsak a történelmi körülmények hatására kialakult költőszerepek, hanem ezek az alkotó személyiségek is alapvetően befolyásolják egy-egy nemzeti költészet karakterét. Nyilvánvaló, hogy Hölderlin nélkül más lenne a német és Victor Hugo nélkül a francia líra, de a magyar költészet sajátos szellemiségét is nagy költőink formálták meg, hogy azután ez a szellemiség alakítsa ki azt az erőteret, amelyben az egymást követő történelmi korszakok költészete elhelyezkedik. A magyar költészetnek ezt az erőterét a huszadik század középső harmadában olyan alkotó személyiségek alakították ki, mint Kassák Lajos, Füst Milán, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Vas István, Radnóti Miklós, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nagy László és Juhász Ferenc. Ez az erőter, vagyis az újabb magyar líra szemlélyi szerkezete változott meg a hatvanas, majd méginkább a hetvenes évek során: sorra temettük el először Szabó Lőrincet, Kassák Lajost, Áprily Lajost és Füst Milánt, majd Fodor Józsefet, Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt, Jankovich Ferencet, Hajnal Annát, Rónay Györgyöt, Zelk Zoltánt, Pilinszky Jánost, Nagy Lászlót, Simon Istvánt, Váci Mihályt és Kormos Istvánt. Haláluk nemcsak nagyszerű költők távozását jelenti, hanem a kialakult költői szereprendszer szomorú megsérülését is, azt hogy a nyolcvanas évek magyar lírája már nem egyszerűen folytatása és további kifejlődése lesz az elmúlt emberöltő költészetének, hanem — poétikai és nyelvi értelemben is — új költői rendet konstituál.

Igen, még közöttünk élnek és dolgoznak egy nagy költői korszak utolsó képviselői: Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Vas István, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Kálnoky László, Károlyi Amy, Takáts Gyula, Csorba Győző, Benjámin László és Vészi Endre. Visszatekintve a megtett útra most adnak összegző lírai képet eszmei küzdelmeik végső eredményéről, most foglalják össze költői filozófiájukat, erkölcsi és kulturális eszményeiket. Mellettük igen nagy szerep és felelős munka vár a közép- és fiatal költőire: a jelenben és a közeli jövőben nekik kell vállalniuk a magyar költészet sokévszázados nemzeti és társadalmi küldetését, ők fogják átadni a fiataloknak a magyar líra hagyományait. Olyan költőkre gondolok, mint Juhász Ferenc, Csanádi Imre, Nemes Nagy Ágnes, Somlyó György, Rákos Sándor, Rába György, Lator László, Garai Gábor, Fodor András, Csoóri Sándor, Tornai József, Kalász Márton, Eörsi István és Páskándi Géza. Nyomukban ott vannak már nemzedékem költői, a negyvenesévesek: Orbán Ottó, Marsall László, Parancs János, Beney Suzsza, Gergely Ágnes, Székely Magda, Tandori Dezső, Csukás István, Hervay Gizella, Ladányi Mihály, Ágh István, Bella István, Tóth Bálint, Ratkó József, Bertók László és Buda Ferenc. A jelenben ők alkotják költészetünk derékhadát.

Az újabb magyar költészet személyi szerkezetének átalakulását jelzi a fiatal költők mind inkább növekvő szerepe. E fiatal költők a hatvanas-hetvenes évek fordulójának nemzedéki vitáiban és antológiáiban (*Első ének, Elérhetetlen föld, Költők egymás közt, A magunk kenyerén*) léptek színre, s annak az ifjú nemzedéknek a tapasztalatairól és törekvéseiről adtak képet, amely már a szocialista társadalom viszonyai között nevelkedett s alakította ki a maga közösségi és kulturális tudatát. Több mint száz fiatal költő jelentkezett alig egy évtized leforgása alatt. Munkásságuk arról tanúskodik, hogy őszintén meg szeretnék találni helyüket a társadalomban, ha olykor szkeptikus módon mérik is fel e helykeresés esélyeit. Igényük szerint közéleti szerepre vágnak, cselekedni szeretnének, úgy érzik azonban, hogy a történelmi helyzet ezt nem teszi igazán lehetővé. Közösséget keresnek vagy elveszített közösségeket búcsúztatnak, személyes átéléssel kötődnek a nemzeti történelemhez, meg szeretnék érteni e történelem tragikus fordulatait. Erős hangsúllyal képviselik a szocialista gondolat közösségi és morális értékeit, s minthogy nem mindig tapasztalják ezeknek az értékeknek az érvényesülését, ironikus vagy éppen lázadó magatartást alakítanak ki. Magatartásuk válasz a társadalmi létben tapasztalt gondokra és fonákságokra, egyszersmind kihívás, amelyre a társadalom folyamatos önkorrekciójának kell válaszolnia. Költészetfelfogásukat nem lehet egyetlen formulába szorítani: poétikájuk abban az igen tágas mezőben helyezkedik el, amely a népi hagyományok tudatos folytatása és az avantgarde merész kísérle-

tezése között található. Hadd említsek néhányat e színes és gazdag tábor képviselői közül: Utassy Józsefre, Szepesi Attilára, Kiss Annára, Veress Miklósrá, Nagy Gáspárra, Szöllösi Zoltánra, Takács Zsuzsára, Petri Györgyre, Oravecz Imrére, Szentmihályi Szabó Péterre, Dobai Péterre, Péntek Imrére, Zalán Tiborra és Csordás Gáborra gondolok a többi között. Bizonyára ők fogják kiteljesíteni a nyolcvanas évek magyar költészetét.

*

A mai magyar költészet társadalmi státusát és esztétikai értékét tekintve egyaránt kitüntetett tartományát jelenti a szomszédos országok magyar nemzeti költészete. Ismeretes, hogy — szemben a nyugati magyar irodalommal — e nemzeti költészet nem az elvándorlás vagy az emigráció, hanem a történelmi Magyarország 1918–1920-as felbomlásának következtében jött létre, midőn tekintélyes számú magyar lakosság, illetve a magyar szellemi élet régi tűzhelyei kerültek a szomszédos államok határai közé. A magyar nemzeti irodalmak kialakulását áldozatos szervező munka, valóban hősi erőfeszítés tette lehetővé, s már a két világháború közötti időszakban erőteljes magyar költészet született a kisebbségi élet mostoha feltételei között. Talán elegendő, ha olyan költőkre hivatkozunk, mint az erdélyi Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László és Dsida Jenő, a szlovákiai Győry Dezső, Forbáth Imre, és Mécs László, a vajdasági Csuka Zoltán és Dudás Kálmán. Ezeknek a költőknek — az irodalomalapító nemzedéknek — az örökségét építi tovább a felszabadulás után kialakuló új romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai magyar irodalom.

Nem kevés vita zajlott arról, hogy ezeknek az irodalmaknak valójában milyen a státusa, azaz melyik irodalomhoz tartoznak s identitásukat vajon társadalmi vagy kulturális elkötelezettségük szabja-e meg. Hadd idézzem itt a kolozsvári Kányádi Sándor egy 1967-ben a bécsi Pen Club-ban tartott vallomás-értékű előadásának szavait: „Íme költészetünk személyleírása. Neve: romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége — nyelve, hagyományai —: magyar. [...] Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt addig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után.” Az erdélyi költő hármas meghatározottságot tételez, azt a költészetet, amelynek minél teljesebb kibontakozásán ő maga is fáradozik, három nagyobb körben helyezi el: a romániai társadalom, az egyetemes magyar kultúra és az erdélyi magyar szellemiség körében. Az ő gondolatmenetén tovább haladva kell megállapítanunk, hogy a nemzeti keretek között élő magyar költészet valóban hármas erőterben fejlődik. Először is lehetőségeit és feladatait nagymértékben meghatározzák azok a társadalmi és politikai keretek, amelyeket az állami hovatartozás ténye megjelöl. Tevékenységére erősen hat az adott ország kulturális és nemzeti politikája, s minthogy ez a szomszédos országokat tekintve igencsak különbözik egymástól, a magyar nemzeti irodalmak státusának is különbözőek a feltételei. Másodszor ezek a nemzeti irodalmak az egyetemes magyar kultúra szerves részei, amelyek nemcsak a közös nyelv köt össze, hanem a közös etnikai tudat, illetve a történelmi és kulturális tradíció közössége is. Harmadszor a szomszédos országok magyar költészete különleges felelősséget és elkötelezettséget vállal a mögötte álló magyar nemzeti etnikai, társadalmi és kulturális sorsának alakulása: a magyar nemzeti értékek fennmaradása és fejlődése iránt.

Ez a különleges felelősség és elkötelezettség szabja meg a nemzeti sorban élő magyar költészet státusát. Ez a státus annál erősebb, minél inkább kell a költőnek szerepet vállalnia a nemzeti kultúra és a kisebbségi etnikum övédelmében: ez a szerep határozza meg részben a nemzeti magyar költő lírai személyiségét is. A romániai magyar költő lírai személyisége ennél fogva erősebben közösségi és történelmi jellegű, a vajdasági magyar költő személyiségét viszont jobban áthatják a modern emberi lét egzisztenciális tapasztalatai. A kisebbségi élet sorsélményei mindazonáltal szélesebb körben erősítik meg a nemzeti költő közösségi felelősségtudatát. Számtalan költői nyilatkozat és ars poetica mutatja, hogy a romániai, szlovákiai és jugoszláviai magyar költők általában nem kényeszerülnek arra, hogy önmérsztő küzdelmet folytatásának a magányos „én” lassú elidegenedésével, ennél fogva nincsen költői identitás-

zavaruk sem. Közösségi megbízatást éreznek munkájuk mögött, s elvégzendő feladatokra összpontosítják személyes képességeiket és morális tartalékaikat. Ritkán kell az értékhiánynak vagy az értékvesztésnek azokkal a drámai élményeivel viaskodniuk, amelyek oly elégikussá vagy ironikussá teszik hazai, illetve nyugati társaik költészetét. Határozott érték tudat irányítja munkásságukat: az anyanyelvben, a történelmi és kulturális hagyományban, valamint a nemzeti identitásban ismerik fel azokat az értékeket, amelyeket mindenképpen meg kell védeniök, teljesebb kifejlődéshez kell segíteniök. Ezeknek az értékeknek a képviselőit és szolgálatára vállalkoznak, s ezeknek az értékeknek a sérelme nyomán adnak számot a személyiség és a közösség tragikus tapasztalatairól.

Kányádi Sándor imént idézett előadása magyar, román és szász kulturális kezdeményezésekről beszélt. Valóban, a nemzetiségi sorban élő magyar költők sohasem utasították el a többségi nép, illetve a többségi irodalom kinyújtott kezét. Ellenkezőleg, maguk keresték a találkozást, próbálták építeni a megértést és az együttműködést. A nemzetiségi közírás már a két világháború közötti időben arról beszélt, hogy a magyar kisebbségek kulturájának tudatosan kell vállalnia a „hid” szerepét a magyarság és a szomszédos nemzetek között. Mindaz, amit a „hid” szép metaforája kifejez, azóta Magyarországon a kormánypolitika része lett. A szomszédos országokban élő magyarság és magyar irodalom természetes érdeke és választott történelmi hivatása következtében is kész építeni a kölcsönös megértésnek ezt a „hidját”, s örömmel veszi tudomásul, ha e „hid” felépítésén a másik oldal is munkálkodik. A „hidépítés” nemes vállalkozását azonban csupán a teljes társadalmi és kulturális egyenjogúság konstruktív légkörében követheti siker, midőn a nemzetiségi jogok az írott papírról leszálnak a köznapi élet valóságába, máskülönben a készülő építmény olyan hidhoz hasonlít, amelynek csupán a folyó innenső partján vannak pillérei. A magyar nemzetiségi kultúrák körében nemcsak a műfordítási irodalom dolgozik ennek a nemes vállalkozásnak a szellemében, noha éppen a műfordítás éri el talán a legnagyobb eredményeket, hiszen a román, a szlovák, a szerb-horvát költészet java e műfordítási irodalom áldozatos munkája következtében valójában két nyelven is él: tudniillik a maga eredeti nyelve mellett magyar tolmácsolásban is. Mégsem csupán a műfordítás dolga a kölcsönös megértés és megbecsülés: a nemzetiségi tudományos élet és közírás ugyancsak a „hidépítés” sok szellemi erőfeszítést kívánó munkáján dolgozik.

A szomszédos országok magyar nemzetiségi költészete közös szellemi alapokra épült: a nemzetiségi elkötelezettség és a kisebbségi humanizmus közös alapjára. Azt azonban távolról sem állíthatnók, hogy ezekben a költészetekben ne lennének egymástól jól megkülönböztethető változatok az egyes költői nemzedékek és irányzatok szerint. A hagyományok követése, a népiesség, illetve a kísérletező hajlam, az avantgarde ezekben az irodalmakban is viszonylag éles határt húz az egymástól különböző költői csoportosulások közé. A romániai magyar költészet hagyományosabb vonulatát Szemlér Ferenc, Horváth Imre, Kiss Jenő és Horváth István, illetve a közép-nemzedék köréből Székely János, a fiatalabbak közül Farkas Árpád képviselte, illetőleg képviseli. Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos és Király László költészetében egyaránt szerepet kapott a népi hagyomány és a modern kísérletezés. Méliusz József, Lászlóffy Aladár és a legfiatalabb nemzedék hangját megszólaltató Szöcs Géza az avantgarde költészet vonzásában dolgozik. A szlovákiai magyar költészetben is vannak hívei a klasszikus, illetve népi hagyománynak: például Ozsváld Árpád, illetve Gál Sándor, s vannak az avantgarde újításainak: Cselényi Lászlóra, Tózsér Árpádra és Varga Imrére gondolok. A népi hagyományok követője volt a korán meghalt kárpát-ukrajnai Kovács Vilmos. Végül a vajdasági magyar költészetnek is két szárnya van, egy hagyományosabb, amelyet Fehér Ferenc, és egy újító szellemű, amelyet Ács Károly munkássága jelez. A fiatalabbak — Tolnai Ottó, Domonkos István, Brasnyó István — általában az avantgarde poétikai és nyelvi experimentalizmusának hívei.

Talán egy évtizede, hogy a hazai szellemi élet erősebben figyelni kezdett a nyugati magyar költészet alkotó egyéniségeire és eredményeire. A figyelem felkeltésében kétségtelenül nagy szerep jutott az anyanyelvi konferenciáknak, minthogy ezek az összejövetelek alkalmat adtak arra, hogy személyes találkozások során szűnjének meg a — mindkét oldalon megtalálható — előítéletek. Hosszú időn keresztül ugyanis még a Nyugat-Európában és Amerikában létrejött magyar költészet elnevezése, azaz státusa körül is vita folyt. Korábban emigrációs irodalomnak nevezték azt az irodalmi kultúrát, amely a Magyarországról eltávozott írók munkája nyomán kialakult, manapság többnyire a „nyugati magyar irodalom” megjelölés használatos. Emlékeztet, 1969-ben írott *Magyar költészet nyugaton* című beszámolójában már Vas István is elutasította az emigráns megnevezést: „Emigráns költészet — írta —, nézetem szerint, nincs is. Mert a versek írója, ha van hozzá kedve és módja, kivándorolhat Magyarországról, de magyar *vers* — ha csakugyan az — nem vándorolhat ki a magyar költészetből”. És ehhez — a nyugati magyar költők helyzetéről szólván — még a következőket tette hozzá: „Teljesítményük valami módon — alighanem szervesen — része a magyar költészetnek. [...] ideje volna, hogy kritikai életünk megpróbálja tudomásul venni és — ameddig csak létezik — szemmel tartani ezt a valószerűtlen képződményt, amelyet meghatározni nehéz, letagadni lehetetlen”.

A kívánt tudomásulvétel azóta részben bekövetkezett, legalábbis kezdetét vette: erről tanúskodnak a budapesti Kortárs, a pécsi Jelenkor, a szombathelyi Életünk, a debreceni Alföld és a győri Műhely című folyóiratok közleményei, s erről tanúskodik most a Béládi Miklós szerkesztő munkája nyomán megjelent *Vándorének* című költői antológia, amely közel negyven nyugati magyar költővel ismerteti meg a hazai olvasót. A tudomásulvétel és a befogadás természetes folyamat, amely nem egyik napról a másikra, hanem szerkesztők és kritikusok összehangolt munkája során éri el eredményét, tudniillik azt, hogy a nyugati magyar irodalom természetes módon legyen jelen a hazai, illetve az egyetemes magyar irodalom vérkeringésében. Ennek az eredménynek az elérése a továbbiakban is kölcsönös jóakaratot és türelmes közös munkát követel.

Azon tehát alig akad vitatni való, hogy a nyugati magyar költészet, mint költői művek összessége, hová tartozik, inkább ennek a költészetnek a helyzete és karaktere jelöl meg számunkra kérdéseket. Kétségtelen, hogy a nyugat-európai és amerikai szétszóródásban dolgozó magyar költő helyzete nehéz. Angol, francia, amerikai vagy kanadai polgárnak — mérnöknek, tanárnak, könyvtárosnak, nyomdásznak — kell lennie, aki munkahelyén, baráti, netán családi körben is a befogadó ország nyelvét használja, s ennek életét éli, ugyanakkor magyar költőnek, aki az üres papír előtt anyanyelvén gondolja át sorsát, vet számot önmagával, válaszol a történelem és a világmindenség vallató kérdéseire. A költői hivatás ilyen körülmények között áldozatokat követel: a nyugati magyar költő nem egyszer nélkülözi a közvetlen közönségkapcsolatokat, s műveinek megjelentetéséről általában neki magának kell gondoskodnia.

A költészet nyelve — az ő számára — nemcsak a mesterség eszköze, ennél jóval több, személyes választás, elkötelezettség és állásfoglalás dolga. A szétszóródásban élő magyar költő elsősorban a nyelv napi gyakorlata, mondhatnók, szertartása által tartja fenn kapcsolatát szülőhazájával, a nemzeti kultúrával és történelemmel. Magyar költőnek lenni nyugaton sokkal végzetesebb elkötelezettséget, ennél is többet, emberi sorsot jelent, többet tehát, mint minden hivatalos papír és nyilatkozat. Nem véletlen, hogy e költészet érdeklődésének fókuszában gyakran maga a nyelv áll, a költő a nyelv mélyebb titkait vallatja, a kifejezés határait keresi, vagy éppen új nyelvi, illetve szemiotikai rendszer kialakításával tesz kísérletet, mint a párizsi Magyar Műhely szövegirodalma, vizuális és fónikus költészete. A nyelv azonban a nyugati magyar költő számára sem pusztán idiómát — szavakat és grammatikai rendszert — jelent, hanem kultúrát és hagyományt, sőt észjárást és gondolkodásmódot is, a valóságlátás vagy az alkotó munka sajátos szellemi karakterét. A nyugati magyar költészetet — például Cs. Szabó László és Határ Győző műveit — erős szálak fűzik a magyar múlt költői-nyelvi tradícióihoz, de nem kell különösebb

filológiai bűvészműtávkány ahhoz sem, hogy a hagyományok, akár a „régi magyar-ság” hatását kimutassuk a Magyar Műhely körének költőinél.

A nyugati magyar költő helyzetének sajátos voltához szervesen hozzátartozik kulturális különállása is. Ellentétek kereszteszési pontjában foglal helyet: idegen környezetben magyarul írja műveit, szülőhazájától elszakadva az anyanyelvi kultúra virtuális szellemi közösségét látja maga előtt, magyar költőként lép kapcsolatba a befogadó ország irodalmi életével. Helyzete sohasem könnyű, de lehet ígéretes, van távlata. Erről a különleges helyzetről mondta Kibédi Varga Áron a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1975-ös tanulmányi napjainak megnyitójában: „Lehet, hogy ez történelmileg egyedülálló jelenség: felszívni mindent, amit a környezet nyújt, olyasmit is, amit otthon a nézőpont, a politika, a közérkölc-s vagy a közvélemény miatt az író sohasem szívhatott fel, — és mindezt továbbadni, de nem a környezet nyelvé-n. Elméletileg egy olyan közvetítésnek, világírodalmi ozmózisnak lehetnénk tanúi, amire példa még nem volt”. Ennek az ozmózisnak, úgy gondolom, máris vannak eredményei: a nyugati magyar költő nemcsak számunkra ismeretlen tapasztalatokat és életérzések-et fogalmaz meg, hanem szellemi értékeket — új gondolatokat, szemléleti, poétikai és technikai újításokat — is közvetít. Szoros kapcsolatban él a befogadó társadalom kultúrájával, s feladatának tekinti, hogy mindazt birtokába vegye, amit a modern világköltészetben talál, hogy ilyen módon is bővíts-e, gazdagítsa a magyar nyelv költői lehetőségeit.

Nehéz feladat lenne részletes képet adni a nyugati magyar költészet áramlatairól és törekvéseiről, hiszen ezt a költészetet nemcsak geográfiai határok osztják meg, hanem világnézeti és irodalomszemléleti erővonalak is. Néhány kiváló vagy ígéretes költő nevének említése elől mégsem térhetünk ki: elsősorban azokra hivatkozhatunk, akiknek munkásságát már valamilyen módon, ha részlegesen is, befogadta a hazai irodalmi tudat. Az idősebb nemzedék sorából Cs. Szabó László, Márai Sándor, Faludy György, Tűz Tamás, Békés Gellért, Fáy Ferenc és (talán mindenekelőtt) Határ Győző költészetét kell említenünk. A közép-nemzedék soraiból Kannás Alajost, Major-Zala Lajost, Lötkös Antalt, Nyéki Lajost, Kibédi Varga Áront, Baránszky Lászlót és Bakucz Józsefet. Az 1956 után indulók közül Horváth Elemért, Kemenes Géfin Lászlót, Vitéz Györgyöt, András Sándort, Makkai Ádámot, Gömöri Györgyöt, Thinsz Gézát, Sulyok Vincét, Keszei Istvánt, Siklós Istvánt és Dedinszky Erikát, végül a Magyar Műhely újító szellemű és kísérletező költőit: Bujdosó Alpárt, Nagy Pált és Papp Tibort. Hiszem, hogy valamennyien megérdemlik a hazai közvélemény figyelmét, nemcsak a szerkesztőket és a kritikusokét, hanem az olvasókét is. És remélem, hogy munkásságuk természetes módon — a magyar költészet szerves részeként — lesz jelen a hazai irodalmi nyilvánosság előtt.

•

A konferencia, amelynek résztvevői vagyunk, anyanyelvünk életével és gondozásával foglalkozik, hadd beszéljünk végezetül a költészet és a nyelv szoros kapcsolatáról. A magyar költészet hétvé-százados története arról győz meg bennünket, hogy egyik legfőbb törekvését, vállalt hivatását mindig nyelvünk védelmében és gazdagításában látta. Gondja volt arra, hogy tisztán tartsa, fejlessze, és a változó idők követelményeihez igazítsa a nemzeti önismeret legfőbb eszközét, a nemzeti tudat és identitás elsörendű letéteményesét. József Attila is a nyelv épségében fedezte fel a gondolkodás épségének zálogát: „Szép szó” — határozta meg annak a kifejezésnek értelmét, amelyet az általa szerkesztett folyóirat viselt címlapján — magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött *érvet* jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is”. Igen, a „szép szó” annyi magyar költőnél felhangzó igénye nem pusztán nyelvszépséget és nyelvtisztogatást jelent, hanem a közös gondolkodás, a nemzeti tudat egész-ségét kívánja meg.

A magyar költő — éljen e hazában, nemzetiségi sorban vagy szétszóródásban — mindenképpen a magyar nyelvnek is felelős. Ez a felelősség semmiképpen sem jelent nemzeti elzárkózást, nem jelent más kultúrák ellen forduló indulatot, ellenkezőleg, törekvést a nyitottságra és vágyat az egyetemességre. Az is hétvé-százados örökség

és hagyomány, hogy költészetünk a magyarság ügyét mindig az emberiség ügyével szemléli együtt, s a nemzeti tennivalókat mindig egyetemes feladatokkal köti össze. A magyar költő, aki anyanyelve által teszi teljesebbé saját emberségét, ebben az emberségben lesz társa és testvére más nemzetek költőinek. A magyar nyelv és költészet fenntartásával az emberi egyetemességet akarja szolgálni, az emberi nem teljesebb gazdagságát akarja gyarapítani. Hadd idézzem Széchenyi István szavait: „Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátosságait, mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen mivoltában kifejezni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden keserűségtől ment tisztább érzés; s ha csak mint hangya ily megdicsőítéshez egy paránnyal is hozzájárulhatunk, van-e ennél édeesebb osztályrész emberek közt, kiktől a lelki örömök nincsenek elzárva?” Ha valaki antológiát állítana össze a hazai, a nemzetiségi és a nyugati magyar költészet alkotásaiból, s egy közös kötetbe fogná az egyetemes magyar líra minden értékét és színét, a vállalkozás tömör indoklásának ezt a gondolatot ajánlanám.

M. RÓNA JUDIT

A HUNGAROLÓGIA RÉGEN ÉS MA

„Úgy látszik Európának eddig még csak úgy-ahogy bemutatkoztunk, de tartós ismeretségbe még nem léptünk vele. Pedig a közelebbi ismeretség mindkettőnknek csak használna: a magyarságnak is, Európának is” – írja Csiszár Béla *A mai külföld szemlélete a magyarságról* című tanulmányában, amely a Magyarságtudomány 1936. évi első számában jelent meg. Erre a már 1936-ban kívánt „tartós ismeretségre” is gondolhattak azok a magyar és nem magyar kutatók, akik 1977 őszén, Nyíregyházán nemzetközi tudományos társaságot alapítottak azzal a céllal, hogy megteremtsek a magyar filológia, a hungarológia művelői együttműködésének szervezeti kereteit.

A magyarságkutatás tudományos eredményeinek összefogására már a két világháború közötti időben is megvolt az igény.

A magyarság műveltségére, viszonyaira, helyzetére vonatkozó ismeretekben „szorongó tájékozatlanság” mutatkozott, s ez sarkallta Németh Lászlót, hogy egy új tudomány megalkotását tűzze ki célul, „amely a magyarságra vonatkozó történelmi, földrajzi, néprajzi, nyelvészeti, szociológiai ismereteinket fűzné össze”. Hungarológiának nevezte ezt az új tudományt, akkor még nem ismervén Bartucz Lajos antropológus e tárgyban írt 1930-as tanulmányát, s Gragger Róbert irodalomtörténész korábbi, körülbelül azonos értelmű szóhasználatát. Németh László a szellemi erők összefogásának lehetőségét az új tudomány megteremtéséhez egy Hungarológiai Társaság megalapításában látta. (*Egy Hungarológiai Társaság terve*. Válasz, 1934. 1. szám)

A Németh László-i koncepció foglalatosa *A magyarságtudomány feladatai* című, 1935-ben a Magyarságtudomány első számában közzétett tanulmány. Értelmezése szerint a magyarságtudomány sorstudomány, s mint ilyen több és más mint a szakstudományok egyszerű összessége. E tudomány legkülső köre az általános sorstudomány, szűkítve a kört e diszciplína tárgya a nemzeti kultúra európai, még szorosabban közép-európai beágyazottsága, s végül legbelső köre a magyarság önismeretének problematikája.

A Németh László-i sorstudomány-koncepció azonban nem az elvont miszticizmus felé irányítja a megteremtendő új tudományt, amikor végső konklúzióként leszögezi: „A magyarságtudomány nem a »nemzeti öncélúság« tudománya... Az európai művelődés: az első igazi polifon kultúra. Ez a szépsége, ereje, nagysága s a magyarságtudomány valóban esztelenség lenne, ha mást akarna, mint ebben a polifóniában a sorstól neki szánt hangjegyfűzetet rakni népünk elé”.

Arról a két folyóiratról is említést kell tenni, amelyben Németh László idézett cikkei napvilágot láttak: az 1934 májusában induló *Válaszról* és az 1935 júliusában első számát megjelentető *Magyarságtudományról*. A szellemi élet kiválóságait, az első világháború után indult fiatal nemzedék legjobbjait tömörítették, s mindkét folyóirat beköszöntőjéből világosan kirajzolódott az igény „a magyar nyelvterület szellemi mozgalmainak” összefogására, s a nacionalista közhangulattal szemben „a magyar valóság, sors és magatartás mind teljesebb és igazabb megismerésére”.

A *Magyarságtudomány* 1935–1937, majd 1942–43 között Ortutay Gyula szerkesztésében negyedévenként jelent meg. Egy gondolat erejéig időzve még Ortutay 1935-ös beköszöntőjénél, idéznünk kell azt a felvetődő gondot, amely megvilágítja a két háború közötti időszak magyarságtudománnyal kapcsolatos álláspontját: „tudománytörténeti fejlődésünk eredményeképpen első pillanatra tán a folyóirat munkatársai sem látják hiánytalanul magyarságtudományunk lényegét, tán ők is, mint az olvasó, szétosztának gyorsan a részlettudományok közé feladatukat”.

Az elméleti megalapozás nehézségei ellenére a Magyarságtudomány határozott kutatási programot dolgozott ki, s bár finansziális gondokkal küszködve néhány évig nem jelenhetett meg, 1942-ben az 1937-ben elejtett fonalat vette fel, s azonnal csatlakozott azokhoz az időközben alakult intézményekhez, amelyek a magyarságtudomány területén munkálkodtak. 1939-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán *Magyarságtudományi Intézet* alakult az érdekelt tanszékek közreműködésével: embertani, fonetikai, magyar irodalomtörténeti, magyar népiségtörténeti, magyar nyelvtudományi, magyar történeti, művelődéstörténeti, néprajzi, belső-ázsiai, török filológiai, magyar őstörténeti intézet. Az intézet és a vele együtt dolgozó Magyarságtudomány olyan hatalmas méretű tudományos programot indított el, s olyan fehér foltok eltüntetésére vállalkozott, amelyek munkálatai még ma sem fejeződtek be teljesen. Néprajzkutatói programot dolgozott ki, megindította az Új magyar népköltési gyűjteményt, a Néprajzi Atlasz előmunkálatait, megteremtette a népiségtörténet, a településtörténet, a népnyelvkutatás alapjait. Részt vett a nyelv-atlasz megszerkesztésében, a hely- és családnévgyűjtésben, s az irodalomtörténeti kutatás fellendítését szorgalmazta, elsősorban a régi magyar irodalom hozzáférhetővé tételét.

Hasonló célok vezették Teleki Pált a *Táj- és Népkutató Intézet* felállításában, amelynek munkájában a fő hangsúly a falusi magyarság társadalmi életének tanulmányozására esett. Ugyancsak tudományos céllal létesítette Hóman Bálint a *Teleki Tudományos Intézetet*, amelyben egy államtudományi intézet társult a településtörténettel foglalkozó Erdélyi Tudományos Intézettel.

Az 1942-ben újra induló Magyarságtudományban a társszerkesztő Eckhardt Sándor szükségét érezte ismét tisztázni a magyarságtudomány lényegét. Bevezető írása azonban csak látszólag elméleti megközelítése a kérdésnek, sokkal inkább módszertani problémákat feszeget, és tudománytörténeti fejtegetéssel helyezi el a hungarológiát a tudományok rendszerében. A fogalom véleménye szerint nem új tudományt, hanem inkább új szempontot jelöl, olyan programot, „amely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magában foglalja és azokat organikusan kiegészíti, összekapcsolja”. A magyar szellemi tudományoknak – ahogyan nevezi őket –, a történettudomány, irodalom- és nyelvtudomány művelésében először a tudomány európai szintjére kellett eljutniuk, s csak ezután lehetett e tudományszakokhoz nemzeti céllal fordulni. E két szempont azonban soha nem tudott kiegyensúlyozottan létezni, egyidőben munkálni, hol egyik, hol másik kapott vezető szerepet. Eckhardt vetett fel még egy jelentős, előremutató gondolatot: az interdiszciplinaritás fontosságát. A magyarságtudomány körébe vonta a magyar történettudomány minden ágazatát, a nyelv- és irodalomtudományt, a jogtörténetet, zenetörténetet, továbbá a néprajzot, népiségtörténetet, emberföldrajzt, társadalomtörténetet, archeológiát, sőt a magyar föld növény- és állatvilágának tudományát is. Ezen kívül nála a hungarológia a külföldi magyarság ismeretét is magában foglalta, a szomszédos országokban élő magyarságét éppúgy mint az amerikai diaszpórában élőkét.

A Magyarságtudomány számaint lapozva az Eckhardt Sándor, illetve Németh

László meghatározta koncepció tökéletes megvalósulása ismerhető fel, hiszen a folyóirat a magyar gazdaságtól a néprajzon át a zenetudomány, a képzőművészet, történelem, irodalom és nyelvészet és a magyarság külföldi recepciójának témakörét is felvállalta, s elmélyült, komplex megközelítésű tanulmányokat közölt a hungarológia tárgyköréből.

Ez a történeti kitekintés kettős érv a hungarológia jelentősége, fontossága mellett; egyrészt bizonyíték, hogy már a húszas évektől kezdve igény a magyarságkutatás elindítása, sőt fontos, alapvető kutatásokban megvalósított program is volt, másrészt arra, hogy milyen sok idő kellett a magyar filológiának, hungarológiának, hogy a többi hasonló tudomány (germanisztika, anglisztika, szlavisztika, hispanisztika stb.) példájára felzárkózzék a nemzetközi tudományok sorába. Siettetten ezt a folyamatot a nemzeti tudományok előtérbe kerülése szerte a világon. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság nemzetközi szervezet lévén hármas megközelítésnek termékeny együttélését, együttműködését valószínűsíthetjük meg: nevezetesen a hungarológia a magyarok számára továbbra is a nemzeti tudományok – vagyis a magyar irodalom, magyar nyelvészet és néprajz összességét jelenti, amelynek művelése, elmélyült kutatása, a modern tudományosság eszközeinek ismeretével és felhasználásával elemi nemzeti érdekünk, önismeretünk egyik legfontosabb lehetősége. A magyar nemzetiség és a diaszpórában élő magyarság számára az anyanyelv és az anyanyelvi kultúra megőrzését, a hagyományok továbbadását jelenti. Végképp mást jelent a hungarológia a nem magyarok számára. A belülről szemlélő, vizsgáló magatartást, módszert egészíti ki azoknak a nem magyar tudósoknak és kutatóknak munkássága, akik a hungarológiához objektívebben, egy másik kultúra nevelteként közelítenek, új szempontokat adván önmagunk hitelesebb, igazabb vizsgálatához is.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, a tudományok nemzetközi képviselője, magáénak vallja mindhárom megközelítést, s talán legfontosabb szerepe abban rejlik, hogy egyetlen társaságon, tudományos közösségen belül segítheti elő találkozási pontok létrejöttét e szempontrendszer között.

Hogy milyen nagy jelentőségű ez a társaság, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1977-ben mintegy száz alapító taggal indult, s négy év után közel nyolcszáz tagot számlál. A tagságnak alig kevesebb mint a fele nem magyarországi hungarológus.

A Társaságot 1979-ben a *Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes*, a modern nyelvek és irodalmak nemzetközi csúcsszerve huszadik tag-egyesületként regisztrálta, így a magyar filológia a FILLM-en keresztül kapcsolódik a nemzetközi tudományos szervezetek rendszerébe.

A Társaság tudományos munkájának eredményét a kiadványok egyre növekvő száma is mutatja. Az alakuló közgyűlés többek között egy magyar nyelvű tájékoztató folyóirat megindítását is elhatározta, amelynek ebben az évben már harmadik évfolyama jelenik meg. A *Hungarológiai Értesítő* egyedülálló vállalkozás a tudományok történetében: egy év magyar irodalom-, nyelv- és néprajztudományi bibliográfiáját közli, e tudományágak tárgyában Magyarországon és külföldön megjelentetett könyveiről a teljesség igényével ad ismertetést, továbbá tájékoztat a hungarológia műhelyeiben folyó munkákról, a magyarságtudományi tárgyú konferenciákról, tudományos rendezvényekről és egyéb eseményekről. A folyóirat fő feladata, hogy megteremtse az összeköttetést a hazai és a külföldi hungarológusok, hungarológiai műhelyek között, biztosítsa a magyarságtudomány szakembereinek állandó tudományos eszmecseréjét, gyorsan és megbízhatóan tájékoztassa a kutatókat tudományterületük legújabb eredményeiről.

A Társaság másik folyóirata, a *Hungarian Studies* a megjelenés küszöbén áll. Az elsősorban angol nyelvű, hosszabb tanulmányokat közlő szakfolyóirat évente két számban tíz-tíz ív terjedelemben jelenik meg 1983 januárjától. Ez az idegen nyelvű folyóirat publikációs lehetőséget akar biztosítani tudományunk külföldön élő művelőinek, akik írásait eddig csak más tudományágak szakfolyóirataiban teheték közzé, s egyben olyan nemzetközi színvonalú jelenlétet kíván teremteni a hungarológiának, amely a magyar nyelven nem tudók számára is vonzó, hozzáférhető lehet.

Hasznos tájékoztató a magyar nyelv és irodalom felsőoktatási intézményeit felsoroló füzet, amelyből megtudhatjuk, hogy a világon hetvennyolc tanszéken folyik magyar nyelv és irodalom oktatás.

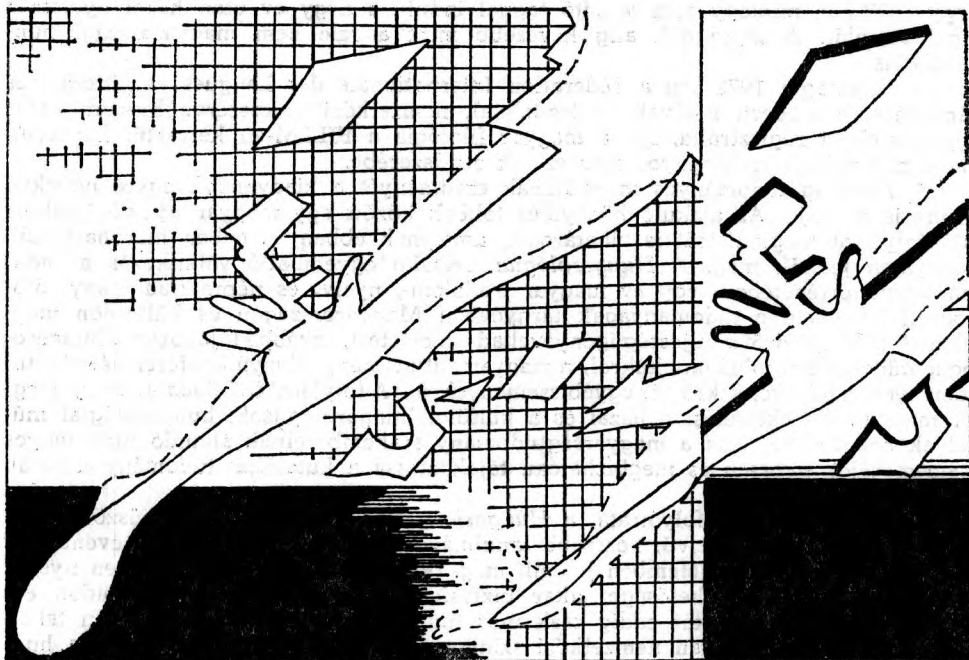
Szólni kell még a készülő hungarológiai alapkönyvtári bibliográfiáról, amelynek körülbelül háromezer tétele tudományterületünk ideális könyvtármodelljét mutatja be, segítséget nyújtva ezzel külföldi új könyvtárak létesítéséhez vagy meglévő könyvtárak magyar tárgyú könyvanyagának kiegészítéséhez.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság legnagyobb vállalkozása az 1981 augusztusában megrendezett első hungarológiai kongresszus, amely a magyarságtudományt művelők első nemzetközi seregszemléje volt. Újabb nagy előrelépést jelent ez a tudomány és a Társaság fejlődésében. A kongresszusnak csaknem háromszázötven résztvevője volt, akiknek egyharmada külföldről érkezett.

A Magyarországon kívüli hungarológiai oktatás fontossága érdekében e kérdéskör lett a kongresszus egyik témája, amelyben a három főelőadást negyven referátum követte, így szinte a világ minden olyan országában szerzett tapasztalatokról, gondokról hallhattunk, ahol magyar oktatás folyik.

A kongresszus interdiszciplináris témája A magyar vers volt, amelyre éppen azért esett a választás, mert egyaránt alkalmas irodalomtörténeti, nyelvészeti és néprajzi szempontú vizsgálódás tárgyául is. Ebben a témakörben a hét főelőadáson kívül nyolcvan kisebb előadás hangzott el. A plenáris és szekció ülések mellett két kerekasztal-értekezlet megrendezésére került sor a készülő hungarológiai kézikönyvről és a külföldi enciklopédiák, lexikonok magyar vonatkozású címszavairól.

A kongresszus nemcsak azért nagy jelentőségű, mert a hungarológia művelőinek első nagyszabású összejövelete volt, hanem azért is, mert a tudományos élet elevensége, a személyes találkozások, a megfelelő közeg, és háttér létrehozása elengedhetetlen mindazok számára, akik a magyarságtudomány művelését választották hivatásul.

Két bekezdés Comeniusból

*Hite van a földművesnek a magban:
hiszi, hogy jó erővel terméssé érhet.
Hite van a kőművesnek a házban:
hogy fel tudja építeni olyanra – alkalmas
lészen a ház a hajléktalannak.
Csak a toportyán féregnek nincs hite.*

*Nem bizonyos, hogy a mag beérik.
Nem bizonyos, hogy a faragott kőnek
s fának leszen jó találkozása,
mely megbír árvizet s minden vihart –
csak a farkas gonoszsága bizonyos.
Hanem tenéked mégis
legyen hited minden igaz utadban,
mint a várandós anyának
ő magzatában van erős hite.*

Emlék az ötvenes évekből

*Miért most gondolok rá, nem tudom:
M. J., akit kezdetben vetélytársként
gyűöltem, aztán szinte apámként
szerettem, ez a hallatlan színérezékű,
haláláig következetes művész, aki
ekkoriban kendőket festett – erre
szorította a szükség és a dac – egy este
meglehetősen kaptos állapotban,
velem együtt hazafelé tartott.
A kapuban J. égnek emelte mutatóját és
nyomatékkal, ahogy ilyen állapotban szokás,
többször elismételte: „De mégis
VAN abszolút igazság! Mégis
VAN abszolút igazság!” És ehhez
– fölöttünk a csillagos ég, őbenne meghatározhatatlan
mennyeiségű vörösbor – talán nem is kell
további kommentár.*

Egy csokor Baranya

Weöres Sándornak szeretettel

Ag Csarnóta Garé
Maráza Ata Szemely
Ellend Keszü Pereked
Jágónak Oroszló Bogád
Kölked Pócsa Kőkény
Kisvaszar Gödre Feked

THINSZ GÉZA

Ámde él a beteg

Amikor belémköltözött tétlenségem tanácsadója, Oblomov, fogalmam sem volt arról, hogy kebelbarátját, az energikus Stolzot is magával hozza, lakótársként. Hol az egyik lett a Számonkérő Szék elnöke, hol a másik. Továbbra is vírusként tenyésznek bennem – az orvostudomány tehetetlen – ambivalenciámat kóros daganattá növesztik, bármit teszek (vagy nem teszek): rossz. A kés tanácsalanná vált a sebészprofesszor kezében. Az operáció nem sikerült, ámde él a beteg – – –

Álmokon innen, álmokon túl

Behúnyt szemmel méregetem magamat, mondhatnám józanul: a táj (benső tükörkomplexum? ráma nélküli, ember alakú festmény?) mozgástana felderíthetetlen. Feléd tágulok, befelé. Két álom között, vízszintes műkritikusként megpróbálom szóvá tenni a látottakat: az eredmény csapnivaló. Ebben a gazdaságban minden magyarázat hamis. Kalandozom. Szemhéjam alatt újabb meglepetés leselkedik.

Rostjaimban is

Nélküled élnem életveszélyes, meghalnom nem érdemes, mert még újra születek. Nélküled. Mondj már egy jobb megoldást! Válnék takaróddá, hogy beborítsalak. Utána dobjanak akár a szemétre. Rostjaimban is megőrzöm tested körvonalát.

„AZ EMBER SZÜNTELENÜL HELYZETBEN VAN...”

Pozsonyi beszélgetés Grendel Lajossal

Volt egyszer egy kisváros. Lakói – mint annyi más hasonlóé – századokon keresztül szövögették álmaikat az életről. Hajdanvolt városatyák és szűzlányok, ügyvédek, szatócsok, kerítőnők, órásmesterek, családanyák, sírásók, gigerlik és szépasszonyok éltek zajos, vagy sivár, dús vagy poros életüket. Mindegy volt, mit hozott éppen a történelem: törököt, kurucot, labancot, tűzvészt, ostoba törvényeket – szinte öröktől fogva a pillanatnyi helyzettel való együttélésre rendezkedtek be. Megalkuvással, kényelmük előbbrevalóságának hódolva. Közben dolgoztak, félreléptek, áskálódtak, neveltek, hajbakaptak, szültek, temettek – hagyták folydogálni az életet.

Volt egyszer egy író. Mint annyi más, vette a tollát, megírta azt a hallgatóságos és tulajdonképpen érvénytelen paktumot, ami a városka és a történelem között létrejött: egymásról nem vesznek tudomást. A szerződés felbomlott, hiába akarta az élet látszatokkal higitani a történelmet. Hiszen az élet maga a történelem, az együgyű látszatok pedig akár a szappanbuborékok. A szívárványos alibigömböcskék szétpukkannak, amerre a történelem elzúdul. Ezt írta meg az író.

Grendel Lajos: csehszlovákiai magyar író. Harminchárom éves, büntetlen előéletű, két gyermek apja, kiadói lektor. Művei: *Hűtlenség* (novelláskötet, 1979), *Éles lövészet* (regény, 1981). A második regény még kézirat.

Pozsony, Mihálykapu utca kilenc, lépcsőház az udvar végén, harmadik emelet jobbra, a folyosón az utolsó szoba. A Madách Könyvkiadó eredeti szerkesztősége kicsit sötét, sohasem süt be a nap. Ötünknek második otthona. Grendel íróasztala az ablaknál, szemben az enyémmel.

A csehszlovákiai magyar kultúráról beszélve szeretünk megmártózni a hagyományokban. Lehet, hogy ez hiba és önámítás. Mégis, vállalva önnön vádamat, én is így kezdem a kérdezősködést. Ötven évvel ezelőtt, 1931-ben Fábry Zoltán körkérdest intézett a kortárs csehszlovákiai és magyar írókhoz. Az egyik kérdés így hangzott: „Milyen orientálódás az egyedüli, mely megújíthatná, s így egy missziós célt adhatna az utódállamokbeli magyarság kultúrájának?” Mennyire lehet aktuális ez a kérdés ma, beleszámítva az idő változásait?

Bizonyára egyetért velem abban, hogy missziós célt csak olyan kultúra tűzhet maga elé, amelynek eléggé egyetemes a jelrendszere ahhoz, hogy másutt is értsék. Vagyis, hogy ami nekem szlovákiai magyarként sorsélményem, az sorsélményként fájjon, teszem azt, egy bolgárnak vagy belgának is. Igen ám, de a nemzetiségi – tehát kisebbségi – létmód, gyakran anélkül, hogy tudatosítanánk, kialakít valamiféle preventív, bénító gátlásmechanizmust. Egy sereg önvédelmi reflexet tenyészt ki az emberben, amelyek rövid távon látszatra a megmaradás garanciáit kínálják, végső soron azonban – s ez az, ami a megmaradás görcsös stratégiáját belülről kezdi ki – a gettószellemet, a bezártságot erősítik. Ahelyett, hogy a megmaradás szempontját a többi, egyetemesebb szempont *mellé* rendelné, az egyetemesebb szempontokat *alárendeli* a megmaradásnak. Csakhogy ez zsákutca, mert súlyos értékzavarokhoz vezethet. Egy példa: azon az alapon, hogy mind a két mű magyarul íródott,

összemossa a különbségeket, mondjuk, egy dilettáns vers és egy jó vers között. Ha egy nemzetiség szellemi élete mellőzi az egyetemesebb szempontok kontrollját, a közösségnek, amelyet képvisel, nem alakulhat ki értéktudata. S hogyan maradhat meg egy közösség, amelynek csökevényes az értéktudata?... Ezért úgy kellene megőriznünk értékeinket és hagyományainkat, hogy közben túl is tudjunk lépni azon, ami elavult belőlük vagy talminak bizonyult. Tehát ma nem programokra, hanem a mainál sokkal nagyobb önismeretre van szükségünk.

Megfelelő önismeret, szigorú értékrend híján valóban fennáll a provincializmus veszélye. A csehszlovákiai magyar irodalomban nemcsak veszélyt jelentett, sajátos már gyakorlatot, tehát hagyományt is. Mi a helyzet ma ezen a téren?

A provincializmus elsősorban a befelé fordulás következménye, s mögötte általában hibás vagy csökevényes önismeret van. Ahelyett, hogy építkezne a sajátosból, abszolutizálja azt. Felnagyítja, ami efemer, s megpróbálja kijátszani az egyetemessel szemben. A provinciális szemléletű költő vagy író előszeretettel hivatkozik a hagyományokra. De nem azért, hogy meghaladva megőrizze, s nem is azért, hogy ami érték a hagyományban, azt a világképebe emelve saját képre formálja – hanem pusztán önigazolásból. Tartok tőle, hogy a nemzetiségi irodalmakban provincializmus mindig is lesz. A kritikának s a szellemi élet irányítóinak volna a dolga, hogy hatását közömbösítse. De mi van akkor, ha az irodalmi élet mélyen kritikaellenes, mint a szlovákiai magyar? A kritikus félni kezd, ezért a klikkekbe tömörülő dilettánsokat nem bántja, csupán azokat a szegény párákat, akik mögött feltehetőleg nem áll befolyásos „pártfogó”. A sárkány egyik fejét levágja, a másikat viszont megsimogatja. Hallgatással üt klasszikussá gyenge verselőket, például.

A provincializmus hatását csökkentheti a cseh, illetve a szlovák kultúrához tűződő viszony megteremtésére irányuló szándék. Hiszen olyan közegben élünk, amelyben természetesnek kellene lennie a kultúrák kölcsönhatásának. Melyek tulajdonképpen a lehetőségek és mi a valóság?

Azt hiszem, nem használjuk ki eléggé a lehetőségeket. Az igaz, hogy a Madách Könyvkiadó lefordította a kortárs szlovák és cseh irodalom javát, gyakran még közepes műveket is. Mindez nagyon fontos. Ám úgy gondolom, hogy ez a kapcsolat sokkal szervesebb is lehetne, és persze kölcsönös. Minden biztató kezdeményezés ellenére még mindig elég kevés szlovákiai magyar mű jut el a szlovák és a cseh olvasóhoz. Aztán az intézményes kapcsolatokon túl meg kellene keresni azokat az információs csatornákat is, amelyeken keresztül a szlovákiai magyar kultúra minden valódi értéke bekerülhetne a szlovák és cseh irodalmi köztudatba. Hogy ettől majdnem olyan messze vagyunk, mint húsz évvel ezelőtt, abban persze a mi nemzedékünk is vétkes. Tőzsér Árpádék vagy Dobos Lászlóék ki tudtak építeni ilyen kapcsolatokat. Másfelől az is igaz, hogy a szlovák vagy cseh irodalmi közvélemény figyelmét csak jó művekkel kelthetjük fel. Nincs róla tudomásom, hogy szlovákiai magyar szerző verse vagy regénye a legkisebb mértékben is befolyásolta volna a szlovák irodalom fejlődését. Igaz, a magyar irodalomét sem. Ami nem zárja ki, hogy a jövőben ez ne történhessék meg.

Ez a kölcsönhatás tehát még körülményes. De mi a helyzet a világirodalom más tájaival? Persze a kérdésnek csak egyéni vonatkozása lehet, mindenesetre kíváncsi vagyok, ön hová nyújtogatja gyökereit?

Hogy az ember kikhez vonzódik, elsősorban alkat és vérmérséklet dolga, s így különösebben nagy jelentősége mások számára nincs. Mint mindenkinek, természetesen nekem is vannak kedvenc íróim, klasszikusok és modernnek egyformán. Ráadásul mindenevő vagyok. Robbe-Grillet sokak számára fárasztó prózáját ugyanolyan kedvvel olvasom, mint mondjuk Faulknerét, Bulgakovét, Cortázarét vagy másokét. Azt hiszem, az a fontos, hogy a valóságnak az unalomig ismerős, bizalmasan közeli helyzeteit az író olyan nézőpontból láttassa, ahonnan az egyszeriben ismeretlennek, felfedezésre méltónak tűnik fel. Vagyis, hogy a mindnyájunk által így-

amúgy ismert dolgokat egy új dimenzióval tágítsa ki, a szubjektivitásével. Még abban az esetben is, amikor az író éppen a dolgok magánvalóságát hangsúlyozza. Hiszen ez is egy szemlélet. Szerintem az a jó, ha az író minél többfelé ereszti a „gyökereit”, ettől nem lesz rosszabb magyar, se világpolgár. Nekünk, nemzetiségi sorsba vetett értelmiségieknek még fontosabb, hogy sorsunkat nagyobb összefüggésekben lássuk, mivel a bezárkózás kísértése is erősebb.

Őn angol–magyar szakot végzett a pozsonyi Komenský Egyetemen, melynek magyar tanszéke bizonyos mértékben befolyásolja szellemi életünket. Mit kapott tőle személyesen ön, s mi az, amit várna?

Sajnos, csak kis mértékben befolyásolja. Mindenesetre én nagyon sokat köszönhetek a tanszéknek. Zeman László kitűnő stilisztika-szemináriumainak például, vagy Turczel Lajos irodalomtörténeti előadásainak. Tőlük tanultuk meg, hogy az irodalom nem a valóság szimpla másolása, noha a mi kisebbségi irodalmi világunkban sokan akkor is, azóta is a másolást várják el tőlünk. És nyitottságot kaptunk. Hogy érteni tudjuk, és meg tudjuk becsülni azt is, ami az ízlésnormáinktól esetleg nagyon távol esik... Jó volna, ha szempontjaik nagyobb nyilvánosságot találnának közéletünkben.

Vagyis, ha többet publikálnának, lapokban, vagy mondjuk a Madách Könyvkiadónál. Ahol ön is dolgozik, az eredeti alkotások egyik szerkesztőjeként. Mennyire irodalmi műhely a Madách?

Semennyire. De nem is nagyon lehet műhely. Könyveket adunk ki, vagy hogy az irodalom szellemétől és szentségétől még idegenebbül fejezzem ki magam: *termelőnk*. Ennél sokkal nagyobb baj, hogy a lapok körül is csak időlegesen alakul ki igazi szellemi műhely. Irodalmi utánpótlásunk gyérülésének ez is egyik oka.

Ezek szerint az újonnan fellépő generációval alig törődnek? Az Új Szóban egy vihart kavart jegyzetében ön már szóvá tette irodalmi életünk rendellenességeit, vérkeringési zavarait. A magyarországi olvasó is értesülhetett erről a Kritika 1981. júliusi számából. Mit mutat ez a diagnózis és milyennek képzi el egy ideális nemzetiségi szellemi élet működését?

Először is szellemi életünk még mindig túlságosan irodalomközpontú. De nem is lehet másmilyen. Hiányzik hozzá egy sor intézmény. Kultúra létezhet intézmények nélkül vagy intézményeken kívül, kulturális élet azonban nem. A CSEMADOK fontos missziót tölt be kulturális rendezvényeink szervezésében és irányításában, de attól távol vagyunk, hogy műhelye lehessen valamilyen nemzetiségi tudományos életnek. Műkedvelői feltételek mellett pedig senki sem várhatja, hogy tudományos élet virágozzék. Közben egy csomó energia megy füstbe. Mert egyébként vannak történéseink, néprajzaink, szociológusaink, régészeink stb., van szép számú műszaki értelmiségünk. A kérdésre tehát, hogy milyennek képelem el egy nemzetiségi szellemi élet ideális működését, nem tudok felelni. Ahhoz előbb szlovákiai magyar szellemi élet kellene. A szlovákiai magyar kulturális élet szervezeti keretei elöregedtek, s egyre kevésbé elégítik ki azoknak a fiataloknak az igényeit, akik most kerültek ki az egyetemekről és főiskolákról, s keresik a hivatásukhoz méltó feladatokat, mégpedig szlovákiai magyarként.

Visszatérve az irodalmi élethez, nemcsak nálunk probléma, – viszont itt élesebben, bántóbban jelentkezik – az értő, a rendszeres, megalapozott kritika hiánya. Felkészültség volna, még sincs irányítás, útmutatás, senki sem mer rostálni: ez a bűz, az a pelyva. Mi a teendő?

Nem szeretném a kritika fontosságát túlbecsülni, de lebecsülni sem. A kritika mindig egy nemzet irodalmának az öntudata, s egyben az irodalom önkontrollja is. Arra való, hogy megállapítsa az értéket, és kisöpörje a szemetet az irodalomból. Hogy miért beszélék ilyen magától értetődő dolgokról? Mert, ha megnézzük, hogy a kritikák zöme milyen nálunk, a dolog egyáltalán nem lesz magától értetődő. Mert

mit is várna el az „értő” olvasó az „értő” kritikustól? Először is azt, hogy le tudja írni a művet, amelyről beszél. Ezen a leírás on a mű olyan funkcionális elemzését értem, amely elvezeti a kritikust a vizsgált műben megjelenő értékek rendszeréhez, s ezen keresztül az író világképéhez. Egy sor félrehallást és félreértelmezést megtakaríthatna így a kritikus. Az irodalmi mű megközelítésének ez a módszere volna nálunk is kívánatos. Pár éve úgy látszott, hogy meg is honosodik. Egy-egy Tőzsér-, Koncsol-, Zalabai- vagy Balla-kritika eseményszámba ment. Egyfajta tisztulási folyamat kezdődött, amely azóta elakadt, s kritikusként az említettek sorra elhallgattak. Hogy aztán kritikusaink egy másik csoportja képtelen felnőni a feladatához, annak a hézagos elméleti és irodalomtörténeti felkészültségen kívül van egy másik alapvető oka is. Említettem már, hogy a nemzetiségi lét szinte minden sajátos tartalma szépirodalmi alkotásokon keresztül kénytelen manifesztálódni, mert azok a társadalomtudományi diszciplínák, amelyek a nemzetiségi létezőmódot lebonthatnák különböző rész-aspektusaira, egyelőre fejletlenek vagy egyáltalán nem működnek. Márpedig, ha az irodalom kénytelen olyan feladatokat is vállalni, amelyek kívülesnek a kompetenciáján, akkor fennáll a veszélye, hogy nem irodalmi mű születik, hanem valami más. Regénynek vagy versnek álcázott ismeretterjesztés, történelemóra, szociográfia, rosszabb esetben moralizáló tanmese. Az olyan kritika pedig, amely lemond a funkcionális elemzésről, s megáll a témánál, akaratlanul is a provincializmus hadállásait erősíti. Így jutunk el aztán a „haladó dilettantizmus”-hoz és más képtelenségekhez...

Ezeket a képtelenségeket még fokozza az úgynevezett nemzedéki kérdés. Ami egyébként egyetemesen is sürölódási pont. A csehszlovákiai magyar irodalomban ez hogyan jelentkezik?

Kissé leegyszerűsítve a dolgot, így mondanám: az irodalomban minden nemzedéki probléma abból származik, hogy a tegnap még érvényes szemléleti normák mára elvesztik érvényességüket, s ezzel együtt bizonyos kifejezési formák elkopnak, vagyis önmaguk sémáján kívül nem jelentenek többé semmit. Ez történt nálunk is. Vegyük, mondjuk, csak a nyelvhez való viszonyt. A mi irodalmunkban is két egymástól jól megkülönböztethető nyelv szemlélet él társbérletben. Az egyik pusztán eszköznek, sémának tekinti a nyelvet, afféle közvetítő csatornának, a másik viszont olyan jelrendszernek, amelyben benne van a teljes valóság. Nem lemásolni akarja tehát a valóságot, hanem – irodalmi művekről lévén szó – újrat teremteni a nyelvből. Arra gondolok, hogy az irodalomban nyelv nélkül és a nyelven kívül nincs semmilyen valóság. Hangsúlyozom, az irodalomban! Bár ez csak részben nemzedéki kérdés nálunk. Igaz ugyan, hogy a nyelvkritikus szemlélet a mi nemzedékünk vers- és prózatermésével jelenkezett pregnánsan a szlovákiai magyar irodalomban, de például Tőzsér Árpád lírájában tettenérhető volt már tíz-tizenkét évvel ezelőtt is. Ez a nyelvkritikus attitűd pedig a legradikálisabban a nálunk ugyancsak idősebb Cselényi László szövegeiben szólal meg. Ugyanakkor – s erre már Görömbei András is rámutatott egyik tanulmányában – nemzedéktársaink közül többen is a magyar irodalomból már jól ismert, s benne régebben honos világképek jegyében alkotnak, s közhértebb kifejezési formákban szólnak meg. Az igazi elválasztó vonalak tehát nálunk sem nemzedékek között húzódnak, s ami kívülről esetleg nemzedéki kérdésnek látszik, az sokszor inkább státuszkérdés vagy valami más.

Nem ez az oka tehát annak sem, hogy a ma kb. harminc-harmincöt évesek nemzedéke – korábban élénkítő színtoltja és mozgatóereje irodalmi életünknek – mostanában valahogy szórványosabban kap hangot, némelyikükről pedig szinte egyáltalán nem hallani. Nos, mi akkor az igazi ok?

Azért ez nincs teljesen így. Könyveinkkel jelen vagyunk az irodalomban. Hogy csak két, számunkra kiemelkedő kötetet nevezek meg a közelmúltból: Varga Imre verseinek gyűjteményét, a Boszorkányszombatot és Fülöp Antal novellás kötetét, a Kedvező pillanatot. Az viszont igaz, hogy az irodalmi sajtóból egy kissé visszavonultunk, s az is, hogy mint nemzedék szétszóródtunk. Ennek számos oka van. Többek

között az is, hogy a pozsonyi Hét című hetilap költészet-vitája után szálka lettünk azok szemében, akiket megbíráltunk. Egy-két keményebben megfogalmazott kritikai írás nyomán néhányunk körül olyan légkört teremtettek, amelyben lehetetlen zavar-talanul dolgozni. Nem a kulturális politika, hanem egypár sértődött szlovákiai magyar tollforgató. S az olyan belterjes közegben, amilyen a szlovákiai magyar irodalom is, nem nehéz a partvonalon túlra tessékelni a „kellemetlenkedőket”. Szóval, hallani rólunk, csak éppen nem úgy, ahogy normális volna.

Az ön első kötete, a Hűtlenek 1979-ben jelent meg, novellákat tartalmaz. Írói világa főként kamaszkorának, ifjúságának emlékéből épül fel. Hogyan jellemezné ezt a világot?

Olyan világnak nevezném, amelyben minden jelenség többarcú, minden cselekedet ambivalens, s minden érték kétértelmű. Én is föltaláltam a spanyolviaszt, én is ráébredtem, amire előttem sokan, hogy tudniillik semmiről sem állítható, hogy öröktől fogva ilyen vagy olyan, erkölcsös vagy erkölcstelen, jó vagy rossz, fenséges vagy nevetséges. Mindent a helyzet dönt el. S az ember szüntelenül helyzetben van, egyik helyzetből egy másikba lép át. Ami tegnap igaznak látszott, arról mára kiderülhet, hogy hazugság volt. Azt a prózát szeretem, amely nem a valóság kizárólagos, egyszempontú értelmezésével traktálja az olvasót, hanem inkább javaslatokat vagy „ajánlásokat” tesz a jelenségek értelmezésére. Vagyis számol az olvasó magánemberi és történelmi tapasztalataival, s ezeket próbálja meg mozgósítani. Vannak-e mégis fogódzók, amelyek megóvhatják a méltóságunkat, a becsületünket? Nincsenek „örök” kategóriák, miközben az ember mégis arra vágyik, hogy abszolút, kikezdehetetlen, „örök” igazságokba kapaszkodjék. Mit tehet az ember, ha nem verte meg a sors vakhittel, de nem áldotta meg cinizmussal sem? Hogyan kerülheti el a szkeptikus ember a cinizmust? És így tovább. Egyetlen kérdés foglalkoztatott, s foglalkoztat ma is igazán: az öntörvényű, szabad cselekvés esélyei. Mégpedig itt és most, szlovákiai magyar emberként.

Regényének főszereplője valójában a történelem. De nem a miénk, hanem az apáinké, a nagyapáinké. Mit jelent ez a történelem az ön számára? És hogy állunk mi, harmincévesek, a mi saját történelmünkkel?

Igaza van, az Éleslövészet valóban apáink és nagyapáink történelmét elemzi, sőt talán még valami mást is: az ő egész történelem- és létszemléletüket. De úgy, ahogy az a mából látszik, egy fiatal értelmiségi nézőpontjából, aki ennek a történelemnek már nem volt szenvedő alanya, észjárásában, viselkedésében azonban tovább él, ami történt. Aztán, ez is a tárgyhoz tartozik, s remélem, hogy benne van a kisregényben, tapasztalataim szerint a szlovákiai magyar értelmiségi irtózik a cselekvéstől, talán mert mindig ráfizetett. Mi örökké alibiket keresünk, sokszor el nem követett „bűnökre” is. Érdeemes megvizsgálni ennek a szorongásos magatartásnak a történelmi hátterét, s annak is, hogy mennyire csak védekező reflexeink vannak. És valami közösségi paranoia, hogy még a legintimebb pillanatainkban is mennyire „ébere” vagyunk. Nos, azt hiszem, ennek a paranoiának is vannak bőven történelmi „hagyományai” nálunk. A 45 utáni néhány év például. Még bennem is, pedig én már azután születtem. Jogi-politikai értelemben azóta régen érvénytelenítették, ami azokban az években történt. De, hogy ez milyen léleknyomorító és jellemet torzító sokk volt... Teljesen még mindig nem térünk magunkhoz belőle. S egyébként is: az értelmiségi előbb háromszor meggondolja, mielőtt nem cselekszik... Ezt a múltat lehet vállalni, s épp úgy lehet látványosan megtagadni is. Éppen csak kitérni előle nem lehet. Mert benne van a reflexeinkben, a tudatalattinkban... Hogy mit jelent ez a történelem a számomra? Terhet. De az, hogy magyar vagyok, méghozzá nemzetiségi magyar, azt is jelenti, hogy vállalom, illetve mind a hatszázezren vállaljuk a múltat – kritikusan szembenézve vele –, vagyis vállalunk egy folytonosságot szellemi és jogi értelemben egyaránt. Különben már rég nem lennénk magyarok. S ebben talán egy kis optimizmus is van... Az én helyzetem még egy kicsit más is, mint a barátaimé. Abból a kisszámú, kisvárosi polgári-értelmiségi réteg-

ből származom, amely valahogy megúsza a kitelepítést, és nem cserélte föl a nemzetiségét egy másikra. De ennek is van handicapje. Hogy milyen volt az önszemelete ennek a rétegnek, arról egyik esszéjében nagyon pontos diagnózist készített Mészöly Miklós. Azt írja: „Valahogy az egész volt pudvás. Valamiféle öntudatlansággal pudvás... Amiről folyamatosan szó volt: egy rangosan érzékeny és jó képességű értelmiségi – és leendő értelmiségiek – méltatlan elfuserálódása. Holdkóros tehetetlenség... És ha nem is korszerű formában, de korrekt nemzeti érzéssel rendelkezett... Szóval, volt ennek a városnak andaxinja a sorsa és a történelme ellen. Aki nem szedte, fulladt bele a kesergésbe, tépelődésbe, borba.” Vagy elég föllapozni Kosztolányi, Krúdy, Török Gyula és mások regényeit... Azt hiszem, számunkra minden azon múlik, hogy tudjuk-e a jövőben kódok és gőzök, mítoszok és illúziók nélkül nézni sorsunkat, nem dacos, hanem magától értetődő magyarságtudattal. Hűvösen, de fiatalos és bátor szívvel. Az össznemzeti értékek és hagyományok mellé a mi saját és sajátos sorsunkból fakadó értékeket kell teremtenünk. Az illúziók nélküli történelmi- és magyarságtudat mellé pedig vissza kell perelni emberi méltóságunkat.

Úgy tűnik, a kortárs magyar irodalomból leginkább Mészöly Miklóshoz vonzódik. Mészölynél a történelem – ha nagyon leegyszerűsíténém – a hatalom és az egyén párviadala, melyben az egyén esélyei eleve reménytelenek. Úgy veszem észre, ön is ide lyukad ki, csak nem véres-komolyan, mint ő, mert önnél a történelem szorítójában a kisember minden K. O. után kótyagosan feltápáskodik és rezignáltan porolgatja a gatyáját: hát már megint? Honnan ez az irónia és mi a célja vele?

Az Éleslövészetben éppen az volt az egyik célom, hogy a paradoxonokra, a dolgok sokarcúságára hívjam fel olvasóim figyelmét. Hogy nem szabad „bedőlni” a legendáknak, mítoszoknak, vagy az első tetszetős világmagyarázatnak, amelybe belebotlunk. Az irónia a kételkedés fegyvere, a szkepszis pedig a gondolkodás motorja. Mondhatnám úgy is, hogy szkepszis nélkül nincs gondolkodó ember, csak hívő ember van. Ezért, véleményem szerint, a szkepszis, mégha közben az ember eljut a legmélyebb pesszimizmushoz is, olyan nélkülözhetetlen az élethez, mint a levegő. A másik: lehet-e arról, ami itt Közép-Európában az elmúlt fél évezredben történt, irónia nélkül beszélni? Eleink annyi abszurd katasztrófán mentek keresztül, hogy csoda, hogy kedvük volt a világra hozni bennünket. És hol a garancia rá, hogy amire már volt precedens, az nem ismétlődik meg többé? Ahhoz képest, amin apáink és nagyapáink keresztülmentek, mi vakáción vagyunk. Csak éppen azzal a nyomasztó tudattal, hogy ez a vakáció véget is érhet egyszer.

Végül megkérem, summázza: hogyan éli jelenét, miként értelmezi múltját, hogyan tervezi jövőjét a csehszlovákiai magyar tollforgató, közösségben és egyénként gondolkozva?

Úgy, hogy ír. Nem szívesen beszélek magamról, mert az ember akarata ellenére vagy nagyképűnek, vagy álszerénynek tűnik fel ilyenkor. Nekem nagyon tetszik, amit Ottlik Géza mond, arra a kérdésre válaszolva, hogy mit is akarhat egy regényíró. Most nem tudom pontosan idézni, de a válasz lényege az, hogy remélhetőleg regényt írni. S ebben tényleg benne van minden. Mert a regény a jelen és múlt, történelem és magánélet, lélekrajz és ontológia, és még sok más egyszerre és egyidejűleg. A jó regényben tényleg minden benne van, és minden a helyén van. Szóval, jó regényeket szeretnék írni.

VERSRŐL VERSRE

HAJNAL ANNA: IZZÓ NAP

A VERSRŐL LATOR LÁSZLÓVAL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

*Ablakom villog a napon,
izzik a nap az ablakon...
süti az ablakkeretet,
a festék pattog, lereped,
s kínban, meztelen ott feszül
a rég-holt fa, éled, hevül,
pórusain a gyanta-gyöngy
kitóduló arany göröngy,
arany vér izzó homlokon...
sose halunk meg, jó rokon?
Örökké élünk, mondhatom!*

*Ötven éve, hogy élt e fa
s ma még van gyantaillata...
mennydörgés, zápor hogyha szól,
feszül a fegyelem alól,
ropog, recseg, éled, figyel,
beszél az ég szeleivel,
neszekkel, morzékkal beszél,
érti a szél, viszi a szél,
az őrszem-fák várják a jelt,
a mérték régen már betelt,*

*majd egyszer elhangzik a szó,
a felindító, robbanó:
nap elsötétül, teketül,
földzápor, kavics, kő repül,
s felindulnak a gyökerek,
sárkányok hada tekereg,
szőrös, földes polipkarok,
kigyós nyüzsgése kavarog,
felül üstökök rengenek,
tölgykoronák kerengenek,
vörösbükk lombja hömpölyög,
platán habzik, forog, hörög,
fák? veszett mammutseregek!
ág-orrmány túlkül, nyekereg,
hullám háborog, hánytorog,
jaj nektek, önhiitt városok!
házak homloka! paloták!
a győztes ormotokra hág,
átforr rajtatok tengere
- - - - -
elsimul nagy lélekzete,
s elnyugvó hegy-völgy szüzi csend, - - -*

*mielőtt az ember megjelent,
 ilyen lehetett itt a táj – –
 pátrányok, ősták – ami táj,
 mind eltűnt, elmúlt, – álomlág,
 őznek, lajhárnak mohaágy,
 takar követ, roncsot, lomot,
 burjánzás fedi a romot;
 gyökér a holt ablakon át
 hegyoldalba fonja magát,
 s hol a holt kémény nyőszörög,
 majom tornászik lomb között,
 s rettegve sír egy nagy madár:
 rátűzött egy zöld szemsugár.*

DM: – Mikor írta ezt a verset Hajnal Anna? – nem tudjuk. Valószínűleg az ötvenes évek vége felé, de hiába is lapoznánk fel a korszak irodalmi folyóiratait és újságjait, elosztatni e filológiai homályt aligha sikerülne – akkoriban ugyanis nem-igen kapkodtak a lapszerkesztők a Hajnal Anna-versek után. Akkoriban a legnagyobb szigorúsággal érvényesült, méghozzá „enyhítő körülmények beszámítása nélkül”, az irodalmi és irodalompolitikai élet tőzsdéjének az a képtelenül igazságtalan ítélete Hajnal Anna költészetével kapcsolatban, amely ellen „föllebbezve”, nemzedéktársa, Vas István emlékezetes tanulmányt írt, a következőképpen jellemezve az *Izzó nap* költőjének méltatlan helyzetét: „nem ismerek még egy magyar költőt, akinek értéke és árfolyama között ekkora volna a különbség.” – De hogy ezeknek az éveknek a filológiai nyomvonalát is jelezzem: ez a vers az *Olajos korsó* című, 1961-ben megjelent kötetben látott napvilágot, ez a kötet pedig jó félévtizedes hallgatást tört meg, pontosabban; az előző, 1956-os *Esők, szelek, csillagok* után hosszú évekig nem adott – nem adhatott – ki kötetet Hajnal Anna, holott nem hallgatott el benne a költő, hanem éppenséggel talán pályája legjelentősebb versei születtek meg ezekben az esztendőkből, s kerültek az asztalfiókjába.

Mindezt azért is bocsájtottam előre, mert ezek a filológiai adatok egy fontos, és Hajnal Annal költészetének a természetét megvilágító felismeréshez segíthetnek hozzá – a hiányukkal. Ahhoz, hogy Hajnal Anna verseinek – s e tekintetben az *Izzó nap* csak egy vers a hosszú sorban – még a külső héján, még a bőrén se hagyott nyomot a naptár; titkait, ha vannak, nem magyarázhatjuk a keletkezéstörténet hét-köznapijainak az eseményeiből, nem magyarázhatjuk Hajnal Anna személyes, sőt: költői helyzetéből sem, amit a világban elfoglalt. Olyan vers ez, amely csak egyik, s nem is a legfontosabb gyökerével kapaszkodik meg a történeti időben; tápláló, életető, ihletét közvetítő főgyökere máshová, más tartományokba nyúlik vissza, nem az életrajz, nem a történelem rétegeibe. Az igazi kérdés tehát nyilván az, hogy honnan, milyen időkből és mélyrétegekből jön ez a líra, s hogy nem éppen ez az oka annak, hogy érték és árfolyam ollója ennyire képtelenül szétnyílt Hajnal Anna költészetének a fogadtatása során?

LL: – Nem hinném, hogy mindig meggyőzően meg lehet magyarázni, kit miért fogad így vagy úgy az irodalmi vagy az olvasói közvélemény. Hajnal Anna esetében talán arra, vagy arra is gondolhatunk, mit említettél: versei nemigen köthetők életrajzi mozzanatokhoz. Hiányoznak költészetéből azok a „háromszögelési pontok”, amelyekből egy líra tájait jól be lehet mérni. De ha szűkebb körben is, azért voltak, vannak költészetének hívei: Babits Mihály, Radnóti Miklós, József Attila és az elők közül is sok mindenkit felsorolhatnánk.

DM: – Haláláig a költők költője volt...

LL: – Kortárs elődeié, nemzedéktársaie, meg az utánajövőké is: emlékszem, hogy a mi korosztályunkból is mondjak valakit, hogy például Kormos István mennyire szerette Hajnal Anna verseit. De akárhogy is, mindig kevesen olvasták, és ke-

vesen olvassák ma is. Hogy tovább találgassunk: talán azért is, mert versei nem mindig közérthetőek. Nem azért, mert homályosak, hanem mert egy olyan világról beszélnek, amelybe nem mindenki bejáratos.

DM: – Amit mondasz, azt nagyszerűen példázza az *Izzó nap* is. Nem ad hozzá kulcsot a költő életéhez, de annak a világnak a köznapi története se, amelyben Hajnal Anna – a költő és az állampolgár – végigélte az életét. Ez a vers ugyanis egyetlen hatalmas vízió a természetnek a civilizáció elleni győzelmes forradalmáról. A természet, amelyet a város és a civilizáció egyrészt kiszorított önmagából, másrészt leigázott, s beépített önmagába, mint „holt ablakot”, egy hirtelen kirobbanó forradalomban mindent visszavesz ettől a civilizációtól, és a természet leigázott fiait – a használati cikkek: ajtóvá, ablakkeretvé, parkettává átalakított, s a mi civilizált tekintetünkben holtnak tűnő anyagot – felszabadítja, kiszabadítja a zsarnok civilizáció rabságából. Olyan vízió ez, amelyre ugyan bármely kor inspirálhatja, elvileg, a költőt, de egyetlen történelmi szituációnak sem tükörképe.

LL: – Hajnal Anna költészetének egyik alapmotívuma ez. Igazi közege nem a „léttelen és légtelen, tűztelen és víztelen, vértelen semmi”, hanem a képzeletét kifogyhatatlan csodáival megindító, az érzékekkel felfogható, romlatlan anyagi, természetű világ. S ha egy időre „száműzte is magát” abból az annyira neki teremtet „ligetből”, „amely a föld s minden határa”, a *Visszatogadtál* című, 1959-ben írott versében már elragadtatottan és megindultan adja hírül, hogy visszatért elhagyott paradicsomába. Hajnal Annának a világgal való kapcsolata mindig is közvetlen, ösztönösen érzéki volt. Zárójelben hadd emlékeztessék rá, hogy az a fiatal költő, aki olyan súlytalanul szárnyaló himnuszokban énekelte a szerelem és a mindenség áramiba fűdő lélek elragadtatását, nőköltőink közt elsőként mert beszélni a testi szerelemről. Radnóti szavával „magas mámorát” mindig az érzékiség láza hevíti. S később is, mindig, hogy úgy mondjam, a bőrével, az idegeivel, a sejtjeivel fogta fel a világ forró üzeneteit.

DM: – Ha már Radnóti idézed; azt is ő írta róla (már 1938-ban!), hogy „minden pillanatában a mindenséggel közlekedik, érzékszervei ennek változásaira rezdülnek”, s hogy költői világában „mitoszok születnek”, amit éppen ezzel a verssel kapcsolatban azért érdemes megemlítenünk, mert az *Izzó nap* víziójában is egy mítosz születésének lehetünk a tanúi, amely ugyanakkor a „kozmosz látomás” és apró realitások összhangját is jól mutatja. Szorongást árasztó hitellel. A modern líra gyakorlatától általában nem idegen a mítosz, nem idegen a mítoszteremtés szándéka sem, Hajnal Anna szemléletét, költői intencióját, verseit a szélesebb olvasóközönség körében mégis idegenkedés, értetlenség fogadta. Ugyan miért? Azért vajon, mert ez az intenció, ez az ihlet valóban a mítoszban, tehát a történelmi időn kívül élt? Vagy az a naivitás váltotta ki, amellyel hinni tudott látomásai valóságában? Én ugyanis, olvasva a verset, állandóan ott érzem benne azt a meggyőződést, hogy Hajnal Anna hitte: a természetnek ez a mindent elsöprő, vad rohama igenis bekövetkezhet. Számára ez nem elméleti lehetőség volt, szép költői metaforákra alkalmas adó empátia; ő inkább annak az evidenciájával élt, hogy ez az emberi civilizáció, amelyről a megszokás következtében hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy csakugyan legyőzte a természetet, mennyire tojásbélyeg-törékenységgel, s hogy az élet végtelenségéhez képest történelmi léptékkel mérve a pillanatnak is csak milliommodrészéig tart valójában örökkévalósága.

LL: – Nagyon igazad van: a naiv szemlélet, az ártatlan gyanútlanosság Hajnal Anna egész költészetére jellemző, a tartalomban és a megformálásban egyaránt. Sértetlenül megmaradt benne a világra való rácsodálkozásnak, a közvetlen, mondhatni, tapintással való érzékelésnek az a gyermeki gyönyörűsége és az a homályos gyermeki szorongás is, amely a felnőttekben általában a tudat rejtettebb régióiba húzódik. És erről elfogulatlanul tudott beszélni felnőttként, de még öreg korában is. Sőt, öreg korában egyre inkább. Azt mondtad, hogy az a látomás, amelyet Hajnal Anna ebben a versben megjelenít, a megbéklyózott világot, a várost, a civilizációt elárasztó

DM: – Mert a sejtelmek jelenidejűsége révén az eleven anyagot tudja megidézni, amelyből majdan a mítosz készül. S azt a pillanatot, amelynek történéseiből kihajt ez a mítosz.

LL: – Nézzük hát ebben a versben ezt a pillanatot. Ez a vers is egy köznapi képpel indul, a tárgyi világ egyelőre még különösebb jelentést nem hordozó darabjának a rajzával. A napsütötte ablakkeret, a felhólyagzó, pattogó festék sokkalta ismerősebb, semhogy valami mögöttes értelemre, titokra gyanakodnánk. De mikor ezt olvassuk: „s kinban, meztelen ott feszül a rég-holt fa”, a felszín alatt derengeni kezd valami, a második szakaszban aztán az első strófa állóképe megtelik feszültséggel, az apró, még valóságos reccsenések, mocorgások egyre jobban felerősödnek, a lenyűgözött, bebörtönzött anyag viharos mozgalomba lódul, a vers ritmusa felgyorsul, egymás mellé dobott igék, ismétlések, ritmusváltások, rövid szótagokkal iramló sorok sugallják, hogy az állandónak, lezártnak tudott világ rendje hirtelen megbomlik. A harmadik szakasz már valóságos kozmikus robbanás, bibliai jelenés: „... nap elsötétül, feketül, / földzárpor, kavics, kő repül, / s felindulnak a gyökerek...” s aztán következik a növényi forradalom hézagosan kevés szóval, rendkívül érzékletesen megjelölt mozgalmak képsora. S mennyire jellemző Hajnal Anna gyermeki képzeletére a növényi és az állati világ ösztönös „összevetése”, egymásba játsása. A „tekergő sárkányok hada”, a „szőrös, földes polipkarok”, a „veszett mammutsebek” nem egyszerűen hasonlatok, metaforák. A primitív képzelet természetes, élőben-életlenül egyaránt veszélyes fenyegetést érző „tévedése” lesz itt a vers hajtóanyagává.

Az anyag győzelmes vihara után hirtelen csend következik. Paradicsomi tájra látunk, egy új teremtetés párás tündökletében pihenő, ember-előtti vagy emberutáni kertre. De ebben az árnyéktalan ragyogásban a megbékélést, összhangot áhító tudatot, ha csak egy pillanatra is, megint megérinti a szorongás, a veszélyérzet, a minden előre leselkedő, a születéssel egyívású halál: „... s rettegve sír egy nagy madár: rátűzött egy zöld szemsugár.”

DM: – Ehhez a pontos, és a vers minden fontos rétegét megvilágító elemzéshez legfeljebb azt tehetem hozzá, hogy Hajnal Anna az, aki felfogja az elemeknek a civilizáció börtönrácsain megszólaló morze-jeleit, amellyel üzennek egymásnak és ébren tartják a rabszolga-sorsra jutott anyagban a szabadulást hozó nagy roham reményét, ami azt sugallja, hogy ő, a költő, mint „jó rokon”, az elemek partján van ebben a látomásban.

LL: – Ezek után azt lehetne hinni, hogy Hajnal Anna a költészetében kimennekül az emberi világból, ahogy mondani szokás, az ősi, romlatlan természet nyájasabb, harmonikusabb világába, és nyomtalanul eltűnik a képzelet nevelte trópusos természet sűrűjében. De ez mégsincs így. Olykor fantasztikus (vagy hadd ismétljem: naiv) képekbe öltöző, s nemcsak mindnyájunknak ismerős, hanem csodálatos, valószínűtlen állatokkal, növényekkel népes költészete mindig emberi érdekű. Idéztél az előbb a *Mammut* című verséből: ebben a formájában gyermeki ábrándban (mert a vers lényege a költőnőt ormányával ellenségeivel szemben megoltalmazó őszállat elképzelése) mennyi oltalmat, hatalmas pártfogást sóvárgó védtelen emberi árvaság van! Vagy mennyi életöröm, mennyi emberi gyöngédség, minden elevenre éber figyelem van a kicsinyével játszó cetanya képében. Mintha így, ilyen óriásra nagyítva csak meghittebb fénnel sugárzana az anyai ösztön:

*Be szép a cet, ha nagy bubáját
hátán emelheti a légbe,
majd hegynyi mellét tűrja be
a meleg ajkak közébe – –
játszó fúvással-szuszogással
kergetőznek lágydombú vízben,
felszökkennek tényes szelekbe
s visszacsattannak boldog ívben.*

Lirájában egy pillanatra sem érezzük képtelenségnek, hogy a boldogság egy majomcsalád képében jelenik meg, hogy a „komor, nagy férfibánatot” leghívebben egy foka „szőr-álarcos” képe fejezi ki, hogy az érzéki szerelem, az összefonódó testek lázas gyönyörét két csiga szerelmével is érzékeltetni lehet:

*Fehér nyilak repülnek, sercegők,
két vágyó lassú test emelkedéssel,
egymás köré tapintó remegéssel
nyolc türemkedő szarvval lát, keres.
Mert kettős vággyal vágyik mindenik
egymást egymásban mire meglelik,
kettős gyönyörrel szívük eltelik:
mindenik lány és fiú mindenik.*

Szóval Hajnal Anna ámulatot vagy szorongást ébresztő mesés világában mindnyájunknak ismerős érzések, hangulatok, sejtelmek, szenvedélyek, tapasztalatok keresik s találják meg az ő költői kedélyének leginkább megfelelő formát. S ha igazad van is, hogy Hajnal Anna lirája valamiképpen a történelmi időn kívül helyezkedik el, azért a kor, a történelem is otthagytja rajta a bélyegét. S ha erről beszél, alkatának megfelelően éppen akkor meggyőző, hiteles, amikor tapasztalatait természetes közegéhez igazítja.

DM: – Lehetséges, hogy kissé eltúloztam költészetének időn-kívüli jellegét, de arra akartam felhívni ezáltal is a figyelmet, hogy az ő versének a rejtelmei más természetűek, mint amit az ezoterikus fajtájú modern versektől általában megszoktunk. Egyébként Hajnal Anna nem rokontalan költő, s Radnóti Miklós ezt is észrevette, amikor azt írta róla, hogy „ihlete és nyelve mélyen rejtező hajszálgökökerekén át érintkezik az idegen költészetekkel, de az idegen vér saját vérévé válik.” A magyar költészethez is kapcsolják ilyen hajszálgökökerek; éppen a *Nyugat* első és másodikként nemzedékéhez. Gondolj arra, hogy valamilyen formában ezeket a kozmikus nosztalgiákat megszólaltatta már Juhász Gyula is (például a *Primitiva* c. versében: „Már jártam e rőt avaron, Oly ismerős e buja vadon” stb.), vagy Tóth Árpád, aki megírta a Föld „nyolcvanmillió évvel ezelőtti nyarát”; s benne van ez a fiatal Szabó Lőrinc expresszív és kétségbeesett pantheizmusában is. S éppen az *Izzó nap* témájával rokon motívumot villant meg Szabó Lőrinc 1934-ben írt verse, *A bolond igazsága*, amelyben szintén életre kel a holtak hitt anyag (a vers egyébként a *Különbéke* c. kötetben jelent meg, s a kötet megjelenését Hajnal Anna verssel üdvözölte!). Azt írja Szabó Lőrinc, hogy: „Éjszaka a tetőből kilépett egy gerenda, a székből egy láb, a falból a deszka, elémbegett, és azt mondta: – Lásd, én tölgy voltam, erő, maga az élet, még bírtam volna néhány századot, a korcs továbbél, hisz semmire sem kell. Én hős voltam, kivágott egy ember, s most tüzelő és rabszolga vagyok.” – Ezt azért is idézem, mert a Hajnal Anna-vers és a Szabó Lőrinc-vers szemléleti különbsége révén telitődik a motívum az *Izzó nap*ban „saját vérrel”. A rokon témából Szabó Lőrinc egy kétségbeesett, heroikus-pesszimista világkép igazságának a demonstrálására farag érvet; Hajnal Anna versét a civilizáció alatti létezésnek a boldogsága járja át, anélkül hogy megfeledkeznék róla, hogy ennek az animális boldogságnak minden perce alján ott leselkedik a halál – ahogyan a vers végét elemzed. Vajon ezért írt annyi verset a halálról?

LL: – Azt hiszem, Hajnal Anna egész lirájában, akár áttételesebb, akár közvetlenül személyes halálverseire, gyászénekeire gondolunk, egyforma erővel hallik a kétféle szólam: a teremtdés, az ezerféle formában tobzódó, tülekedő létezés öröme és a pusztulás fájdalmáé. Ezért nem érezzük komornak „az ég nagy szeleiben” fürdő költészetét.

A SZÖVEGTŐL AZ ÉRTÉKELÉSIG

Lackó Miklós: Szerep és mű

A szellemtörténet hosszútávú hitelrontásának tulajdoníthatjuk, hogy rossz hírbe keveredett az eszmetörténet, és az ideológiatörténeti kutatások csak legújában élénkültek meg. A történettudománynak ma kétségtől az ideológiatörténet az az oldala, amely a szélesebb szakmai közönség érdeklődését elsősorban megragadja, – elegendő, ha csupán jelzésül, Köpeczi Béla, Szücs Jenő, Hanák Péter tanulmányaira hivatkozunk, vagy Berend T. Ivánnak azokat a társadalomtörténeti tárgyú írásait említjük, melyeknek nem lényegtelen vonásuk az eszmetörténeti következtetés és tekintés. (Hallgassunk most arról, hogy e téren az irodalomtörténetírás is komoly eredményeket ért el.) Ebben a sorban helyezkedik el Lackó Miklós *Szerep és mű* című kitűnő könyve is, amelyben hat kultúrtörténeti tanulmány olvasható. Osvát Ernő-ről, a Nyugat legendás szerkesztőjéről, Lukács György húszas évek végi publicisztikai működéséről, Illyés Gyula két háború közötti tanulmányairól, a pályakezdő Németh Lászlóról, Kerényi Károlyról és a két háború közötti magyar társadalomtudományok szerepéről.

Lackó Miklós módszeréről a legnagyobb elismerés hangján lehet szólni. Nem teóriákat gyárt, hanem ellenkezőleg, a művek közelében marad, aprólékos elemzéseket végez, mindig a tárgyaló írók szövegét tartja maga előtt. Első célja az, hogy pontosan megértse és olvasóival is megértesse, valójában mit írt Lukács, Illyés vagy Németh László. Ez a szövegközelítő tartalom elemzés a korabeli viszonyokba ágyazódik, Lackó Miklós ugyanis elsősorban azt akarja érteni, hogy egy-egy gondolat, állítás, tétel mit jelentett a 20-as és 30-as években – az adott környezetben. Innen lép tovább, a jelentést kommentálja, értelmezi, más gondolatelemekekkel kapcsolja össze. De nem áll meg a kommentárnál sem, az értelmezést áthajlítja az értékelésbe. Ez a lépcsőzetesség – a szövegtől az értékelésig – igen meggyőzővé és megalapozottá avatja Lackó Miklós tanulmányait, egyúttal radikális szakítást is jelez az előzetes ítéletekkel, az ideológiai preconcepciókkal. A *Szerep és mű* írásai üdítő kivételnek számítanak, úgy kalauzolni a két háború közötti eszmetörténet szövevényeiben, hogy szinte izgalmas nyomozás tanúi és részesei leszünk általuk.

Nem keríthetünk sort a kötet valamennyi tanulmányára, kettőt emelünk ki közülük, az Illyés Gyuláról és Németh Lászlóról szólót. Nem mintha a többi kevésbé lenne érdekes. Csak épp utalhatunk arra, hogy az Osvát Ernőről, Kerényi Károlyról s különösen pedig a Lukács Györgyről készült írás épp oly tanulságos és újat mondó mint az előbb említettek. De bizonyos, hogy az Illyés Gyula és Németh László gondolatvilágát elemző két tanulmány a legidősebb.

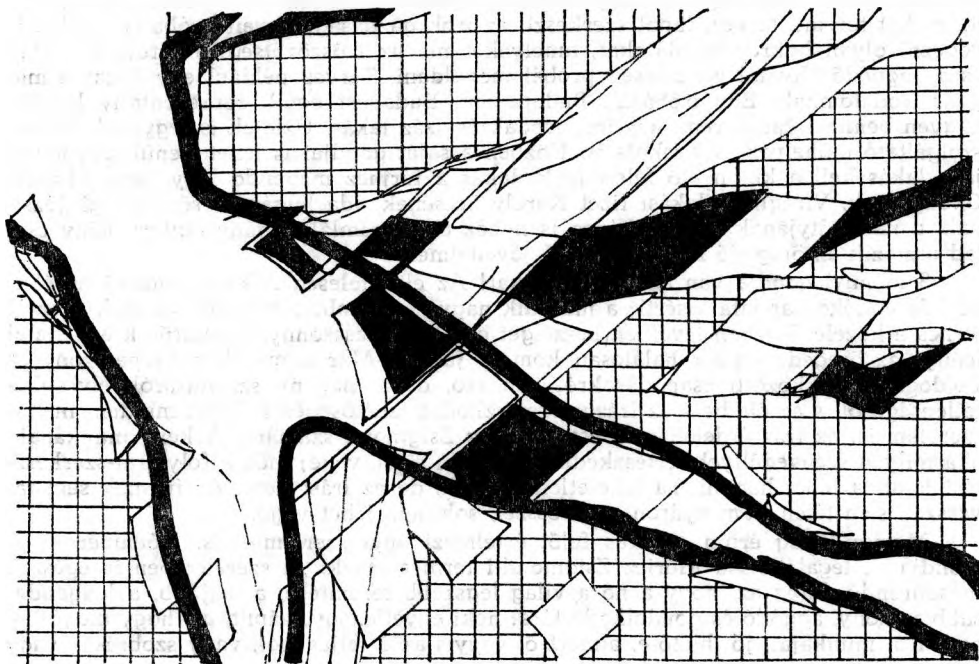
Illyés Gyula két háború közötti tanulmányait „a megrendítő rögeszme” szerepvállalásaként mutatja be. Teljesen igaza van Lackó Miklósnak, midőn perbe száll azzal a vélekedéssel, hogy Illyés Gyula lett volna a „könnyed összegező”. Mert valóban rögzült ez a téves kép Illyésről: némelyek szerint ő volt az az író, aki az eszmei ellentéteket kibékítette és harmóniába oldotta, a gondolkodás szélső pólusait kapcsolta egybe – elegánsan, határozottan és ironikusan. Akadtak, akik tovább mentek és azt állították, hogy ez az összegezés gyanús hajlékonyságot, sőt igazában megaluvást takart. Lackó Miklós szembeszáll ezzel a rágalommal s azt bizonyítja, hogy Illyésnek éppen hogy nehéz útja volt s azt a harmónikusnak tetsző magatartást, mely a 30-as évek végére, a 40-es évek elejére kapott véglegesebb alakot, nehéz tépelődések, vívódások előzték meg. Szereptudata, hivatásérzete sem egycsapásra alakult ki, és hosszú ideig nem volt mentes a dilemmáktól sem. Illyés átélte a népből kiszakadás és a népért vállalt eszmei hűség írói szerepének ellentétét. A tanulmány szerzője pon-

tosan világít rá, hogy ez a belső ellentét a harmincas évek végére a külvilág ellentmondásává alakult át: az író kérdései ekkortól már nem saját szerepére irányultak, hanem arra, hogy milyen válaszokat adjon a külső helyzetre, milyen tartalommal töltsen meg a nép és a nemzet kategóriáját. A népről és a nemzetről alkotott eszméket tekinti Lackó is Illyés gondolatvilága próbakövének, megállapítván, hogy gondolati teljesítménye „a modern nemzeti eszme terén volt a legnagyobb, azon a területen, amelyet a baloldal sokáig teljesen elhanyagolt, s ahol Illyés eszméi is a legtöbb problematikus gondolat és áramlattal érintkeztek”. Ha valamit hiányolhatunk a világos eszmevezetésű tanulmányból, az Illyés nemzet-gondolata „problemátikus” oldalának bővebb taglalása. A szerző ugyanis éppen csak utal arra, hogy Illyés nemzet-gondolata racionális szociális és demokrata tartalmú, de magába olvasztotta az etnikai nemzet-koncepció némely elemét is. Hogy ez pontosan mit jelent, arra nem kapunk részletes választ.

A kötet legnagyobb igényű tanulmánya Németh László indulását elemzi, három nézetből: a húszas években közölt írásai alapján, Babits Mihály vonzásterében, valamint a Nyugattal való kapcsolata oldaláról. Mondjuk ki előre, hogy a tanulmány megejtően alapos, körültekintő és tárgyilagos; ideológiatörténeti oldalról vele összevethetően mélyre nyúló áttekintést mindeddig nem olvashattunk Németh Lászlónak erről az időszakáról. Az, ahogy Lackó Miklós a Szabó Dezső hatást elemzi, ahogyan Németh László világnézetének modern és konzervatív vonásait boncolja, s azután amiként Németh és Babits kapcsolatát veti részletes vizsgálat alá – elismerést érdemel. Lehet az írások jelentését kihámozni és azokat kommentálni leíró módon is. Egymás után rakni szövegrészeket s azokat önmagukban elemezgetni. Lackó nem ezt az utat választja. Úgy emel ki mondatokat, kisebb idézeteket, hogy az már magában foglalja a távolabbi utalás lehetőségét. Ebben a módszerben rejlik a tanulmány ereje és eredetisége; ennek révén jut el a szerző az egyik alaptételéhez, amely úgy szól, hogy nem igaz az állítás, mely szerint Németh László húszas évekbeli kezdő pályaszakasa rövid epizódnak tekinthető. Gondolatvilágának alapvető jegyei, világnézeti vonzódásai már korán kialakultak, korábban – írja Lackó Miklós – mint „önismerte saját írói alkatáról”. Ha jól értjük azt, amit a szerző mond, ez azt jelenti, hogy Németh László igazában nem szakadt el induló éveinek Szabó Dezső-s világnézeti elemeitől s ezért kényszerült, többek között, a harmincas évek elején három irányú, magát elhatároló küzdelemre az új nemzedék baloldalával, Babits nézeteivel és a radikális népiességgel szemben. Azt a kérdést lehet itt megkockáztatni, hogy vajon valóban ennyire magányos lett volna a pálya elején Németh László, hogy egyaránt szembe került a szocialista és a népi radikalizmussal és a harcos humanizmussal, amit Babits képviselt? Hol volt akkor igazában az ő helye? Nem inkább kezdeményező, előkészítő volt ő is – miként Illyés Gyula –, előkészítője annak a demokratikus és népi iránynak, mely a két háború közötti irodalom egyik legjelentősebb törekvését képviselte? Eszmetörténetileg és esztétikailag egyaránt. Feltehetnénk ugyanis a kérdést, nem lenne árnyaltabb, hitelesebb a Németh Lászlóról rajzolt kép, ha ideológiai tartalmú írásai mellett a jóval tekintélyesebb számú kritikáit is arányos mértékben figyelembe veszi a szerző? S ugyanígy, a szépiro pályakezdése nem kaphatott volna valamivel nagyobb hangsúlyt? Bizonyos, hogy ilyenformán a portrérészlet új, módosító vonásokkal bővült volna. De meg kell hagyni, Lackó Miklósnak jogában állt mellőzni a jelzett területek vizsgálatát, mivel eszmetörténeti elemzését végzett s nem kifogásolható, hogy főként az író „elvi” cikkeit és magyarság-koncepcióját szedte izekre, hisz manapság, éppúgy, mint negyven-ötven évvel ezelőtt, ez a legvitatottabb gondolatköre Németh Lászlónak. Inkább az a szembeötlő, hogy Lackó Miklós talán nem érzékelteti kellő súllyal: tanulmánya csupán néhány esztendő fog át egy óriási életműből; aprólékos, pontos szövegértelmezéseivel, zseniális pályakezdésről tudósít; olyan időszakot ismert és értékel, melyet a fiatal író bámulatosan gyors tájékozódása és ítéletalkotásának egyéni tartalma avatott kivételessé. Ám mindezzel együtt, ezek az évek még nem a kiforrott Németh Lászlót állítják elénk, hanem a későbbi író, aki majd később a *Tanú* számaiban fejti ki kritikai, világnézeti és ideológiai elveit. Ezek a kezdő évek külön szakaszt alkotnak pályáján, amelyet persze nem szigetelhetünk el az utána következő periódusoktól, de nem is tekinthetjük azok esz-

mei alaprajzának. Fölbukkantak már ekkor gondolatok, eszmék, melyek előlegeztek valamit a harmincas évek ideológiájából s kezdtek elrendeződni a középponti mag köré. Németh László írásaiban a Tanú előtt megfigyelhető, hogy a sajátosat, a különöst kereste, elsősorban az irodalomban, a kultúrában és a történelemben, mert úgy vélte, hogy a Trianon utáni Magyarországnak meg kell találnia a neki való szerepet, máskülönben összeroppan a válság súlya alatt. Az nyilván ábránd volt, hogy a kultúrának, különösképp pedig az irodalomnak, nemzetmentő erőt tulajdonított; ellenben az, ahogyan az irodalom jelenségeit kritikailag megítélte, abban az irodalmi alkotások új szemlélete nyilatkozott meg. Akadtak már jelek a húszas évek végén, a harmincas évek elején, amelyek arra mutattak, hogy Németh László a magyarság testére szabott, vagyis történelmi útjával és jelenkori lehetőségeivel összehangolt kulturális, irodalmi és társadalmi rendszerbeli modelljét próbálta körvonalazni. A legfőbb eldönteni való az – az esztétikánál számára is –, hogy eme saját „modell” iránti igényt miként ítéljük meg: az utópikus vonások burkában megtaláljuk-e azt a reális magot, amelyből az évek folyamán a „magyar út” egyik válfaja nőtt ki, vagy azt mondjuk róla, hogy Németh László eszméiben, ideológiájában legjobb esetben is több volt az utópia, mint a valóság. Van vélemény, mely szerint az erkölcsi megújulás követelésével átszőtt műveltség- és minőségeszméje, magyarság-koncepciója, tévedéseivel és rémlátásaival együtt is, prófétikus ideológia volt, vagyis gyökeresen másfajta eszmerendszer, mint ami Lackó Miklós tanulmányából élénk tárul. De azoknak, akik így gondolkodnak felőle, ezentúl megkerülhetetlen kötelességük lesz, hogy Lackó Miklós érvelésével, pontról pontra haladva, számot vessenek s tételleivel részletes okfejtést állítsanak szembe s ne pedig, mint e rövid cikkben is történt, néhány különvéleményt tükröző mondatot.

Lackó Miklós *Szerep és mű* című könyve gazdag, gondolatébresztő munka – sok ponton átrajzolja a két háború közötti esztétikát térképét, új vonásokkal bővíti eddigi ismereteinket. Az irodalomtörténet is sok ösztönzést meríthet belőle. Módszertani tanulságai azonban talán mindennél lényegesebbek. Az, hogy előítéletektől mentesen közeledik tárgyhöz, s nem méri azt semmilyen elvontan, ideálisan létező ideológiai normarendszerhez, tudományosan merész és példamutató cselekedet.

MÓRICZ ZSIGMOND — KETTŐS TÜKÖRBEN

Móricz Virág: Tíz év

A családi tükrök gyakran lágyítanak; szülő a gyermekét, gyermek a szülőjét, még testvér a testvérét is hajlamos szivárványosan látni. A Móriczok családi tükröire más természetű: a szülői, a gyermeki arcokat keményebbnek láttatják az idegenek által elképzeltéknél is. Szeretettel tükröznek itt is a képek, de szigorú szeretettel; nem enyhítenek, nem istenítenek árnyalatnyit sem; mintha a család minden tollat forgató embere kritikai realista lenne; illúziótlan emberek, természetük szerint. Nemcsak Móricz Zsigmond beszélt leányairól, családjáról nagy realista módján, órála is tárgyas pontossággal írt Miklós testvére, s így szólnak leányai is. Szeretettel, becsülön, de megmérőn, a legendásítást messze kerülve.

Móricz Virág két kötetes új könyve, a *Tíz év* is szigorú tükörben mutatja meg az estéjéhez közeledő Móricz Zsigmondot. Minden eddiginél teljesebben és tárgyilagossabban. Móricz Zsigmond utolsó tíz esztendejéről beszél könyvében: *A boldog ember*, a *Betyár*, az *Árvácska*, a *Rózsa Sándor*, a *Kelet Népe* korszakáról. Természetesen nem a regények foglalkoztatják Móricz Virágot elsősorban, hanem a regényeket teremtő ember. A küszködő, állandó munkahajzában élő ember, — aki történetesen a kor legnagyobb írója s neki édesapja. Aki már a hatodik évtizedében jár, de aki úgy érzi, nem alkalmas az öregembségre. Úgy véli sokszor, már nemigen jöhet semmi, ami nem volt — de mégis mindig újabb és újabb vállalkozásokba kezd; regényeket, drámákat teremt, tervez, lapot szerkeszt, az írók gazdasági ügyeit próbálja rendezni; végezni olyan bokros feladatokat, amelyeket ma az Írószövetség, az Irodalmi Alap és a Jogvédő Hivatal együttesen próbál megoldani. Tervez például egy házat a magyar irodalomnak. Egy íróházat, Budapesten. Budapest egyik reprezentatív helyén. Legyen benne előadóterem, kaszinó, irodák és száz lakás. Üzletek is legyenek benne, szolgáltató műhelyek; sőt iskola is. Közben a saját gondjai is lehetetlenül szorongatják: lakás kell a külön élő feleségnek, lakás a férjhez menendő lányainak, Lilinek, Gyöngyinek, Virágnak; lakást fizet Károly öccsének, Ida húgának, sőt Pallagi Józsinak, a nagybátyjának is. Két kézen is nehéz összeszámlálni, hány ember, hány család osztozik az öregedő író fogyatkozó jövedelmén.

S mennyi gondja van az asszonyokkal! Az első feleség önként távozott az életből, de emléke naponta kísérti; a második nagyszerű ember, már-már angyal, de már terhes a közele. Közben levélben beszélget egy távoli asszonnyal, s feltűnik egy fiatal leány; az öregedő ember halálosan komoly játéka. Már nemcsak a Szépasszony és Boldogasszony közötti csapódásokról van szó, de a magány szorításáról, elviselhetetlenségéről, s az életbe s az írásba kapaszkodás lehetőségéről. Mert minden, még a szerelem is, az írás érdekében fontos Móricz Zsigmond számára. A kerti munkának, akármilyen szenvedéllyel kertészkedik is, ha jön a tél, vége; még a folyóirat-szerkesztést is abba lehet hagyni, ha lehetetlenné válik, de az írást nem. Az írásnak sem tavasszal, sem télen, sem nyáron, sem ősszel, sohasem lehet vége.

Móricz Virág értőn, az írás felől értelmezi apja szerelmeit is. Íróembernek — mondja —, legalábbis a Móricz Zsigmond-i természetnek, „a szerelemben is egészen másodrendű dolog az, hogy a nő a világ legszebb teremtménye, a legjobb, a leggondosabb asszony, aggódó és gondolkodó társ: neki egyetlenegy számít, az, hogy megérti-e az ő írói munkáját, jó ihlető-e, amiért ő, vagyis az ő teljes írói, vagy szobrászi, vagy

muzsikusi, művészi lélekrezdüléseiért él-e? Ha nem, akkor neki egyszerűen nem létezik a legcsodálatosabb nő sem ezen a világon. Ellenben, aki írni valót ad, aki az írást elősegíti, azt nem lehet eléggé megbecsülni.”

Móricz Virág Móricz Zsigmond utolsó tíz évének a történetét az édesapa naplójegyzeteinek és levelezésének segítségével mutatja be. Korábbi könyveiben is így írta meg apja regényét, s a Nyugat szerkesztésével töltött esztendő történetét; a levelek és naplójegyzetek mindig csodálatos gazdagságú bányának bizonyultak. Új könyvében, a *Tíz évben* még mélyebb fényrel vallanak a levelek, s a maga szórakoztatására és gyógyítására írt naplójegyzetek. Soha annyi naplót nem gépelt, mint élete utolsó tíz esztendejében; fokozódó magányosságában. Janka már nem élt, Mária nem volt alkalmas a beszélgetésre, lányai már a maguk életével voltak elfoglalva; nem volt senki, akivel érzéseiről, gondjairól közvetlenül beszélni tudott volna. Pedig az ilyen tisztázó beszélgetések nála az íráshoz voltak szükséges előkészületek. Ha nem „magyarázhatta ki” magából a terveit, szinte halottnak érezte magát. Odaült hát esténként nagy magányosságában az írógéphez, s annak mesélt, annak „kotyogott”; önmagával magányban.

Vagyis naplót írt, s olykor leveleket, amelyeket nem küldött el soha, senkinek. Amit az írógépnek mondott, nem volt, nem lehetett teljes kibeszélés, de mégiscsak megkönnyebbülést érzett, mint valami meleg fürdőben. A naplóban nem kellett tekintettel lennie semmire, sem a szerkesztőségre, sem az olvasókra; első személyben vallhatott magáról, s első személyben beszélhetett mindenkiről és mindenről, szépítés és csomagolás nélkül. A cikkekben, bármennyit is írt az idők során, sosem volt szabad továbbmennie a becsomagolt támadáson és az ártatlan dicséreteken – akkor még Miklós Andor sem jelentette volna meg azokat –, a naplójában azonban éppoly kendőzetlenül szólhatott, mint ifjúkori jegyzetfüzeteiben. „Gömbös egy üres hólyag, amelyben borsó zörög” – írja a nagyhatalmú miniszterelnökről. S így folytatja: „Bethlen István nem mond mást, mint Gömbös Gyula. Iszonyú buta emberek ezek mind.” De nemcsak a kormányzati vezérférfiakról szólt így; közeli barátait, neves írókat is megmért.

S gondolkodott magáról, kegyetlenül. S beszélt mindenről, ami csak fölmerült benne, élete nagy mérlegének az elkészítésére készülődve. Az *Életem regényében* élete első tíz esztendeje kapcsán írta meg életét, regényesen; az utolsó tíz év naplójegyzeteiben egész élete nagy problémáit megidézte, regényesítés nélkül, vallomásos erővel: a szülőket, a szerelmeit, a sebeit, a magyarság dolgait; az írók világát; a fogyasztó kortársakat, s az induló fiatalokat. Benne van ezekben a jegyzetekben a szerelem, a kert, a Kelet Népe története; benne az ember Móricz Zsigmond regénye. Talán még gazdagabban, árnyaltabban, mint *A nagy fejedelemben*. Móricz Zsigmond leveleiről már elmondtuk: legnagyobb regényeihez felérő olvasmányok. Móricz Zsigmond naplójának is a nagy Móricz-művek között a helye; önálló kötetben való megjelenítésük sürgős feladat volna.

Persze, a *Tíz évnek* nemcsak az idézett levelek és naplórészletek adnak különleges értéket. A *Tíz év* Móricz Virág könyve, s Móricz Virág nemcsak édesapja gondolatait közvetíti. Maga is író; szigorú szemmel néző és következetesen gondolkodó, szuverén ember; édesapjával szemben is mindig vállalta – s vállalja ma is – a maga különvéleményét. A *Tíz év* így Móricz Zsigmondról is, s a körülötte levő világról is szinte mindig kettős tükröt ad. Közvetíti, s korrigálja is gyakran a Móricz Zsigmond-i képet. Nemcsak az asszonyokról adottakat, az írókról, politikusokról vázoltakat, de még a Móricz Zsigmond drámáiról kialakított nézeteket is. Többnyire ironizálásra hajlóan, fanyarabbra hangoltan; s nemegyszer vitathatóan. De így is, – s többször éppen ezért –, hallatlanul gazdag, alapozó mű a Móricz Virág könyve. Ismeretében már az irodalomtörténet is vállalkozhat *Móricz Zsigmond és kora* megírására.

THIERY ÁRPÁD ÉS VESZPRÉM

Jegyzetek a Királynék városa margójára

Feladatához hiven, a mű természetének megfelelően képességének két arculatával jeleskedik a szerző: egyszer, mint szépirodalmi, egyszer, mint riporter. Szépirodalmi, úgy érzem, nem tévedek, ha azt mondom, eddigi munkásságának a legjavát nyújtja. Nem véletlen, hisz arról a városról szól és arról a korszakról a könyv legnagyobb részében, ahol és amikor írói, újságírói, közéleti egyénisége kialakult, ahol és amikor szembesült a hazai történelem fejezetével, melyben, akarja, nem akarja, élete eltelik. A fiatalos lelkesedés, a kételkedés, a megdöbbenés, a csak azért is igyekezet ideje ott érte Veszprémben. Ha máshonnan került is oda, azonosult a város, a megye sorsával; a helyi újság szerkesztőségében ennek a területnek a tükrében kellett megállnia, felgyűjtenie magában mindazokat a tényezőket, amelyek az ország életét így és ilyenén alakították, ahogy és amilyenén napjainkra vált. Aki csak olvassa az újságot, annak a lelke sosem terheltetik annyi gonddal, annyi felelősségtudattal, annyi sikerélménnyel és bukással, annyi hősiességgel és gyávasággal, céltudatossággal, akaratossággal és meghunyászkodással, mint akinek nap mint nap ki kell választania a tömkelegből, mit vessen papírra, mit hallgasson el az ügy érdekében saját elszántából, mit kötelességből, mivel lelkesíthet, mivel vonhatja bele az olvasót ügyesen és hasznosan a saját gyötrelmeibe.

Természetesen elképzelhető olyan újságíró, sőt szerkesztő is, csak hogy nagyon nehezen, akinek nincsenek gyötrelmei, csak feladata van, de annak hivatása sincs, csak állása van. Ha pedig alkotó készség szunnyad, vagy bontakozik bárki tollforgatóban, arról teljességgel elképzelhetetlen foglalkozási körében a könnyed távolságtartás.

Thiery Árpád nevével, mint újságíróval találkoztam eleinte, és nem ritkán, mert a veszprémi újság volt leginkább akkor kezem ügyében. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely az új társadalmi rendszerben tiszta lappal indult, hacsak születési hiba miatt ki nem rekesztődött, bár gyakorta ez is korrigálható volt félreérthetetlen hitvallással. Úgy láttam akkor, sosem volt a magyar történelemnek olyan szerencsés nemzedéke, mint ez, amely a háborúból éppencsak kimaradt, különösen, ha az értelmiségieket veszem, vagy azokat, akik oda törekedtek. Ha hoztak magukkal bármi csekélyke indítást a szocializmus elméletéből, akkor álmaik országa valósult meg elképesztő hirtelenséggel. De elég volt számukra annyi is, hogy gyűlöljék mindenestül a közelmúltat, ami igazán nem volt nehéz feladat, hiszen eszmélkedésük óta annak csak atrocitásaival találkoztak. A múlt társadalmi képlete számukra egyszerű volt és készen kapható. Voltak kizsákmányolók és kizsákmányoltak, urak és cselédek, dúsgazdagok és nyomorgók, gyilkosok és üldözöttek; a falura kivetítve: kulákok és verejtékező parasztok.

Az előző nemzedékek számára hihetetlen gyorsasággal csinálhattak karriert a huszonévesek. Nem volt nemzedék, melynek tagjai ilyen fiatalon jutottak felelős állásokba, vezető helyekre, sőt számottevő hatalom birtokába. Igaz, maradandó sikeres forradalmat sem ismert a történelmünk.

Így gondoltam én akkori badacsonyi éveimben, miközben gyakran megfordultam a poros, szürke, kissé szomorú külsejű Veszprémben. Thiery könyvéből most megtanulhatom, hogy egy nemzedék élete sem fenékig tejföl. Megtanulhattam, mert a Királynék városában bőséges a személyes élményekből származó anyag. Mint a

szerző maga is megemlíti a második fejezetben, az időközben megjelent első részért szemére vetették a helyi sajtóban, hogy többet mond önmagáról, mint a városról. Szerintem jó, hogy sokat mond önmagáról, és a vele érintkezőkről, akikkel együtt volt az új Veszprém kialakulásának lendület vételénél, egy bizonyos hősi korszakban. A Magyarország felfedezése sorozat megírására nem tudósokat kértek fel, hanem írókat, vagy olyan szociográfusokat, akik írói rangot nyertek. Ezekből nemhogy elviselhető, hanem el is várható a szubjektív szemlélet, ez kell adja a könyv sava-borsát. Vitatkozni azután lehet.

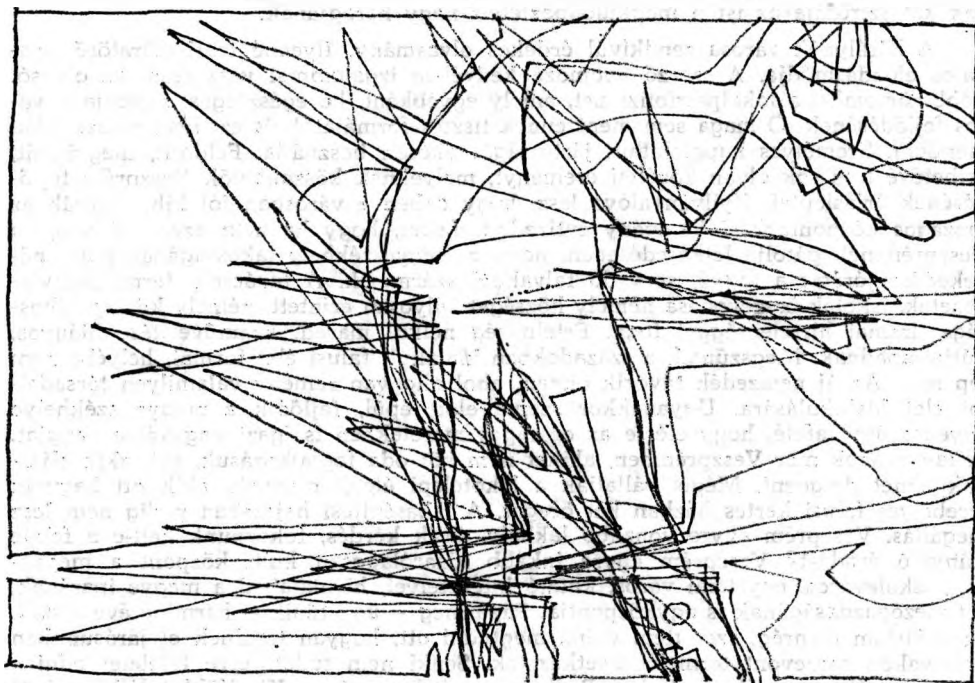
Thiery könyvén rajta is van alaposan a személyes jelenlét nyoma, így nem véletlen, hogy többet foglalkozik a város közelmúltjával, jelenével, sőt jövőjével is, mint a messze múlttal. Látható, hogy tisztes munkát végzett a történelmi kútforrások forgatva, nem is sínylette volna a terjedelemmel való gazdálkodás, ha rátesz még egy-két ívet a mérleg e serpenyőjére. Több módja lett volna, hogy itt is helyet adjon személyes ítékezésének és írói képessége érvényesülésének. Például abban a kérdésben, hogy miért volt a királyoktól olyan bőséggel megajándékozott Veszprém, az ország egyik legnagyobb püspöksége később olyan védtelen betörő oligarchák, törökök, németek, sőt tűzvész és járvány ellen is. Mért nyíltak meg kapui erejéhez méltatlanul könnyen, míg Várpalota vagy Pápa szegény kapitányai, Thury György vagy Huszár Péter szegénységükben is olyan csodamód tartották magukat, amíg emberileg lehetséges volt? Nem tulajdonítható e minden városok közt leginkább püspöki város sok katasztrófája az isten megkülönböztetett nagy haragjának.

A Királynék városa rendkívül érdekes olvasmány. Ilyenné teszi célratörő, szabatos előadásmódja. A szerző nyomozó kedvében izgalommal vesz részt az olvasó. Többször említi a lokálpatriotizmust, amely egyébként, ha egészséges, motorja a város fejlődésének. Ő maga sem ment ennek tisztes formájától, és ezt nem rosszállólag mondom. Személyes kapcsolatait, jártasságát okosan használja. Felderít, megvilágít, érthetővé tesz sok olyan közéleti eseményt, melyeknek köszönhető Veszprém fejlődésének óriásléptei. Nyilvánvalóvá lesz, hogy ebben a városban jól kihasználták az országos központosítási kampány évtizedeit. Lehet, hogy ha nem azonosul annyira Veszprémmel, gátolja lelkesedésében, hogy a megyeszékhely lakosságának nagy növekedése jórészt a fogyó, sorvadó falvakból származik. A tanácsok, termelőszövetkezetek, iskolák összevonása némely községet súlyosan érintett, némely község lakossága drámai hirtelenséggel fogy. Értelmiség nélkül marad, közművesítése hiányos, kútjai apadnak. Megszűntek a századokban kialakult falusi élet formái, helyébe nem lép más. Az új nemzedék távozik onnan, ahol alig van remény valamilyen társadalmi élet kialakulására. Ugyanakkor szeme előtt épül, fejlődik a megye székhelye egyenes úton afelé, hogy elérje az országos méreteken is igazi nagyváros rangját. Sokan vannak már Veszprémben, akiket nem köt oda foglalkozásuk, sőt, akik eljárhatnak onnét dolgozni. Mégis vállalják a lakótelepi életet olyanok, akik ott hagytak terebélyes falusi kertes házban két öreget. A lakásépítési hajzában pedig nem lesz megállás. Veszprém egyre vonzóbb lakhely. Csak kérdés, fokoznunk kell-e a feléje irányuló áradást? Veszprém egyre inkább kizárólagosan kultúrközpont a megyében, iskolaváros, egyetemi város, kutató intézeteivel, hivatalaival a megye iparának, sőt mezőgazdaságának is agyközpontja. Pápa meg – úgy tűnik – harminc éve alszik. Arra jártam nemrég, szerettem volna megtudni ott, hogyan terülnek el járásunkban a falvakon összevont termelőszövetkezetek. Senki nem tudott erre feleletet adni a városban. Utazzam Veszprémbe! Pedig ez a Bakony és a Kisalföld találkozásánál épült, fontos mezőgazdasági területekkel körülvett város múltja szerint is hivatott lenne központi szerepre ebben a nemzetgazdaság számára is egyre fontosabb termelési ágban. Iskolaváros is volt valaha Pápa. A nagyhirű Kollégiumába csak egy szakközépiskola jutott. Igaz, úgy tűnik, mintha az egykor olyan jelentős város zokszó nélkül meghajolna Veszprém sokkal célratörőbb akarata előtt.

Veszprémben viszont van akarat, tiszteletreméltó. Thierry könyvéből tudjuk meg, hogy egyre törekszik a Balaton fővárosának rangjára is. Szerencsésen elérte az egykori jutasi állomást. Most megindult a Balaton felé. Thierry nem teszi kritika tár-

gyává, vizsgálat tárgyává sem ezt a folyamatot. Pedig nem ártana. A Bakony tájain jártomban úgy érzem, meg kellene a megye lakossága előtt védeni Veszprém ilyen dinamikus, ilyen minden áron való fejlesztésének koncepcióját. Vagy legalábbis meg kellene értetni, meg kellene magyarázni, hogy ez az egész megyének fontos érdeke, büszkesége. Az is elképzelhető, hogy országos nézőpont szerint is mindennek felett kívánatos; szülessék meg a Bakony lejtőjén, a Balaton sarkán a magyar városok királynője. Talán megéri az áldozatot. Csakhogy elviselhet-e partján a meggyötört tó még egy százezres várost is?

Tatay Sándor „Bakony” c. művének közlését következő számunkban folytatjuk.

HELYZETJELENTÉS

Ez a kötet egy rég elsüllyedt, ám individuálisan mindig feltámasztható kultúra hírmondója. Űzen a tartásról mint a kritikai tevékenység lehetséges tárgyáról, sőt, esetenként témájáról, arról, hogy e tartás még mindig lehetséges egyáltalán. A tartás itt az erkölcs fenntartásába vetett feltétlen hitből, mint létszükségletből fakad, először, másodszor, és utoljára. A tartás erkölcsé mint a kritikus szigor és az elnézés, az ítélő és az érző elemzés, az általánosító kijelentés és a differenciáló megszorítás alapja – mindez elveszett, és súlyosan hiányzik. Pótlása megromlott életünkben többé nem képes korszak-feladat lenni, ezért individuális teljesítmények feszült magányába záródik. Valószínűleg a Nyugat hullámaint követően súlyodt el vészes iramban ez a magatartás, s nem véletlenül, hiszen a Nyugat volt és maradt az irodalom etikájának máig is a fő mintája, az a Nyugat, mely – nolens-volens – bizonyos értelemben a *mindent* (vagyis valami megfellebbezhetetlent) jelenti irodalmunkban.

Kis Pintér egész szellemének erkölcsé e magatartás egyszeri lehetőségében, a csökönys morál-képviselésben gyökerezik, és mint ilyen, a hetvenes évek szellemi életének egyik kiváló teljesítménye. Nem véletlen hát, hogy a kötet [mely egyaránt tartalmaz bírálatot prózáról, versről, esszéről, s a végén egy nagyobb Füst-monográfia ragyogó darabjait] egyik szép darabjában, [*Őrző a strázsán*] Komlós Aladáról szólván, „a Nyugat kritikusról” olvashatunk, a valójában mostanában meg nem hallgatott mesterről, és ez részben érvényes lehetne a cikkíróra is, annak ellenére, hogy öneki *nincs* Nyugat-ja. Mert a Kis Pintér féle kritikust szükségképpen nem hallgatják meg, és törvénytelenül anakronisztikusnak tűnik föl. Ő ugyanis miközben ki- és megfeszíti magát, ellenállva megromló életnek és szellemnek, éppenséggel fenntartja teljesség-igényét. Etikája tehát nem pragmatikus, és nem is szubjektív (még ha a teljesítmény maga nem is lehet más, mint egyszemélyes), érvényességi szándéka széles, mert valóban hisz az etikai parancsolat egyetemességében, abban, hogy egyáltalán van valósága a jó imperativusának, ha már magának a jónak

nincs is vagy kevésbé. A kritika ezen a ponton többé nem egyszerűen kommentár vagy bírálat, hanem *életforma*, *méghezzá szenvedő életforma*. Jól kivehető ez a vonás a kötet meglehetősen hiánytalanul egységes hangjából, beszédmódjából is, mely kényesen egyensúlyoz (elhanyagolható esetekben sikertelenül) a görcsös megszólalás, a szinte monomániásan kántáló hírmondás, és a „hidedg” ítélethozatal között. Mert a gondolkodói szenvedély szenvedésteli küzdelemmé fokozódik az anyaggal, az értékek világa és a művészi megvalósulások közötti feszültség- és oldódás-dinamika a kritikus számára effektív gyötrelmévé lesz. A saját erkölcsi világlátás drámája ez a „gáttalan” esztétikummal. Kis Pintér kritikai iránya ezért mindig is *bátor*, *tehát anakronisztikus*, amennyiben feszülten gondolkodó emberé, aki az újkori világ antinomikus szerkezetének szüntelen alapélménye közben akar valamilyen radikálisan egyértelmű rendet és igazságot e világgal szemben. Nála a feszültség az, ami egyedül üdvözít, az elemzendő anyaggal való konfliktusos szembenézés az, ami egyedül ad enyhületet, a végigkinlódás az ab ovo problematikus művön az, ami egyedül otthont nyújthat. Ez a tartás, mely kívül helyeztetik minden „evilági” szemponton és egyedül az erkölcsi igazságra mint a művészet végső föltételére figyel, ez az a mára annyira kivesztett önreflexió, ami a kritika mélyebb témája, magukban a bírált és kommentált művekben és rajtuk keresztül mutatkozik meg. Így kultúra-funkciót is hordoz, kultúrát, amennyiben: paradigma. Kis Pintér egyszemélyes paradigmát nyújt egy kultúra-csonkolt állapot közepette.

Ellenben: Vajon az erkölcsre koncentráls és a szorosabban vett formai kijelentéseknek az ezzel járó gyakori hiánya nem szegényíti-e a kritikus teljesítményt? Vajon jogos-e az esztétikum feltétlen etizálása még, a 18. század ismeretes teoretikus szétválasztása óta? Nos, éppen ez maga a kötet küzdelme, a tartás tartalma. A hit abban, és az akarása annak, hogy *végül s eredetileg a művészi igazság: erkölcsi*. „Nincs közbülső út, nincs felmentés. Az ember felelős önmagáért: s ezért vagy erkölcsös vagy erkölcstelen. Vagy a teljes élet igényét hordja a szívében vagy áléletet él. Minden írása ilyen *lényegi helyzetet* igyekszik teremteni, ezt a vagy-vagyot írja meg, minden hőse döntésre kényszerül. A teljes élet... első sorban az *önccsalás nélküli létezés*... igazi

témája az *erkölcsössé válás...* (Felelős indulatok Czákó Gáborról). A kritikusnak is igazi témája az erkölcsössé válás, és ennek kérdéseire *választ vár az irodalmi formától*. Küzdelme, hogy az irodalom *így* sohasem válaszol, a művészet éppen nem a vagy-vagy birodalma, hanem szépségszís és hit határa az övé; sem ez, sem az, ez is, az is. És hogy ebben a helyzetben Kis Pintér mégis a bizonyosságot keresi, az mélyebbre tekintést jelez, mert a forma talánya, mindenkor rejtélyes többértelműsége és „hallgatása”, a forma egésze és „épp-így-léte” maga az intelem, öncsalás nélküli létezésre. A formának „frivolitásban” van az erkölcs, rendet nem ígérő, csak a rend hiányát artikuláló voltában a mélyebb rend.

E küzdelem teszi, hogy a kritikus gyakorta téved; s melyik nem? Tévedéseiben mindig a tévedés logikája az izgalmas: például a Makra („A mindenséggel mérd magad!” c. bírálát) talán nem olyan jelentős regény, mint ahogy ő látja, de amilyennek szükségképpen látnia kell, mert „Makra kulcsszava a *felelősség*”, mint írja. Vagy Örkény bizonyos jóval nagyobb és mélyebb író, mint ahogy szükségképpen, és igen becsületesen nem tud s nem akar „kezdeni vele”: „mosolygok végig: akkor is, amikor már sehogyan se volna szabad. Magával ragad ez a szikár, erőteljes, sodró próza – elhiszem a tragikomédiát, érzem különös hangulatát, groteszk báját is, de nem szabadulhatok a hátsó gondolatától: még annál is keményebb a dilemma mint ahogyan az író élénk idézte.” (Kétélű mulatság) Lappangó Karinthy-ambivalencia (Szomory-Karinthy-Kassák), sőt, a humor frivolitásával szembeni tanácsatlanság is benne van az Örkény-nyel vagy éppen Szentkuthyval kapcsolatos ítéletében (Szent Orpheus breviáriuma). Ugyanígy megérthető, de nem feltétlenül elfogadandó (tehát mély értelmű polémiákra inspiráló), amikor például Csörsz-esszéje bevezetésében ezt írja: „Bízató dolog, ha az induló, fiatal író többre tartja az életet, a magátólott vagy megélt közvetlen tapasztalatait az irodalomnál. Ha van olyan saját élménye, égetően fontos közölnivalója, ami egyelőre izgalmasabb és előbbre való számára, mint a megrás mikéntje; sőt: mint az írói mesterség.” (Egy pályakezdés tanulságai) Ezzel szemben ott áll Esterházy művészetének mélységesen megküzdött elismerése („Jaj, minden oly szép, még a csúnya is.”) illetve Nádas Péter feltétlen megértése

és átérzése (A gondolkodás örvénszélein). A küzdő kerülőútjai ezek: az igazi esztétikai minőségeket etikai szűrőn képes *végül esztétikailag* is értékelni. Egészen követhetetlen, fordított, de sokszor bámulatosan pontos és gerinces logika: az etikailag megmért mű csak esztétikai értékeiben jelenhet meg előtte. Ha igazi ocsmánnyal találkozunk, hangoztasson az bár igazságokat, a formálásban *elveszve, erkölcsi mércéje* mint forma is: *elveszett* (Unalmas könyvek; Élmény és távolságtartás a legújabb magyar prózában) Kis Pintér tehát csak-etikai alapon nem stilizál föl esztétikailag értéktelent. Mégis, ez a dilemma kényes egyensúlyt vagy esetenként egyensúlytalanságot jelent (Mit tehet a költő? Bizonyosság és bizonytalanság); Illyés vagy Nagy László olyan feltétlen instanciák számára, hogy az egyébként a kötetben végig fenntartott európai magyar horizont néhol problematikusává válik. Más kérdés, hogy a kritikus tragikus életérzésének, és gondok közé feszülő írásmódjának megfelelő és gyönyörű minta a Nagy László-féle tartás. (Nagy László indulása. Tanulmány költészete logikájáról). Küzdelmének szép példája végül a Mészöly-tanulmány (Egy magatartás nyomozása), amelyben tanúi lehetünk Kis Pintér „következetlenségének”, hiszen a homo estheticusnak gondolt író művészetétől lenyűgözve, mélységesen akceptálja annak maradandó igazságát; ez a következetlenség éppen tartásának erejét és biztonságát jelzi. Mindig a „játék komolysága” vagy annak hiánya okozza legnagyobb gondját, mert Kis Pintér *ritka komoly*, de nem zord kritikus. Az elfogultság, és annak legyőzése, mindez a harcra, ön-maga kritikus témájára utal, vagyis mint az igazi bírálói teljesítmények, végül: *szép és tiszta önmegmutatás*. (Szépirodalmi Könyvkiadó)

BALASSA PÉTER

Somogyi Tóth Sándor:

HUSZONEGY KORSÓ SÖR

Somogyi Tóth Sándor kérelhetetlen következetességű író. S ez elsősorban nem ki-munkált és sikeres technikákhoz, bevált formai megoldásokhoz való ragaszkodást jelent, hanem a korunk emberi lényegére irányuló, tehát tartalmi intenció azonosságát.

A jelenkori magyar illetve kelet-európai ember lehetőségeit kutatja, s ezt azért is teheti, mert nem választja külön a szociológiai és pszichológiai megközelítést. Nála a külső folyamatokkal párhuzamosan az emberi bensőben is lényeges átalakulások zajlanak le, s főként az érdekli, hogy ez utóbbiakban hogyan törődődnek, sűrűsödnek vagy torzulnak az előbbiek. Azért választotta a tudatregény, a belső monológ formáját, mert ezzel érzéki konkrétsággal megragadhatók és követhetők ezek az összefüggések.

Új kötetének legnagyobb terjedelmű s egyben legjobb elbeszélése, a *Tigris vagy birka* felől nézve úgy is megfogalmazhatnánk az író egész munkásságát meghatározó alapkérdését, hogy milyen megnyilvánulási módjai és „esélyei” vannak nálunk az individualizmusnak. Már a *Prófeta voltál, szívem* erről szólt, hiszen a feltételekkel nem törődő valóságátalakító szándék, tehát a prófétai voluntarizmus s a kudarc utáni kiégett cinizmus egyaránt az individualizmus megjelenése. Am a hibákat elkövető Szabados mégis részt vett egy történelemformáló küzdelemben, s ezért deformálódva is őrizhette a pozitív emberkép romjait. A *Tigris vagy birka* válsághelyzetbe kerülő filmrendezője azonban már ezeket a maradványokat is eltékoztolta, tehát az író itt ugyanannak a folyamatnak egy későbbi, talán végső stádiumát ragadja meg. Szabadosról még azt mondta a felesége, hogy prófeta *volt*, míg filmrendezőnk csak azt kiálthatja fia után, hogy „*Nem vagyok prófeta!*” A korábbi nagy sikerű regény főhősének metsző éles-ségű látása fondorkodó, szofisztikus taktikázással, következetes gondolkodása demagóg logikává, játékossága gátlástalan gúnyolódássá, bátorsága védekező-leplező gyávasággá torzult ebben a mostani figurában.

Ennek következtében új szerepet kapott az író egyik fő eszköze, az irónia. A hős itt már nincs fölényben környezetével szemben, iróniája tehát nem ebből fakad, pusztán leplezi vele ürességét, kudarcát, s így valójában ő maga válik ironikussá. A mű lényegre utaló címe a figura életfilozófiáját fogalmazza meg, mely szerint vagy támadunk vagy tűrünk, s ha nem akarunk áldozattá válni, akkor a tigris törvényeit kell választani. Itt már nem lehet helye az együttérző-lélektani ábrázolásnak, s így lényeges technikai változásként a nézőpont részben (s az elbeszélés befejező részében szinte teljesen) átkerül a művész fiába, akinek a jelentősé-

ge így erőteljesen megnövekszik, részben pedig a különváló elbeszélőbe, akinek kommentárjai felerősítik a korábban rejtett elidegenítő hatásokat.

A nézőpont változtatásával az író eltávolodik hőseitől, több perspektívából mutatja be és következetesen ellenpontozza. A fiú-motívum főlerősödése azért is lehetséges, mert már nem eszmélkedő gyerekről, hanem a felnőtt lét problémáival találkozó érlelődő ifjúról van szó, aki részvételel érő szeretete ellenére is szembefordul élethazugságokhoz ragaszkodó szüleiével. Ez az utópisztikus, barátságot és emberhez igazodó sémákat követelő szembefordulás csak látszólag naiv: egy széthulló, praktikus „igazítható” erkölcs helyett a korszerű emberi kötelességeket tartalmazó moralitás érlelődik benne.

Hogy ez a fiatalember valóban az élet alapkérdéseivel találkozik, azt csak a kötet többi írásából tudjuk meg, ezek egy részében ugyanis más-más kulcshelyzetbe állítva s különböző nevekkal, mégis azonosíthatóan ő bukkan fel. Ezek a fiatalok az író korábbi gyerekhőseinek, Homlok Andrisnak és Kocsis Gabinak érettebb változatai, s a különböző helyzetekből érlelődésük folyamata bontakozik ki, mégpedig két fő alakváltozatban. Az egyik (a *Háztűznéző*, a *Gitta hullámain* és a *Bosszú* című novellák Attilája és a címadó elbeszélés Hajdu Ákosa tartozik ide) kíméletlen kritikával szemléli környezetét, de önvizsgálata is könyörtelen. „Bosszúálló vadállat vagyok, a fehér ing semmit sem változtatott rajtam” – tér vissza például a tigris-motívum az egyik novella végén, s ez az önkritika hitelesíti a figura továbbfejlődésének lehetőségét. A másik alakváltozat inkább a zsákutcát jelzi (Az *üzenet* Szegedi Mihály, s a miniatűr ciklus, a *Lát-leletek* második darabjának Laci). Ők csak használni akarják az embereket, hiszen őket is használják – fogalmazza meg egyikük. S itt ismét az individualizmus ábrázolásáról van szó, akárcsak az olyan kitűnően eltalált mellékszereplők, mint Gitta vagy Joe esetében. Ez a magatartás az írónál mindig a semmibe vezet: „Én, tizedes, semmit se látok, se csillagot, se Istent. Csak a nagy büdös, sűrű sötétséget. Ki a hibás?” – vallja egyikük. Mélyen hiteles, ahogy Somogyi Tóth analizálja ezt a sivár állapotot, amelyben csak kényszercselekvésekkel, értelmetlen tettekkel lehet egy látszatélethez bizonygatni (Az *üzenet*, *Huszonegy korsó sör*),

s ennek változó, de egy gyökérből táplálkozó összetevőiről, a butaságról, önzésről és fontoskodásról ad kíméletlen látteleketek.

S megint hangsúlyoznunk kell, hogy az író milyen következetesen halad a maga útján. Még 1965-ben írt a Kritika című lapban arról, hogy mennyire fontos feladat a politikum által korábban elzárt emberi szférák írói felfedezése, s többek között a biológiai változások, a patológia, a szexuális élet és a nemzedéki különbségek ábrázolásának szükségességét említette. E kötet írásai valójában e felfedezéseket tartalmazzák. A szexuális élettel való találkozásról mindenestre kevés olyan pontos, őszinte és gyötrelmes írás szól, mint a *Gitta hullámain* című novella.

De olyan „új társadalmi és alaktani figurák” is megjelennek, mint a kitaszított, a természet közönye és emberi környezeti ridegsége által megalázott fiatal élet: a süket gyerek, az intézetből tizenharmadszor megszökö állami gondozott, s a kisegítő iskola „túlmozgásos” tanulói. Velük párhuzamosan egy újabb gazdagodásra is felfigyelünk a megrajzolt alakok sorában: a vonzó, tiszta és emberséges nőalakokra gondolunk, akik felkarolják ezeket az elesetteket, s nem tévesztik össze, hogy egyikük szavaira utaljunk, a szerelmet a szentimentalizmussal és a boldogságot a tunyasággal. Az áldozatos, tevékeny boldogság képviselői ők. Ez a típus természetesen megvolt már a *Prótéta...* Krisztájában vagy a *Gabi* anyaalakjában, de most kimunkáltabb és súlyosabb lett, ahogy például *A nagy futás, avagy egy házasság aknamezői* című írás mutatja.

Somogyi Tóth Sándor új kötete tehát céltudatos felfedező út mind az ábrázolt életképek, mind a megjelenített alakok tekintetében, s az epikus bőség növekedésével az ábrázolási módszer is gazdagodott: összetettebb nézőpontot, s több elbeszélő formát alkalmaz, a levéltől a belső monológon át a szerzői elbeszélésig. S mégis – némi hiányérzettel tesszük le a kötetet, de furcsa módon ezt is egy írói értékre hivatkozva tudjuk megfogalmazni. Utaltunk már arra, hogy a figurák és motívumok ismétlődései szorosan egymáshoz fűzik a kötet novelláit, s hogy a bevezető nagyobb elbeszélés zenei nyitányként tartalmazza az utána következő írások gyökereit. Ez a megoldás lehetővé teszi, hogy az író nem csupán helyzeteket analizál, hanem összefüggő helyzetek sorának felrajzolásával utal az ábrázolt világ folya-

mataira is. Ugyanakkor e folyamatok kibontakozásának és sokrétű összekapcsolódásának művészi megjelenítését a novellaciklus mint műfaj már nem engedi meg. Nem vált volna-e a valódi problémák tiszteletet parancsoló halmaza érvényesebb művészi igazsággá, ha a *Tigris vagy birka* című elbeszélés eléggé széles horizontú ahhoz, hogy magába fogadja a többit? Nem azért kérdezzük ezt, mintha feltételeznénk, hogy a regény műfaja önmagában értékesebb mint a novella vagy a novellaciklus. De kétségtelen, hogy az író által feltárt élettények megkövetelik a megfelelő műfaj kiválasztását, s ez teszi lehetővé a valóságanyag hiteles művészi ábrázolását. Természetesen az írónak igaza volt, amikor már említett nyilatkozatában azt írta, hogy „a valóság művészi megszerzése roppant figyelmet és alázatot követel, s ezért lehetetlen beleszólni abba: ki-k hol jelöli meg a maga számára a felderítendő valóság határait.” Am éppen arról van szó, hogy az író által „felderített valóság” gazdagsága és folyamatszerűsége *objektíve* a regényformát igényelte volna. (*Magvető, 1981.*)

NAGY IMRE

Rákossy Gergely:

MENNYBŐL AZ OROSZLÁN

Szatíráit, szarkasztikus indulatú publicisztikai írásait és az emlékezés és képzelet határán lebegő novelláit gyűjtötte össze új kötetébe Rákossy Gergely. Jogos indulatának témáiban nemcsak a satíra fegyverzetével, hanem alapos tárgyi felkészültséggel, pontossággal is kalauzolja az olvasót, aki — túlzás nélkül állíthatjuk — maga is képes átérezni, sőt a saját ügyének tekinteni ezt a jobbitó szándékú harcot.

Hazánk egyik legfontosabb nemzeti értékéért, a Balatonéért perel írásainak egész sora. A tó almazöld vizének szépségét, tisztaságát rohamosan fenyegette a hínárosodás, iszaposodás, szennyeződés, a zöldalgák és a halak pusztulása. A rossz idő esztére kiagyalt szórakoztató programok kampányainak pótselekvései közepette eszünkbe kellett volna jutni — írja kesernyésen Rákossy Gergely —, hogy mi lesz akkor, „ha nincs már Balaton?” Nem pusztán a

megyék és a Balatoni Intéző Bizottság feladata a pusztulás megállítása, hanem az egész ország ügye. Hatékony, gyors intézkedések kellettek, amelyek meg fogják akadályozni például, hogy az ötvenes években sajátosan „szabályozott” Zala elöntse szennyezett hordalékával a jövőben a tavat. Hiszen voltak már szép példák a radikális megoldásra. Az író két esetet is említ: Londonban az utóbbi időben gyakorlatilag megszűnt az oly sokat emlegetett smog, a Themze újra benépesült halakkal, és a Bajkál tó ma újból a világ egyik legtisztább tavának számít. Szerencsére a Rákossy Gergely által felvázolt tragikus kép ma már — 1981-ben — csak a közelmúlt kísértete. A szennyvízderítők, a Zala torkolatánál épülő vízsűrítő gátrendszer 1982—83-ban már éreztetni fogja hatását. Mintha a tó iszaposodásával arányosan hinárosodna a parti telektulajdonosok tudata, mentalitása is: ékesen mutatja ezt a stégekkel körülkerített, „magánvizzé” nyilvánított „kisbalatonok” sora és a szabad strandterülettel már amúgyis alig rendelkező partvidéken a tulajdonosi gög egoista, cinikus pöffeszkedésének megannyi jele (*Farmernadrág, Hol vagy, őszi bogár?, Utánunk a vízözön?*).

Epés írások idézik fel a személyi kultusz éveit. Kitűnő terep ez egy satíraíró számára, de nem csupán ezért foglalkozik eme korszakkal megkülönböztetett figyelemmel Rákossy Gergely. A satíra pontosan célba találó lövedékeinek egész arzenálját veti be. Nyilván azért: az a bizonyos palack oly mélyre temetődjön, hogy a szellem soha többé ki ne szabadulhasson belőle. Személyes élményekkel is komorul a téma egyik legmarkánsabb feldolgozása, *Az egyik szemem sír, a másik meg nevet* c. írása. A pusztuló lentáblákat pásztázza valamikor az ötvenes évek elején az író tekintete, és sok minden tódul ennek kapcsán az emlékezetébe. A vegyszeres gyomirtást végző repülőgépek helyett „abban az időben csak komor vadászgépek zúgtak az égen, védtek békés sorbanállásainkat, békés padláslepréseinket, békés gumipity-pang-termesztésünket, békés Andrássy út 60-unkat...”. A krumpliföldjeinkre ármányosan röpitett kolorádobogarak délről, fenyegető „harci jódliáz” nyugatról. S akkoriban, jól tudjuk, korántsem viccnek szánták ezeket a „híryanagokat” az illetékesek.

Sokszor apróságnak tűnő dolgok erősítik fel az emlékezést. Például az a tény, hogy a Lánchíd és az Erzsébet-híd építőjének, Sávoly Pálnak neve hiányzik az Új Magyar Lexikonból, a „hidverő” Gerő neve viszont megtalálható benne. „Köztudott” — fejtegeti az író a *Koordinációkban* —, „hogy ilyen esetekben az igen némelykor jelenthet legalábbis halvány nem-et, de ez a nem némelykor némelyeknek csalókan igen-nel is ragyoghat. Viszont a Sávoly Pál-os nem kristálytiszt és egyértelmű... Az ilyen NEM-ek erősítik a hidverős IGEN-eket. Vagy legalábbis nem teszik kétségesé.”

Nyomasztó perspektívát vetít elénk a szellemi értékek átrendeződése a fejekben — sajnos lassan már tömegmértékben. Rákossy Gergely egyik „riportjában” az éjszakai lokál táncosnője sokszobás villájából a „körpanorámát” mutogatja: „Egész Budapest a lábam előtt hever!” (*Képzelt riportom a művésznővel, aki megmutatta.*) Ebben a jelenetben az a döbbenetes, hogy ez a satírába illő mondat lassan-lassan már áttétel nélkül, egy az egyben is igaznak hat. S így továbbkérdézhetünk: egyre szélesebb rétegek számára kik képviselik ma a szellemi értékeket? És milyen „szellemi” értékeket? Joggal kérdezhetjük ezt, ha a lakkozott népművelési statisztikák helyett az egyre lehangolódó tényekre figyelünk.

Keserű indulattal elemzi azt a népgazdaságunk tevékenységében tettenérhető tudathasadásos tendenciát, amely az exportlehetőségek árnyékában csak az irányelvek szólamaival elégit ki a hazai fogyasztás kevésbé jövedelmező, de égetően szükséges igényeit. A munkavédelmi értekezleten lehurrogják a „periférikus” témát pedzegető dolgozót — aki azt a tényt tette szóvá, hogy a cirokseprű makacsul hiányzik az üzletből —, közben a felszólaló munkás feleségének éppen az ominózus seprő hiánya okozta megnyomorodását az eltakarítatlan üvegcserepek miatt. De nem ártana — javasolja többek közt az író — a nagy-szabású egészségügyi statisztikai felmérések energiáit inkább a kórházak és az SZTK-rendelők zsúfoltságának enyhítésére fordítani (*Koordinációk, Kapucsgő*).

Igényesen felépített, elgondolkodtató kötet a *Mennyből az oroszán*. Rákossy Gergely humorának élvezésén túlmenően, talán abban is reménykedni lehet, hogy olyanok

is elolvassák ezt a közérdekű könyvet, akik a jelenünkre vonatkozó anomáliák ügyében tehetnek valamit. (*Magvető*)

CZÉRE BÉLA

Tar Sándor:

A 6714-ES SZEMÉLY

A 6714-es személy hétvégeken indul a Nyugatiból: fekete vonat. Tar Sándor első kötetének legtöbb írása e vonat utasairól és társaikról szól: Andrásról, aki reggel fél négykor kel, hogy a műhelybe indulás előtt az istállóbeli munkát is el tudja végezni, Annácskáról és kis Vajdáról, az éjszakai műszakosokról, Szunyár Bertalanról, aki cinikusan válaszolgat a tán jehovista sofőrnek, s másokról. Azokról, akiket hátrányos helyzetűeknek, sőt olykor halmozottan hátrányos helyzetűeknek nevez a szociológia.

Tar Sándor belülről, alaposan ismeri ezt a világot. De szerencsére nemcsak belülről, hanem kívülről, felülről is tudja nézni: s így elkerüli a szentimentalizmust és a hamis pátoszt. (Ellentétben a fülszöveg-gel, ami bántóan és izléstelenül igyekszik kicsiholni valamiféle értelmiségi lelkiismeretfurdalást.) A kötet legjobb novellái megértés és kritika, részvét és tárgyilagosság kettősségében születtek, így pl. a Téli történet, az Éjszakai műszak, a Celofánvirágok. Sikertől e kettősséghez stílust is találni: a párbeszédek beolvadnak a leíró részekbe, s a látszólag szenvtelen mondatok egyszerre sugároznak monotonitást és feszültséget.

Az ábrázolt világ alakjaiban egyfelől ott él az „éhe a szépnak”, de mert ez az éhség kielégítetlen marad: egyikük sem úgy él, nem tud úgy élni, ahogy szeretne, másfelől ott élnek a különféle kompenzációk is: a vagánykodás (Kesszel Rudi), a jópofázkodás (Orbán), a közönségesség, a durvaság (Laci úrék), az ivás, a fölényeskedés (a művezető), a cinizmus (Szunyár).

Tar Sándornak a legtöbbször sikerül úgy sűríteni, hogy az események a lényegget hordozzák magukban. Az Éjszakai műszak látszólag szokványos folyamataiból jellemek, sorsok rajzolódnak elénk. Olykor egy apró gesztusból kibontható az egyéni-

ség. Erre a legjobb példa Orbán untig ismételt mondata: „Ha a minisztériumból keresnének..., elmentem gépet kenni.” Van a kijelentésnek humora: öniróniája és így fölénye is. De amikor már ötödszörhatodszor halljuk a „beköpest”, akkor szellemessége háttérbe szorul, s rájövünk, hogy Orbán nem jókedvében mondja, hanem inkább kínjában: azért, hogy megkedveltesse magát, s persze azért is, hogy vidámságát saját magával is elhitesse. Erőltetett jópofasága álarc is, ami rögtön lefoszlik róla, ha lányával beszél. Fontos az is, hogy környezetében e bemondás-közhe-lyet senki nem találja kopottnak: hisz sztereotípiák helyettesítik itt gyakran a gondolkodást.

A pontos és hiteles ábrázolás sugallja a kérdést: hogyan változtatható meg a társadalom alsó régióiban élők sorsa? Nagyon nehéz a válasz, szinte csak annyit tudni, hogy nem könnyen és nem hamar, noha a szociális politika, az oktatási rendszer stb. sokat tehet. Előtolakszik az a kérdés is, hogy felszámolható-e teljesen a hátrányos helyzet. Minden fekete vonat helyére alig-ha kerülhet expressz.

Külön kell szólni azokról a novellák-ról, amelyek különböznek a jellegadó írásoktól. A *madár* nem nevezhető sikerült-nek: vázlatos a börtönből épp szabadult férfi lélekrajza. A pszichológiai hiteltelenség rontja le a *Dáiliákat* is: motiválatlan a lány gyilkossága. Kitűnő viszont a kötet-záró *Örökké*: egy kisfiú monológja, akit nevelőszülei embertelen, megalázó robotra kényszerítenek. A tragikus az, hogy a gyerekek ezt teljesen természetesnek fogja föl, az élet normális rendjének tartja, s többször is elmondja: „nagyapa nagyon jó meg nagymama is nagyon jó”. Minden manipuláció célja, hogy egy rossz helyzetet a benne lévő jók jónak éljenek meg, s ne ismerjék föl a manipulációt. A manipuláció és a cél itt mintegy ösformában, három ember kapcsolatában jelenik meg, ezért is nagy hatású az írás.

Tar Sándor novellái sötét tónusú világot mutatnak be, amelyben sok emberi érték kényszerül kallódásra. Az író ezeknek az értékeknek a kibontakozási lehetőségeiért perel — a legtöbbször esztétikailag is érvényesen.

D. MAGYARI IMRE

VÁROS LESZ CSAKAZÉRTIS...

Dunaújvárosról írni bárki szerző, politikus és társadalomtudós, zszurnaliszta és regényíró, az élet úgynevezett sűrűjét elkötelezetten kedvelő novellista és a technokraták rémuralmának közlő fenyegető veszélyétől sokkolt alanyi költő, leleplező indulatoktól hajtott riporter és ünnepi beszédek főállású körmőlője, fejlődő országok népét példával lelkesíteni kívánó, fejlett országok népét ugyanazon példával borzongatni próbáló külföldi tudósító számára egyaránt igen kézhez álló feladat lehet. Ez a város oly könnyen, olyan nagy erővel vonja magához az 1945 utáni Magyarország fejlődésrajzát az egyszerűség kedvéért modellen szemlélni kívánó gondolatot. Mindenre példa Dunaújváros, ám ugyanakkor a maga rövid ívű, nagyszabású, és ellentmondásos valóságában példátlan alakzat. Kiterjedésében és mozgásában átlátni és megérteni, létrejöttének és növekedésének folyamatában – egyik szemmel a testét tevő sorsok örvényes sodrára, másikkal az ezek medrét adó gazdasági, demográfiai és szociális törvényszerűségekre, valamint az ezeket korántsem mindig tisztelő politikai mozgalmakra és döntésekre nézve – ábrázolni nem lehetséges külső szempontok, még kevésbé egyetlen kiválasztott szempont segítségével. Miskolczi Miklós könyve, a *Város lesz, csak-azértis...* azért nagy és szinte teljes sikerű vállalkozás, mert erre az alapvető felismerésre nem írásának végén jutott a szerző, hanem éppen ellenkezőleg, e meglátás vált benne majd harminc esztendő sztalínvárosi élete során a megértés belső kényszerévé. Munkája nem gyűjtés és anyagrendezés volt és lett bizonyos szempontok mentén, hanem egy sors gyűjtésének számbavétele, s *kutatás* az annak rendezésére alkalmas *érvényes szempontok után*.

Ez a közelítés, ez a módszer nem szülhetett – és, elkerülve a témában rejlő legnagyobb veszélyt, nem is szült – didaktikus művet. Miskolczi könyvét olvasva az volt az első gondolatom, hogy lám, a szociográfia, akár az ember: ha van gerince, azt egyéb dolgokra figyelve tán észre sem – azaz természetesnek – vesszük, ám ha nincs, a hiány azonnal szembetűnik, és min-

den egyéb tulajdonságot minősít. S rögtön utána a második: a jó szociográfia szerkezete ugyan valóban nem önmaga létezésének tolatkvó bizonyítására szolgál, hanem arra, hogy – akár láthatatlanul – megtartsa a művet, ez azonban nem ad szabadságot a kritikusnak az irányban, hogy a magát társadalmi vonatkozásrendszerében szubjektív módszerekkel (is) feltáró alkotót követve szem elől tévesse e vonatkozásrendszer objektív oldalait. *A valóságteltető művet szervezheti szubjektív megismerési folyamat* (a Dunaújváros-monográfiában ez így is történik), *megítélése azonban nem merülhet ki e folyamat feltárásában*.

Ezt tekintetbe véve pedig az tűnhet szemünkbe, hogy Miskolczi Miklós nemcsak tárgyával, módszerével szemben is értékelő, kritikai kapcsolatot alakított ki, minden valószínűség szerint megragadva ezzel egy igen korszerű, mert hagyományosan szubjektív mozzanatait megtartva is tárgyiasan szemlélhető – azaz más szociográfusok által ugyancsak szubjektíven feltárt valóság- anyaggal objektív viszonyba hozható – szociográfia-fajta alapját. Mégpedig nem teoretikus műveletek segítségével, hanem egyszerűen úgy, hogy önmagát a vizsgált valóság szubjektíve meghatározott részeként, a sajátjából különböző szempontrendszerek irányában is nyitottan ábrázolja.

Egy Dunaújváros felé haladó vonaton ülve mesélni kezd, és közben figyeli magát, ellenőrzi, vajon igazat mond-e, hiszen – talán saját újságíró-tapasztalataiból is – jól tudja, hogy városa nem keveseket csábított nagyotmondásra, mocskolódásra, fantazmagóriák megszerkesztésére és kishitű alábecsülésre az utolsó negyedszázad folyamán. Mielőtt tematikusan kezdené vizsgálni tárgyát, megszabadítja, megtisztítja azt a rá-rakódott előítéletektől és egyéb érvénytelen, nem Dunaújvárost, csak megítélőit jellemző vélekedésektől, levetkőzteti a legendát.

Amit ezután megmutat az olvasónak, nagyszabású és sokszorosan ellentmondásos folyamat: egy halászfalu helyén felnőtt iparváros, és ezen hagyott lenyomataiban egy nagy történelmi váltás, több politikai korszak és gazdaságfejlesztési koncepció, téves program és nem kevésbé téves iránykorrekció, s végül egy nehéz, mert a gyárak és kohók, lakótelepek és szobrok, testületek és közintézmények formáját öltött történelmi tévedések örökségét máig sem teljesen meghaladott konszolidáció története, egy direkt behelyettesítésektől óvakodó szemlélet-

ben valóban a saját szocializmusának útját kereső Magyarország fejlődési modellje.

Dunaújváros parasztváros, ha azt tekintjük, hogy a városalapítást, építkezést, közművesítést és az ipartelepítést elvégző, a települést benépesítő s az épült gyárakat működtető munkaerőtömeg, az első sztálinvárosi generáció szinte száz százalékban a mezőgazdaságból, a kilencszáz éves történetének talán legnagyobb földindulását a felszabadulás után megélt parasztságból származott el. Dunaújváros munkásváros, ha figyelembe vesszük, hogy termelő egységeinek túlnyomó többsége ipari létesítmény, 35 300 aktív keresőjéből (a hetvenes évek közepén) 26 400, azaz 68,5⁹/₁₀ munkás, és létrejöttét ugyanúgy, mint mai arculatát, döntő mértékben egyetlen gyárkomplexum, a Dunai Vasmű határozta és határozza meg. És végül: Dunaújváros szocialista város, urbanizációs szerkezetében egyetlen más termelési mód, egyetlen korábbi kultúra struktúráló erői nem voltak és nincsenek jelen figyelembe veendő mértékben. E három tény között feszülhet ki az az érvényes szempontrendszer, amely alkalmas lehet arra, hogy benne ez a sajátos városalakulat a maga teljességében megjelenjen.

Ezek a szavak azonban (parasztváros, munkásváros, szocialista város) oly sokféleképpen értelmezett, hogy szinte már tartalmatlan kifejezések, különösen pedig a közöttük ívelő fejlődési szakaszok lehetnek – s voltak – tárgyai lényegvesztő egyszerűsítéseknek. Miskolczi Miklós lenyűgözően hatalmas ismeretanyag birtokában kísérli meg valódi tartalmaik megragadását. Garancz István kubikus előmunkás naplóját (mely szerint nevezett Pentelére való megérkezése után a Jancski-vendéglőben érdeklődött az iránt, hogy láttak-e a helybeliek mérnöki előmunkálatokra valló karókitűzéseket, s igen megörült, amikor megtudta, hogy valaki látott a gulyakijáró közelében egy póznát, s azt mérnöki munkának tartja), a minisztertanácsnak a „Dunapentele határában kokszt, nyersvas-, acél- és hengerelt áruk gyártásával foglalkozó vállalat létesítését” elrendelő utasítását, Révai Józsefnek a *Szabad Nép*ben közölt nagyralátó nyilatkozatát, a DISZ mozgalomindító felhívását, a barakkokban megtervesztett emberek DDT-porral történő fertőtlenítésére vonatkozó tisztiorvosi utasítást, az építés helyett bontatlan zsákokban elásott cementről szóló jelentést, az első ötéves terv csillagokig szökő

tervfeladatait, az országos agitációs kampány kánaánnal csalogató jelszavait és a vezekelni hatalmi szóval odairányított, vagy büntudatosan önként a városba emigrált „múltrendszerbeli” értelmiségiek elbeszéléseit, a budapesti nyilvánosházak megszűntetésekor zárt alakzatban Sztálinvárosba vezényelt kurvaezredről máig élő legendákat és az első öntőmunkások Joszif Visszarionovics-hoz címzett levelét, (melynek kockás irkalapra rótt sorai úgy tájékoztatják a folyó munkálatokról a címzettet, mintha az a faluban otthonmaradt sógor lenne), teljesítetlen és teljesített tervszámokat meg a teremem elegáns vezetőjének az overallos munkások által levágott nyakkendőjét emeli Miskolczi egy testbe a maga és családja tapasztalataival. Statisztikai értékelésekkel és gazdaságtörténeti elemzésekkel, építészeti okfejtésekkel és az országos átlagnál lényegesen jobb lakáshelyzetet, ugyancsak lényegesen magasabb házasságfelbontási arányt magyarázó érveléssel, úgy, hogy szinte szemünk előtt épül fel könyvében Dunaújváros, követhetően folyik napi élete, ugyancsak szemünk láttára jönnek létre, fejtik ki hatásukat, módosulnak, konzerválódnak, vagy szűnnek meg az azt meghatározó törvények. Egyszerre látjuk a testet és röntgenképét.

Az embernek az az érzése támad, hogy Miskolczi mindenkit ismer Dunaújvárosban. Büszke is erre – mégpedig joggal –, többször bizonyítja látványosan, s mindig a teljesező összképnek használva vele, hogy ismeretiségeinek, otthonosságának szintje nem a köszönő viszony. Mindenhová bejáratos, és sehol sem adatot szolgáltatnak neki, hanem találkozhatnak vele, gondon-bajon osztozkodni. Benne él a közegben, melyről beszámol, egy-egy magavizsgáló gondolata évtizedek távolságából egymásra köszönő tények között teremtet objektív mérték előtt is megálló asszociatív viszonyt. A város fejlődése személyes történelme, s ebből eredően helyenként (talán szűkítve is ilyenkor a látószögön, noha rokonszenvesen) magánügye.

Említésre méltó hiányérzet egyetlen egy maradt a könyv elolvasása után, pontos helye szerint a mű szerkezetének „parasztváros” tengelye körül. Itt kínálkozott volna lehetőség arra, hogy a szerző vizsgálat alá vegye a már a századelő óta lazuló, nagy gyorsasággal és szinte teljesen azonban 1945 után, a szövetkezeti mozgalom, s a munkaerőtömegeknek a mezőgazdaságból az iparba történt, kierőszakoltan szapora átáram-

lása hatására felbomló parasztkultúrát, s a hozzá rendelhető közösségi minták mára nyomtalan megsemmisülésének folyamatát. Nyilvánvaló, hogy az ez irányú kutatás könnyűszerrel egy másik monográfia körébe utalható, ugyanakkor azonban ahhoz sem férhet vita, hogy egyrészt Dunaújváros, a parasztságból kiszakadt tömegekkel benépesülő település és ipari központ ennek a leépülési folyamatnak is tiszta és tökéletes modellje, másrészt ez a kérdés nemcsak a város, az ország történelmének megértésében nagy fontosságú, hanem a jelenkori strukturális problémák egyik legfontosabbikához is elvezet. Nem véletlen az, hogy Miskolczi nem tér ki szociográfiájában a családnál nagyobb, nem közvetlenül feladatra szerveződött közösségek tárgyalására. A szocialista növekedés felszámolt egy közösségi rendszert, újat pedig ezidáig nem hozott létre. A szerző maga is megfogalmazza ezt a ma általános hiányérzetet, kiutat jelenthető perspektívákat is keres. Talán többre jutott volna, ha – azon túl, hogy megállapítja, hogy az említett kultúra- és közösségminták máig tovább élő, ám jelenlegi közegükben élet- és mozgásképtelen csökevény maradványai korlátozó tényezőként jelen vannak városra, s az ország társadalmában – azt is fontolóra veszi, hogy ezek hogyan volnának adaptálhatók egy létrehozandó új közösségmintába.

Könyve – melyet így is megköszönhet a szakma, az olvasó és Dunaújváros egyaránt – ezzel lehetett volna teljes. *(Szépirodalmi.)*

CSENGEY DÉNES

Róbert László:

LIBANONI TISZTELENDŐK

Ha valahol a világban esemény történik, oda mi nagyon nehezen érkezünk. Bizonyára összefügg ez azzal, hogy takarékosan kell bánni a konvertibilis valutakerettel, bonyolult adminisztrációt kíván az utazás és Budapest repülőtere nem tartozik a legnagyobb légikikötők közé. De érdemes elgondolkozni azon is, hogy mi az az *esemény*? Nyilvánvalóan annak nevezhető az államfők, politikusok találkozója, a nagy nemzetközi konferenciák zuhataga, a megannyi választás – amelyről derekasan tudósítanak a mi külpolitikai újságíróink is. Kollégáink el-eljut-

nak távoli földrészekre amolyan szívességetekkel – különböző szervezetek, művészeti együttesek, vagy utazási irodák segítségével –, ám ezek a beszámolók jobbára archívum-ízűek: bedekker-adatok tengerébe süllyed el a szubjektív élmények apróska vitorlása. Sajnos ritka alkalom és lehetőség, hogy az újságíró a spontán eseményfolyam – a történelem? – ölelje körül külföldi kiküldetésekor, az amit Róbert László úgy nevez: *a helyzet*. Néha úgy tűnik, hogy újságjainknak nincs is túl nagy szükségük az efféle helyszíni jelentésekre, az állandó tudósítók elvesznek a kommentárok írásában, az események hátterének megvilágításában – kevés jut el közülük a *riportig*. (És még kevesebben mernek szakítani a sablonokkal, szubjektív töltésű írást adni bevett sémák helyett!) Elsőnek tehát nem a sajtó, hanem a televízió vette magának a bátorságot és a fáradságot, hogy plasztikusabban, a riportter egyéniségét és az esemény erejét ötvözve rajzoljon olyan külpolitikai helyzetképeket, amelyek egyszerre elgondolkodtatók és meggyőzők – azaz hatásosabbak minden kommentárnál. *Chrudinák Alajos, Benda László* és nem utolsósorban *Róbert László* tartozik e műfaj jelesei közé, az utóbbi szerencsére írni is tud, így nemcsak filmen örökíti meg élményeit, hanem közreadott kötetekben „menti ki” az ilyesfajta riportokat nélkülöző napisajtót. Mert Róbert nem útirajzzal kereskedik, nem merül el tudományos igényű tanulmányokban és nincs meg benne a külpolitika krónikásainak rutinnal keveredett enerváltsága. Tájékozott, de kíváncsi. Nem söpri ki tudatából és írásaiból a mások által felfedezett világot, de az ismereteket nem a kötelező olvasmányok stílusában közli és az információkat sem hagyja uralkodni benyomásai fölött – így sajátos szűrőn pillanthatunk be távoli országokba, emberi sorsokba és *a helyzetbe*. Tájékozottságával nem tolakodó, kíváncsisága viszont állhatatos. Úgy ad át ismereteket, hogy rögtön hozzákapcsol egy másikat, mellyel értelmezi, érthetőbbé teszi az előbbit, s ami a legfontosabb: *európaibbá*. Mert valljuk be: a libanoni helyzetről szóló tudósításokat idehaza jobbára közömbös legyintések kísérték, a kusza háborúskodások nemigen adták kezünkbe a probléma kulcsát – miért, kikért folyik a harc? A Libanoni Tiszteleldőknek azonban csak másodlagos erénye, hogy segít eloszlatni a tévhiteket, földolgozni az értetlenségünk okozta közönyt, a vérontás hírére lassan a világ mindennapjaiba

ágyazó érzelemmentességet. Ezt egy jól sikerült ismeretterjesztő mű is megteheti. Róbert László könyve az empátiát kelti fel bennünk egy távoli, megtépzott ország irányzatokra és felekezetekre szakított népe iránt. Mivel hozza őket közel hozzánk? Ez nem titok – csak fortély. Öszinteségével, szellemes stílusával, fordultatos cselekményvezetésével, portréival: az „itt és most” varázsával. Hősei maguk ítélkeznek önmagukról és nem lözunkok sújtják vagy emelik magasba őket. A riportert hallatlan arányérzékkel (ösztönrel?) leli meg, hogy mikor kell ellépnie a mikrofon mellől, mikor a magnó az úr és mikor a sztori, mikor érdemes az otthonról hozott ismeret-munícióval eligazítania az olvasót és mikor kell a leghehétköznapibb történetekből kibontani a *helyzet* szülte kuriózitást.

Róbert László vérbeli riporter, könyve belilincselő olvasmány. Készakarva használok az elkoptatott jelzőket, mert a szerző művelte műfajban – sajnos – ritkán alkalmazhatók. Habib, a bejrúti boltos egyszerű ember, tulajdonképpen semmi köze a libanoni háborúhoz. Vagy mégis? „Van egy újságíró ismerősöm. Amikor a szerkesztőségét találat érte, majd’ egy éven át minden reggel megjelent a fiamnál, és vett húsz-harminc kenyeret. A fiam tudta, hogy az illetőnek kicsi a családja, nem ehetnek ennyit. Egyszer megleste. A szerkesztő úr két sarkkal odébb árulta a kenyeret. Valamiből élni kell, sir.” Ezt meséli el Habib Róbertnak, miközben isszák a kávé. Nincs fegyverropogás, szenvedés, halál – mégis ez a néha operettháborúnak tetsző csata a maga különösségében jelenik meg előttünk és joggal érezhetjük a szerzővel közösen: *a helyzet kibogozhatatlan*. Maroniták és szuniták; siiták és görögkeletiek; görög katolikusok és druzok – azután falangisták, szírek, palesztinok és zsidók morzsolják fel erejüket egy országban, amelyet nemrégiben még a turisták paradicsomának neveztek. A híreket valóban nem könnyű a helyükre tenni, *a helyzetről a pillanat állapotában* érdemes csak vázlatokat készíteni: az „itt és most” mozaikjából összeállhat valami... Róbert László az egyedüli helyes módszert választotta: a napidíjból villámlátogatásokra telt és ezt megtette – simán és kalandok közepette – valamennyi jelentősebbnek ítélt oldalon. (Bár mint írja: a csaknem kétszáz politikai párthoz tartozó hatvanhárom fegyveres szervezet közül mindössze kilenc került lencsevégre.) A Libanoni Tisztelendők

korántsem csupán a papokról szól, s nem is kizárólag a helyzetről. Megcsap minket bolygónk „libanoni szele”, amely könnyen mindenütt ezer szilánkra törhet értéket, életet. Róbert jól tudja, hogy nem a kérdések kimódoltságában, hanem a válaszok tartalmában rejlik a lényeg: a feleleteket pontosan azok a körülmények határozzák meg, melyek között kallódik – ha ugyan el nem veszett – a libanoni helyzet kulcsa. Bátran marad civil és bátran tudakolódik ugyanúgy a riportalanyoknál: hol is vagyunk tulajdonképpen?, miben látja a libanoni helyzet fő okát? Az egyenkérdések ebben az esetben nem zavarók, sőt, inkább kíváncsivá teszik az olvasót – annyira elütők egymástól a nyilatkozók és a feleletek, no meg a hozzájuk vezető utak is...

Már a Khomeinit Párizsból Teheránba vivő repülőútról is tudósított Róbert László. Írása remeklés volt. Akkor azt hittem, hogy az események tüze izgította fel riportját. A Libanoni Tisztelendők azt bizonyítja: a szerző tolla a tettes. A külpolitikával foglalkozó újságíróknak lenne mit tanulniuk tőle, mert mást csinál, mint amit megszoktunk a publicistáktól – a helyzetet nem értékeli, hanem megpróbálja annak összes lehetetlenségével, mocskával és tisztaságával belülről ábrázolni. Így ítélkezik nélkül juttatja el olvasóját a helyes konzekvenciák levonásáig. Hatását csak itt-ott rontja le egy-egy felesleges „kiszólás” és a számomra kicsit mesterkelt párbeszéd filmjének vágójával. A riporterből hiányzik a megfellebbezhetetlenség gögje, viszont még az ellenféllel szemben sem hiányzik a fair play: inkább a kérdés tűnőn naívnak, mintsem a nyilatkozó – az legyen magabiztos, annál könnyebben veti le álarcát! Róbert László éppen ezzel a módszerrel jut el a lényegig! Hiba lenne azt feltételezni róla, hogy a vakrepülő szerencsésével landol újabb és újabb terepen, rábízván magát a véletlenre – *a helyzetet* ismerve, a körülményekhez rugalmas frissességgel alkalmazkodva képes szituációkba cseppenni, vagy azt teremteni és pontosan ezzel teszi élménnyé filmjeit, könyveit. Amikor pedig Romano, a zsidó orvos találkozik palesztin kollégájával, Jasszer Arafat öccsével és békésen elbeszélgetnek, úgy találjuk, ez maga a szenzáció, majd hirtelen agyunkba vág a felismerés: hát, nem ez lenne a természetes?!

TAMÁS ERVIN